

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА

РОЗДІЛ 1. ВХОДЖЕННЯ В ПЕДАГОГІЧНУ ПРОФЕСІЮ

- 1.1. *Плівачук К.В.* Навчання та виховання обдарованої дитини: ретроспективний аналіз
- 1.2. *Стадніченко Г.М.* Визначення сутності педагогічної обдарованості як виду професійної обдарованості
- 1.3. *Бачинська Є.М.* Вироблення правил міжособистісної взаємодії: навчальний тренінг
- 1.4. *Бачинська Є.М.* Довірлива взаємодія у групі: Я довіряю – мені довіряють: навчальний тренінг
- 1.5. *Бачинська Є.М.* Толерантність до себе та інших: навчальний тренінг
- 1.6. *Омельченко В.Є.* Основні вимоги до особистості вчителя
- 1.7. *Никоненко Ю.В.* Основні підходи до питання розвитку соціальних здібностей у психолого-педагогічній науці

РОЗДІЛ 2. ОСНОВИ ПЕДАГОГІКИ ТА ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

- 2.1. *Ревуцька Н.М.* Формування комунікативної компетентності слухачів Університету майбутнього вчителя
- 2.2. *Кушнір Г.Д.* Гра як форма організації педагогічної діяльності
- 2.3. *Сироїд Л.А.* Гра як засіб активізації навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів
- 2.4. *Татаринцева Т.В.* Арт-терапія. Розвиток пізнавальної сфери дітей засобами технік піскової, ігрової та казкової терапії
- 2.5. *Татаринцева Т.В.* Використання анімаційних технік для розвитку пізнавальної сфери дітей дошкільного віку
- 2.6. *Ковалик І.М.* Позакласна робота в школі

РОЗДІЛ 3. ВСТУП ДО СПЕЦІАЛЬНОСТІ

- 3.1. *Мірошник С.І.* Сучасні тенденції розвитку системи загальної середньої освіти
- 3.2. *Коришунова Л.П.* Урок як основна форма організації навчальної діяльності. Типи уроків.
- 3.3. *Ревуцька Н.М.* Методика розроблення навчального тренінгу

РОЗДІЛ 4. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

- 4.1. *Коваленко М.А.* Профілактика емоційного вигорання молодого вчителя
- 4.2. *Майборода З.Я.* Реалізація стилів педагогічної діяльності в навчально-виховному процесі: соціонічний аспект
- 4.3. *Микитюк Л.В.* Організація профорієнтаційної роботи з учнями

РОЗДІЛ 5. ТВОРЧІСТЬ СЛУХАЧІВ І ВИКЛАДАЧІВ УНІВЕРСИТЕТУ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

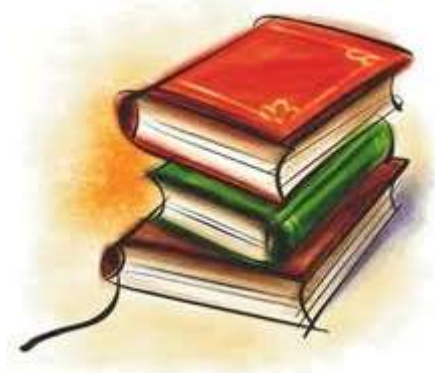
- 5.1. *Вишнякова Влада.* Вірш "Свято вчителя"
- 5.2. *Зленко Людмила.* Вірші "Матусі-вчительці", "Учителі – мов ті гірські вершини"
- 5.3. *Ковадь Ірина.* Твір-роздум "Слово про першого вчителя"
- 5.4. *Гутник В.Д.* Вірші "Директор", "Учитель", "Щастя"

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

 Презентацію розміщено на диску "*Університет майбутнього вчителя. Презентації*", який додається

ПЕРЕДМОВА

*Професій різних є багато
Та лиш одна із них від Бога.
Робота вчителя – то свято,
То вічний пошук, то тривога.*

*Лиш педагог насправді вміє
Вкладати душу в кожне слово.
І слово те навчає й гріє,
І захистить обов'язково*

Чуловська Ольга

Обласна програма "Вчитель" на 2003-2012 роки та проект "Кадри" Програми розвитку системи освіти Київської області на 2010-2014 роки спрямовані на забезпечення навчальних закладів регіону педагогічними кадрами.

На виконання Програм у 2013/2014 н.р. продовжили роботу обласний, 20 районних і 4 міських університетів майбутнього вчителя, пріоритетними напрямками діяльності яких є виявлення педагогічно обдарованих дітей, залучення їх до навчання в районних, міських університетах майбутнього вчителя, розвиток педагогічних здібностей, формування первинних навичок педагогічної діяльності, створення умов для одержання педагогічної спеціальності та працевлаштування після цільового навчання.

У 2009-2013 роках 540 випускників вищих педагогічних навчальних закладів (випускників Університету майбутнього вчителя 2004-2009 років) працевлаштовано в навчальні заклади районів і міст Київщини.

Навчально-методичний посібник, який ви тримаєте в руках, є результатом роботи Університету майбутнього вчителя у 2013-2014 роках.

Посібник складається з п'яти розділів. У I-IV розділах зібрані матеріали з досвіду роботи керівників і викладачів районних, міських університетів майбутнього вчителя, розміщено розробки навчальних і практичних занять викладачів інституту. Творчість слухачів I-III курсів, керівників та викладачів Університету майбутнього вчителя розміщено у розділі V.

Матеріали навчально-методичного посібника стануть у нагоді педагогічним працівникам, студентам педагогічного профілю, учням та їхнім батькам.

Авторський колектив

*Усюди цінність школи дорівнює цінності її вчителя
А. Дістервег*

РОЗДІЛ 1. ВХОДЖЕННЯ В ПЕДАГОГІЧНУ ПРОФЕСІЮ

Творіння людини – вище напруження усіх духовних сил. Це і життєва мудрість, і майстерність, і мистецтво

Василь Сухомлинський

*Головний предмет вивчення людства – людина
Й.-В. Гете*

1.1. Навчання та виховання обдарованої дитини: ретроспективний аналіз

Матеріали до занять для I курсу

Перед системою освіти України стоїть важливе завдання – забезпечити якісну освіту з урахуванням природних здібностей та саморозвитку обдарованої учнівської молоді, навчити її умінню проблемно мислити, сприяти формуванню успішної особистості.

Найвидатніший філософ Стародавньої Греції Платон наголошував, що всі видатні досягнення художників, поетів зумовлені "волею Богів та одержимістю, а не мистецтвом і знаннями". Мислитель вважав, що люди від природи не рівні один одному – у деяких більше здібностей і вони варті найвищих посад у суспільстві [19, 443].

Його сучасник Аристотель ввів термін "свідома діяльність розуму". Відповідно античний період філософії характеризується переконанням у божественній обумовленості геніальності, що не відміняє можливості виховання й освіти.

Усвідомлюючи, що природа геніальності розглядалася на рівні виявлення загальних філософських проблем творчості, слід відзначити те, що кожна дитина по-своєму неповторна. Вона приходить у цей світ, щоб творити своє життя, знайти себе: хтось має здібності до музики, образотворчого мистецтва, художньої праці, хтось до математики, хтось пише вірші.

У дослідженнях дидактів, філософів, психологів, педагогів є глибокі філософсько-психологічні усвідомлення проблеми обдарованості.

Англійський філософ і педагог Дж. Локк висував ряд теоретичних положень, які лягли в основу ідеології XVII століття:

- *розум людини з самого початку являє собою "чисту дошку";*
- *не існує вроджених ідей, процес пізнання виникає в досвіді і на основі досвіду;*
- *немає нічого в розумі, чого не було б раніше в почуттях.*

Більшість філософів епохи просвітництва наполягали на тому, що кожна людина може бути розвинута до самого високого ступеня геніальності, вся справа в тих умовах, у яких вона опинилася. Виховний вплив вони підносять до ступеня найвищої сили, розглядають виховання як головний рушій розумового розвитку [3].

Отже, для філософії епохи просвітництва характерною була *абсолютизація ролі виховання та умов середовища* в розумовому розвитку людини. Панувало переконання, що геніальність формується в результаті освітньо-виховного впливу на особистість.

Увага дослідників до кінця 19 століття була привернута не на сам феномен обдарованості як соціально-психологічного явища або особистого утворення, а на проблему його походження (божественного або земного), тобто сформованого в результаті освітньо-виховного впливу на особистість. Ці обидві точки зору виявилися малопродуктивними з

позиції як вивчення самого явища обдарованості, так і використання результатів у соціально-педагогічній практиці.

У становленні і розвитку сучасних наукових психологічних та педагогічних дослідженнях вирізняємо формування освіченої особистості, інтелектуальної еліти, яка б забезпечила високий рівень розвитку держави.

Обдарованість як максимальне виявлення здібностей, що зумовлене "емоційною енергетикою" й досі залишається проблемою нез'ясованою. Більшість педагогів і психологів вважають, що наука на сучасному етапі не здатна розв'язати цю проблему, тому варто займатися практикою [5, 8]. Виникла нагальна потреба суспільства в творчих, діяльних і обдарованих, інтелектуально й духовно розвинених громадянах.

Часто слова "обдарований" і "талановитий" вживають як синоніми, але ці поняття не слід ототожнювати. Термін "дитяча обдарованість" та "обдаровані діти" суттєво відрізняються.

А.І. Савенков розрізняє терміни "*дитяча обдарованість*" та "*обдаровані діти*": останній підкреслює можливість існування особливої категорії дітей, перше ж словосполучення означає виключність, виняток, своєрідний дар, "іскра божа", що є в кожного, але виявляється і розвивається різною мірою. Саме тому з поняттям "обдарованість" у педагогіці слід пов'язувати дві практичні проблеми або напрями роботи:

- *спеціальне навчання і виховання обдарованих дітей;*
- *робота з розвитку інтелектуально-творчого потенціалу кожної дитини.*

Б.М. Теплов визначає діяльнісний підхід як вирішальний для визначення здібностей і обдарованості. Загальновизнаними є сформульовані ним три *ознаки здібностей*:

- *індивідуально-психологічні особливості, що відрізняють людину від інших людей;*
- *особливості щодо відношення до успішності виконання діяльності;*
- *здатність до оволодіння новими знаннями та вміннями.*

Визначний психолог Г. Костюк тлумачить *обдарованість* як індивідуальну своєрідність здібностей людини, вказуючи на значущість природних даних кожної особистості як сили, котра є вихідною внутрішньою спонукою розвитку здібностей.

Н.С. Лейтес під терміном "обдарованість" розуміє набір здібностей. Він вважає, що дитяча обдарованість виявляється у схильності до праці, у гострій потребі дитини займатись певним видом діяльності. Проте лише та діяльність розвиває, у процесі якої виникають позитивні емоції.

Саме емоційні реакції і стан дитини, на думку Є. Яковлевої, є основними формами усвідомлення нею своєї індивідуальності.

Л.І. Слободянюк визначає обдарованість як не лише своєрідне поєднання здібностей людини, а й сукупність її особистісних характеристик.

В.Е. Чудновський і В.С. Юркевич визначають обдарованість як високий рівень розвитку загальних і спеціальних здібностей [6, 5-12].

З позицій дидактики нас повинна цікавити не обдарованість особистості в цілому, а лише розумова і творча обдарованість (інтелектуальні й креативні здібності), адже саме творчі особистості є носіями науково-технічного прогресу.

Щодо інтелектуальної обдарованості, слід зазначити, що найважливішою вважається концепція Р.Стернберга, згідно з якою інтелект має три аспекти: *аналітичний, творчий і практичний*. Кожен із них може бути домінантним або рецесивним в інтелекті конкретної людини. За Р.Стернбергом, можливості інтелекту значно більші за ті, що вимірюються різними тестами. Сприйняття інтелектуальних здібностей оточенням у будь-якому суспільстві має парадоксальний характер: на відміну від інших видів обдарованості, високий інтелект не викликає симпатій, породжує заздрість, роздратування. Обдарованість, на думку Р.Стернберга, – багатовимірне утворення, її не можна зводити ні до коефіцієнта інтелектуальності, ні до креативності, ні до мотивації.

Творчий, інтелектуальний потенціал людей є рушієм прогресу суспільства, тому обдарованість необхідно своєчасно виявити і розвивати. Дослідники стверджують, що багато надзвичайно обдарованих людей не реалізували своїх можливостей через несприятливе виховання в дитинстві. Американські психологи, вивчивши життєвий шлях 400 видатних людей, виявили, що 60 % з них мали в школі значні труднощі, важко пристосовувалися до умов навчання, орієнтованого на середній рівень знань. Часто інтелектуально обдарована дитина є нещасливою.

Питання *дитячої обдарованості* є однією з проблем сучасної науки. Існує понад сто визначень поняття "обдарованість". Але найбільш вдалим, на нашу думку, є визначення Н.С. Лейтеса: **"Обдарованість - це сукупність здібностей, які дозволяють індивіду досягти вагомих результатів у одному або декількох видах діяльності і давати суспільству користь. Ця якість формується і проявляється в діяльності"**[11].

Вивчення проявів обдарованості тривалий час було спрямоване переважно на *інтелектуальні здібності*. Дослідження проводили на основі тестів інтелекту, орієнтуючись на коефіцієнт інтелекту 'IQ' (ай-кью) як довгостроковий показник інтелектуальної діяльності індивіда. Однак американський дослідник П. Торренс дійшов висновку, що у вирішенні складних проблем найуспішніші не ті діти, які добре вчаться, і навіть не ті, у кого високий коефіцієнт інтелекту, тобто ці показники не визначають обдарованості.

Психологи розглядають **обдарованість** як складне психологічне явище, невіддільне від особистості, як наявність здібностей, їх своєрідне поєднання, від якого залежить можливість успішної діяльності [18, 98].

Обдарована дитина – дитина, яка вирізняється яскравими, очевидними, інколи визначними досягненнями або має внутрішні задатки для таких досягнень у певному виді діяльності.

Обдарованість дитини іноді важко відрізнити від *навченості*, яка є результатом підвищеної уваги батьків і педагогів до розвитку дитини. Це особливо яскраво проявляється при порівнянні рівня розвитку дітей із сімей з високим соціальним та освітнім статусом і дітей з родин, які не приділяють належної уваги розвитку дитини.

Слід розрізнити також обдарованість і прискорення темпів розвитку дитини, яке може виявитися тимчасовим. Така "талановитість" швидко згасає, оскільки відсутній прояв творчого компонента або його розвиток був несвоєчасним. Іноді дитина є носієм "прихованої обдарованості" (відсутність яскраво виражених ознак талановитості), що може бути спричинене негативним ставленням дорослих до успіхів дитини або її побоюванням бути неправильно зрозумілою. Тому в дошкільному віці складно спрогнозувати талановитість, оскільки ознаки обдарованості можуть насправді бути ознаками швидкого темпу розвитку дитини.

До ранніх проявів обдарованості дитини належать: потужна енергійність, значна фізична, розумова і пізнавальна активність, порівняно низькі втомлюваність і потреба у відпочинку; раннє навчання ходьби та інших рухів; інтенсивний розвиток мовлення; допитливість, прагнення до експериментування; легке і швидке засвоєння та використання нової інформації; ранній інтерес до читання.

Складовими ранньої обдарованості є домінуюча роль пізнавальної мотивації; дослідницька творча активність, яка полягає у виявленні нового під час формулювання і розв'язання [6].

До основних сфер обдарованості відносять: *освітню, наукову, художню, спортивну, підприємницьку й комунікативну*.

Обдарованість багатогранна, і, за визначенням комітету з освіти США, вона може бути встановлена професійно компетентними людьми у відповідності з такими параметрами: видатні здібності, потенційні можливості в досягненні високих результатів і вже продемонстровані результати в одній чи більше галузях (інтелектуальні здібності, специфічні здібності до навчання, творчості, образотворчого чи виконавського мистецтва, психомоторні здібності).

Дж. Рензулі *обдарованість* вважає *результатом поєднання інтелектуальних здібностей вище середнього рівня, творчого підходу та наполегливості*. А.Танненбаум визначає *обдарованість* як *поєднання високого рівня загального інтелекту, впливу середовища, талану* (везіння). За О.І. Кульчицькою *обдарованість* – *системно-особистісне утворення, зумовлене природними особливостями організму людини (сенсорні, моторні, інтелектуальні компоненти високої енергетичності)*. Вона вважає, що *обдарованість* як системне утворення складається з високого рівня інтелекту (дивергентного мислення), творчих здібностей і мотиваційного компонента (мотивація досягнень). Останній фактор вважається не менш суттєвим, ніж попередні, бо, наприклад, відсутність навичок читання чи уповільнене вивчення іноземної мови може бути наслідком відсутності інтересу, а не здібностей [15].

Американські фахівці користуються таким визначенням: обдарованими і талановитими учнями є ті, котрі, за оцінкою професіоналів, внаслідок значних здібностей володіють потенціалом до високих досягнень. Діти, схильні до високих досягнень, можуть не виявити здібності одразу (прихована обдарованість), але мати потенції до них у будь-якій із галузей.

Зокрема, це можуть бути:

- загальні інтелектуальні здібності;
- конкретні академічні здібності;
- творче або продуктивне мислення;
- лідерські здібності;
- художня і виконавська майстерність;
- психомоторні здібності тощо.

Обдарованість – це системна якість психіки, що розвивається протягом життя і визначає можливість досягнення людиною більш високих результатів у одній або декількох видах діяльності порівняно з іншими людьми.

При цьому слід зазначити, що обдарованість – це комплекс задатків і здібностей, які за сприятливих умов дозволяють потенційно досягти значних успіхів у певному виді діяльності (чи діяльностей) порівняно з іншими людьми. Отже, *обдарованість виступає як інтеграція різних здібностей* з метою досягнення позитивних результатів конкретної діяльності, а обдарована дитина – та, яка виділяється яскравими, очевидними, іноді видатними досягненнями (або має передумови для цього) у тому або іншому виді діяльності [15].

Спеціальна обдарованість пов'язана з певними видами діяльності, в яких вона найбільше розвивається.

Розрізняють обдарованість:

- соціальну (лідерську);
- художню (музичну, образотворчу, сценічну);
- психомоторну (спортивні здібності);
- інтелектуальну – здатність аналізувати, мислити, зіставляти факти (серед інтелектуальних дітей є такі, які навчаються відмінно з 1-2 предметів і не встигають з інших);
- академічну – надзвичайна здатність до навчання взагалі, стають відмінними спеціалістами;
- творчу – нестандартне бачення світу й нешаблонне мислення (але такі діти часто не досягають поставленої мети і є невдахами. З дитинства вони всіх дратують. Важливо таку дитину побачити і допомогти їй).

Усі обдаровані діти мають яскраво виражений інтерес до певної галузі знань. Немає потреби примушувати їх вчитися, вони самі шукають собі роботу, частіше складну інтелектуальну, із задоволенням нею займаються, присвячуючи їй увесь свій вільний час. Обдаровані діти вільно і швидко оволодівають відповідними вміннями і навичками. Вони показують високий рівень досягнень [25, 73-74].

Обдарована дитина шукає спілкування з дорослими, бо ті розуміють її краще, ніж однолітки. Обдаровані діти часто перебільшено емоційні, вони запальні, легко збуджуються через дрібниці, але це не вередування, а виявлення багатства їхньої натури.

Творчі діти рідко бувають спокійними, вони страждають від своєї винятковості, але багатьох рятує тонке відчуття гумору, вони цінують його. У них особлива мова, особливе сприйняття. Тому такі якості обдарованих дітей вимагають особливого підходу до них, і не випадково за рішенням Всесвітньої організації охорони здоров'я входять до "групи ризику".

Вони потребують особливого виховання, спеціальних, індивідуальних навчальних програм, спеціально підготовлених педагогів.

Фахівці давно відмітили, що обдаровані діти часто виростають в інтелігентних сім'ях, і справа тут зовсім не в особливих генах геніальності, а справа в сімейній атмосфері, в системі сімейних цінностей. Батьки заохочують і бажали б розвивати в своїй дитині пізнавальні потреби та різні здібності, але роблять вони це по-різному. Деякі батьки прагнуть до того, щоб дитина запам'ятала більше фактів, назв, подій, відчувала гордість за свої знання.

Психологічні дослідження показують, що пізнавальна мотивація виявляється у формі дослідницької, пошукової активності, чутливості до нового, новизни ситуацій, знаходження нового у звичайному. Для виявлення обдарованості використовують різні методи: від найпростішого батьківського спостереження до спеціально розроблених стандартизованих та тестових завдань [4].

Обдарованість, як правило, визначається шляхом вивчення сфери її прояву, інтелектуального діапазону (сукупності інтелектуальних можливостей), сфери найвищих досягнень у реалізації здібностей, рівня фізичного розвитку, рівня працездатності, мотиваційного обґрунтування та його відображення в емоційному настрої й вольовій завзятості зростаючої людини. Тобто діагностика обдарованості насамперед спирається на результати продуктивної діяльності (підсумки олімпіад, конкурсів, змагань, дані психолого-педагогічних обстежень). М. Лейтес відзначає, що ознаки обдарованості в дитячі роки оцінюються шляхом з'ясування співвідношення в них вікового і власне індивідуального. Батькам і вчителям варто знати, що всі успіхи дитини спочатку з упевненістю можна оцінити як вікові прояви обдарованості, а чи стануть вони стійкими індивідуальними особливостями, буде залежати від багатьох внутрішніх і зовнішніх умов [13].

К. Текекс розглядає такі можливі провісники обдарованості:

- можливість і здатність у трирічному віці стежити за двома й більше подіями, що відбуваються;
- здатність простежувати в ранньому дитинстві причинно-наслідкові зв'язки та робити висновки;
- відмінна пам'ять, рання мова й абстрактне мислення;
- уміння широко користуватись накопиченими знаннями;
- схильність до класифікації та категоризації;
- уміння ставити запитання та створювати складні граматичні конструкції;
- підвищена концентрація на чому-небудь, ступінь заглибленості в питання;
- підвищена електрохімічна й біохімічна активність мозку.

Що стосується психосоціального розвитку, то обдарованим дітям, як правило, властиві такі риси:

- дуже розвинене почуття справедливості, що виявляється дуже рано;
- яскрава уява, в якій вимисел і реальність зливаються воедино;
- добре розвинене почуття гумору;
- спроби вирішувати проблеми, що є не під силу;
- перебільшені страхи й надмірне сприйняття невербальних проявів почуттів оточуючими, тобто підвищена вразливість і ранимість; всепоглинаюча цікавість і розмаїтість інтересів [9].

Принципи виховання обдарованих дітей:

- *Природовідповідність виховання* – врахування багатогранної і цілісної природи людини, вікових та індивідуальних особливостей дітей.
- *Гуманізація виховання* – створення умов для формування кращих якостей та здібностей дитини, джерел її життєвих сил; повага до особистості.

- *Демократизація виховання* – сприйняття особистості як вищої соціальної цінності, визначення її права на свободу, на розвиток здібностей і виявлення індивідуальності.
- *Безперервність виховання* – досягнення цілісності та наступності у вихованні, перетворення його у процес, що триває впродовж усього життя людини; формування цілісної та всебічно розвиненої особистості.
- *Диференціація та індивідуалізація* виховного процесу – врахування рівнів фізичного, психічного, соціального, духовного, інтелектуального розвитку учнів, стимулювання активності, розкриття творчої індивідуальності кожного.
- *Інтегративність* – єдність виховання школи, сім'ї, громадськості. [12].
- Принцип *педагогічної творчості вчителя*, реалізація якого сприяє творчому розвитку особистості :
- Принцип *суб'єктивності навчання і виховання* передбачає визнання слухача як суб'єкта педагогічної взаємодії, використання вчителем у процесі навчання і виховання переважно діалогічних форм комунікативної взаємодії із слухачем.
- Принцип *діагностики* передбачає побудову і корекцію навчально-виховного процесу на основі психолого-педагогічних діагностичних досліджень, а саме: оцінювання рівних розвитку творчих можливостей дітей і дитячих колективів, з якими педагог вступає у взаємодію.
- Принцип *оптимальності*. Оптимальною творчою педагогічною взаємодією педагога і вихованця вважаємо таку, яка забезпечує не тільки успішне засвоєння знань, умінь, навичок, а й позитивну динаміку розвитку творчих можливостей дітей в конкретних умовах педагогічної праці педагога.
- Принцип оптимальності передбачає роботу педагога з відбору таких дидактичних засобів, які відповідають рівню розвитку творчих можливостей більшості дітей, враховують рівень розвитку творчих можливостей меншості, а тому сприяють розвитку творчих можливостей.
- Принцип *взаємозалежності* відображає взаємозумовленість творчого особистісного розвитку суб'єктів взаємодії системи "педагог-вихованець"; відбиває взаємозалежність і взаємозумовленість творчої педагогічної праці вчителя і творчої навчальної діяльності дітей.
- Принцип *фасілітації* передбачає розуміння формування творчої особистості вихованця у навчально-виховному процесі як процес полегшення, сприяння творчій навчальній діяльності дитини, стимулювання його творчої активності. Це пов'язане з необхідністю створення на занятті, в позаурочній діяльності слухачів творчої атмосфери (співдружності, співтворчості, співробітництва), яка б сприяла розвитку мотивів творчої діяльності, надихала вихованців на творчість.
- Принцип *креативності* відображає необхідність виявлення можливостей змісту навчального матеріалу для посилення його орієнтації на формування творчої особистості дитини. При плануванні та організації взаємодії педагога і вихованця в процесі навчання зміст навчального матеріалу повинен максимально використовуватися для розвитку мотивів, характерологічних особливостей, творчих умінь і психологічних процесів, які мають провідне значення для творчої діяльності, і забезпечувати насамперед розвиток дивергентного мислення, умінь генерувати нові ідеї, знаходити нетрадиційні шляхи вирішення проблемних завдань. Реалізації принципу в практичній діяльності сприяє аналіз змісту навчального матеріалу з метою його креативного посилення, застосування навчальних і навчально-творчих задач, методів і прийомів стимулювання творчої активності учнів, використання завдань психологічної діагностики для розвитку творчих якостей особистості.
- Принцип *самоорганізації* відображає особливості управління процесом формування творчої особистості дитини, які зумовлені особливостями управління нелінійними системами та орієнтують педагога на внутрішній вплив, на узгодження розвитку вихованця з власними тенденціями розвитку, а також на необхідність "збуджувати" та

ініціювати творчу активність, при цьому управління повинно бути непомітним, мінімальним у своєму зовнішньому впливі й здійснюватися опосередкованими методами. Саме в цьому разі можна говорити не про управління, а про процеси самоуправління [20].

Робота з обдарованими дітьми вимагає значних професійних і педагогічних знань тих, хто з ними працює.

Виявлення обдарованих дітей та розпізнавання можливостей розвитку дитини в майбутньому є важливим питанням для педагогічних працівників. Існує багато методик, які допомагають пізнати творчу, обдаровану дитину, зокрема:

- Визначення здібностей учнів за методикою американських вчених Хаана і Кафа. Анкета допоможе визначити особливості спрямованості характеру особистості на основі співставлення з інтересами однолітків.
- Методика "Неіснуюча тварина" допоможе визначити, наскільки в дитини розвинена творча уява, оригінальність мислення, емоційний стан.
- Методика "Віддалені асоціації" (невербальна модифікація тесту А. Медніка) виявить оригінальність і гнучкість мислення, уміння перекомбінувати певні елементи в нові комбінації.
- Методика "Прогресивні матриці Равена" допоможе визначити рівень аналітико-синтетичних умінь.
- Тест "Не прогав вундеркінда" допоможе батькам виявити та розвинути приховані здібності та задатки дитини.
- Методика Векслера допоможе визначити рівень інтелектуальних здібностей.
- Методика Кетелла допоможе оцінити інтелектуальні можливості дитини.
- Методика Айзенка допоможе визначити рівень інтелекту.
- Методика "Особливості творчої уяви" (В.Ф.Маценко) допоможе виявити рівень словесно-логічного мислення [1].

Практичні психологи проводять діагностування здібностей, використовуючи методи, що передбачають виявлення потенційних можливостей інтелектуального розвитку: рівня дослідницької активності, здатності до прогнозування, вивчення особливостей особистісного розвитку дитини.

Не менш важливою є спеціальна підготовка педагогів до роботи з обдарованими дітьми. Вони повинні бути чуйними, доброзичливими, уважними, емоційно стабільними, мати динамічний характер і почуття гумору, позитивне самосприйняття. Робота з обдарованими дітьми вимагає від учителя належної змістової наповненості занять, зорієнтованості на новизну інформації та різноманітні види пошукової, розвиваючої, творчої діяльності. Отже, інтелектуальний розвиток школярів залежить від умов, методів і прийомів навчання, які застосовує вчитель. Він може бути вищим або нижчим. Чим вищий рівень розумової діяльності вихованців, тим складнішою може бути структура методу навчання й ефективнішим його застосування. Чим старші за віком учні, тим складніші прийоми, що використовує вчитель, і триваліший час застосування певного методу. Потрібно, щоб учитель на кожному етапі навчання умів добирати ті методи і прийоми, які краще за інші відповідали б саме цьому вікові школярів, змісту їхнього навчання, цій дидактичній меті, сприяли ефективному розвитку їхньої пізнавальної активності [18].

Індивідуальні форми позакласної роботи передбачають виконання різноманітних завдань, участь в очних і заочних олімпіадах, конкурсах на кращу науково-дослідну роботу тощо. Вчителі повинні послідовно стежити за розвитком інтересів і нахилів учнів, допомагати їм в обранні позашкільних занять [3].

Робота з обдарованими дітьми в позакласній діяльності:

1. КВК, турніри, конкурси знавців, вікторини.
2. Захист рефератів.
3. Інтелектуальні аукціони.
4. Ігрові тренінги.

5. Бізнес-шоу.
6. Телерадіовікторини.
7. Міжшкільні факультативи, семінари.
8. Творчі тренінги.
9. Інтелектуальні марафони.
10. Конкурси на першого учня школи; кращого учня напряму; кращого учня паралелі; кращого учня класу.
11. "Брейн-ринг".
12. Конкурс "Розумники і розумниці".
13. Конкурс "Лицарі формування духовності".
14. Розв'язання та самостійне складання ребусів, кросвордів, головоломок.
15. Турніри знавців наук.
16. Аукціони творів юних художників, поетів.
17. Години самовдосконалення [12].

Отже, *обдаровані діти* – це категорія дітей, які потребують особливого підходу, відповідного навчання, а також спеціальної підготовки педагогів та психологів (творчий пошук, вдосконалення педагогічної майстерності, високе почуття відповідальності).

Учитель сьогодення повинен добре володіти комп'ютером, застосовувати інформаційні технології на уроках та в позакласній роботі.

Виховання обдарованих дітей є актуальною проблемою сучасної педагогіки і психології та потребує детального дослідження.

Список використаних джерел

1. Васюра С. Як навчати обдаровану дитину ? // Дитина. Сім'я. Школа. – 2001. – № 4. – С. 11-15.
2. Ващенко Г. Обдарованість. – К., 1999. – С. 140-150.
3. Вишневський О.І. Теоретичні основи Української педагогіки. – Дрогобич: Коло, 2003. – С. 43-48.
4. Волощук В. Здібнісна природа інтелектуальної обдарованості / В.Волощук, В.Шепотько // Рідна школа. – 2009. – № 11. – С.33-35.
5. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: підручник / І.М. Дичківська. – 2-ге вид., доповн. – К.: Академвидав, 2012. –352 с.
6. Гільбух Ю.З. Розумово обдарована дитина. – К.: Либідь, 1993. – 232 с.
7. Гнатюк О.В. Чинники активності технічно обдарованих підлітків // Обдарована дитина. – №2. – 2007. – С. 44-48.
8. Державна національна програма "Освіта. Україна ХХІ століття" // Освіта. – 1993. – № 2. С. 44-46.
9. Корнеєва О. Робота з обдарованими та здібними учнями / О.Корнеєва // Психолог. – 2009. – № 45. – С.13-16.
10. Кульчицька О.І. Специфіка дитячої обдарованості // Обдарована дитина. – 2001. – № 1. – С. 3-10.
11. Лейтес Н.С. Способности и одаренность в детские годы. – М.: Знание, 1984. – 264 с.
12. Липова Л. Психолого-педагогічні умови розвитку обдарованості // Шкільний світ. – № 24. – 2001. – С. 17-23.
13. Липова Л. Специфіка навчання обдарованих дітей // Рідна школа. – № 7. – 2003. – С.8-11.
14. Лукашевич О.М. Технічна обдарованість: ціннісна регуляція розвитку // Обдарована дитина. – № 3. – 2008. – С. 17-23.
15. Моляко В.О. Актуальні соціально-психологічні аспекти проблеми обдарованості. // Обдарована дитина. – 1998. – № 1. – С. 3-5.
16. Нижник Г. Авторська корекційна розвивальна програма для обдарованих дітей // Психолог. – № 25. – 2006. – С. 28-30.

17. Омелян Вишневецький. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Навчальний посібник. – К.: Знання, 2008. – 356 с.
18. Пільбух Ю. 3. Розумово обдарована дитина: Психологія, діагностика, педагогіка. – К., 1992. – 184 с.
19. Платон. Диалоги. – М., 1986. – С.443
20. Степанов О.П. Педагогічна психологія: навч. посіб. / О.П.Степанов. – К.: Академвидав, 2011. – 416 с.
21. Шляхтун П.П. Методика викладання соціально-гуманітарних дисциплін: навч. посіб./ П.П.Шляхтун.– К.: ВЦ "Академія", 2011. – 224 с.

1.2. Визначення сутності педагогічної обдарованості як виду професійної обдарованості

Матеріали до заняття (I курс)

Вихователем і вчителем треба народитися: ним керує природжений такт

А. Дістервег

1. Підготовка педагогічно обдарованого майбутнього вчителя.
2. Сутність педагогічної обдарованості.
3. Основні компоненти моделі педагогічно обдарованого вчителя.

Сучасна школа повинна забезпечувати всебічний розвиток індивідуальності людини як особистості та найвищої цінності суспільства на основі виявлення її задатків, здібностей, обдарованості і талантів. В Україні прийнято цілий ряд законів і програм, які спрямовані на створення загальнодержавної мережі навчальних закладів для обдарованої молоді. Сутність проблеми полягає в тому, що традиційна система підготовки вчителя орієнтована на середнього студента і певним чином нівелює його індивідуальні особливості. Сучасні запити суспільства і держави вимагають реформування системи у напрямі розвитку дослідницьких властивостей, творчого потенціалу майбутніх педагогів. Тому одним із пріоритетів модернізації освіти визнається підготовка нової *генерації педагогів-дослідників*, здатних виявляти і розвивати здібності та обдарування дитини. Перед сучасною вищою школою постало завдання максимального розкриття і розвитку потенціалу кожної особистості, формування молодого людини як суб'єкта соціального та професійного життя, підготовки її до самовдосконалення, самовизначення та самореалізації.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що дослідженню проблеми обдарованості надається належна увага, зокрема таким її аспектам як проблема індивідуальних відмінностей (Б. Ананьєв, Л. Виготський, С. Рубінштейн, та ін.); визначення підходів до розуміння психологічних основ та структури обдарованості (Дж. Гілфорд, Ж. Піаже, В. Сієрвальд, К. Перлет, Б. Скіннер, К. Тейлор, К. Хеллер, Г. Холл, Р. Уайт, Л. Венгер, В. Моляко, та інші); розвиток інтелектуального і творчого потенціалу особистості (Д. Богоявленська, С. Максименко, О. Матюшкін, В. Моляко, Я. Пономарьов, С. Сисоєва, О. Кульчицька та інші); виділення сфер та видів обдарованості (С. Гончаренко, Г. Бурменська, Ю. Гільбух, М. Гнатко, В. Слуцький та інші); розвиток обдарованості на різних вікових етапах (А. Брушлінський, В. Давидов, Д. Ельконін, Н. Лейтес, О. Кульчицька, В. Паламарчук, В. Штерн та ін.); питання виявлення і розвитку обдарованості учнів (Г. Айзенк, В. Крутецький, О. Кульчицька, Б. Теплов, Є. Щєбланова та інші).

Проте слід зазначити, що існує невідповідність між *соціальною потребою* в педагогічно обдарованих, творчо працюючих учителях, здатних формувати всебічно розвинену особистість учня, та *відсутністю* відповідної цілеспрямованої підготовки майбутніх учителів; між *необхідністю* виховання *нової генерації педагогічних кадрів*, здатних виявляти і розвивати здібності та обдарування дитини і *нерозробленістю комплексу теоретичних і методичних засад* щодо забезпечення підготовки педагогічно обдарованого вчителя, здатного працювати із здібними дітьми.

У реалізації проблеми роботи з обдарованою молоддю все відчутніше проявляються недоліки професійної підготовки вчителя до здійснення відповідної діяльності. Практично не розробляється *аспект розвитку педагогічної обдарованості* самого вчителя, хоча більшість педагогів-практиків погоджуються з тим, що педагогічно обдарований учитель – це реальна потреба сучасної школи, що вимагає цілеспрямованої кропіткої роботи з розвитку природних задатків і педагогічних здібностей. Саме тому велика увага надається вдосконаленню педагогічної майстерності та розвитку педагогічної обдарованості кожного педагога.

Обдарованість багатогранна, її прояви характеризуються значною індивідуальністю, що визначається виключно своєрідним поєднанням різних сфер психіки обдарованої людини. Дослідники виділяють шість галузей (сфер) обдарованості (таланту): академічних досягнень, інтелектуальну, творчість (креативність), спілкування і лідерства, художньої діяльності, рухову. Обдарована особистість, як правило, характеризується високими досягненнями у сфері, що відповідає її обдарованості, а процес її розвитку і результати її діяльності мають унікальний характер [1, 306].

Види обдарованості можуть бути визначені за такими критеріями, як особливості вікового розвитку; форма прояву; міра сформованості обдарованості; широта прояву в різноманітних видах діяльності; вид діяльності й сфери психіки, що її забезпечують [1, 307].

Для нашого дослідження важливого значення набуває типологія обдарованості відповідно до широти її прояву та типу виконуваної діяльності. За *широтою прояву* можуть бути виділені загальна та спеціальна обдарованість [2, 8]. Ці види обдарованості виокремлюються відповідно до того, що у конкретно-психологічній характеристиці різних здібностей виділяються як загальні якості, що відповідають вимогам кількох видів діяльності, так і специфічні, які відповідають вузькому колу вимог певної діяльності. *Загальна обдарованість* проявляється стосовно різних видів діяльності і виступає як основа їхньої продуктивності. Психологічним ядром загальної обдарованості є розумові здібності (чи загальні пізнавальні здібності), навколо яких вибудовуються *емоційні, мотиваційні і вольові* якості особистості. *Спеціальна обдарованість* проявляється у конкретних видах діяльності і може бути визначена лише щодо окремих галузей діяльності (музика, живопис, спорт і т.д.). Отже, спеціальна обдарованість розглядається сучасними вітчизняними психологами, зокрема В. Моляком, як прояв визначених *домінантних якостей та особливостей*, що характеризують специфіку творчості у конкретній сфері людської діяльності. Вивчення спеціальних видів обдарованості повинно, на його думку, відбуватися через вивчення цих конкретних видів творчої діяльності, і навпаки [3, 13].

Саме тому спеціальна обдарованість безпосередньо пов'язана із видами обдарованості, виокремленими згідно *провідного типу діяльності*, до яких належать інтелектуальна, творча, художня, психомоторна (спортивна), конструкторська, лідерська (організаторська) та ін. [1, 307]. Виділення видів обдарованості за цим критерієм здійснюється, як правило, в межах п'яти видів діяльності, до яких належать *практична, теоретична, художньо-естетична, комунікативна і духовно-ціннісна*. Отже, обдарованість виступає як прояв різних здібностей з метою конкретної діяльності.

Саме в межах *професійної обдарованості* може бути виділено як окремий вид *педагогічну обдарованість*, на вивчення якої спрямовано дослідження.

Розробка ідеальної моделі творчої особистості конкретного педагогічно обдарованого вчителя потребує вивчення науково обґрунтованих даних, виділення відповідних якостей (здібностей) особистості, притаманних найкращим представникам педагогічної професії, у тому числі – видатним педагогам, складання достатньо повного їх переліку та їх класифікації. У педагогіці широко застосовується бібліографічний метод при дослідженні обдарованості, тому що стосовно певної творчої особистості є відповідні досить інформаційно насичені матеріали, які дозволяють створити істинний психологічний портрет такої особистості [9]. Джерелом пошуку стали відомі праці педагогів-дослідників, теоретичні доробки у галузі професійної підготовки вчителя, а також біографічні дані видатних педагогів минулого та сучасності. При відборі матеріалу для застосування

біографічного методу враховувалися такі вимоги: 1) вивчення творчої діяльності видатних людей не повинно бути обмежене сьогоденням (було обрано для вивчення постаті трьох видатних педагогів: Я. Коменський – XVII століття, К. Ушинський – XIX століття, А. Макаренко – XX століття); 2) необхідно досліджувати представників різних національностей (Я. Коменський – чех за походженням, К. Ушинський та А. Макаренко – представники вітчизняної педагогіки); 3) обрані для дослідження особистості мають бути яскраво творчими і виявляти потяг до творчості протягом досить тривалого за часом життя (Я. Коменський прожив 78 років, К. Ушинський та А. Макаренко – 47 та 51 відповідно, проте їх життя і педагогічна діяльність були напрочуд насичені й творчі); 4) при дослідженні слід мати відповідну кількість інформаційного матеріалу.

У результаті проведеного дослідження Кульчицька О.І виокремила чинники, які сприяють розвитку педагогічної обдарованості обраних для аналізу осіб та становлення їхнього педагогічного таланту:

- *сприятливе освітнє середовище* (сімейне і шкільне), яке прищепило смак до знань, освіти, самовиховання (Я. Коменський – ґрунтовна дошкільна підготовка у сім'ї, навчання у братській школі, навіть "безповоротно втрачені роки" у ґраматичній школі, які сприяли формуванню думки про те, що освіта надто важлива справа, щоб ставитися до неї легковажно; К. Ушинський – ґрунтовна дошкільна освіта і ранній початок навчання; надзвичайно сильний вплив матері, а пізніше мачухи-німкені, сприятлива атмосфера Новгород–Сіверської ґімназії, вплив викладачів, зокрема І. Тимківського; А. Макаренко – атмосфера любові за розуміння у сім'ї, ранній початок навчання і спроб педагогічної діяльності (навчав сусідських дітей), культ знань і книги, наявність великої кількості періодичних видань);
- *ґрунтовна вища освіта*, при цьому не завжди педагогічна (Я. Коменський – два університети (богословський факультет), К. Ушинський – Московський державний університет (юридичний факультет), А. Макаренко – Полтавський педагогічний інститут);
- *свідомий вибір педагогічної професії* (Я. Коменський – учитель, а пізніше ректор братської школи; К. Ушинський – викладач Ярославського (Демидівського) юридичного ліцею, Гатчинського сирітського інституту, Смольного інституту шляхетних дівчат; А. Макаренко – вчитель Крюківського залізничного училища та інших навчальних закладів, зокрема Полтавської експериментальної школи);
- *широкий кругозір, енциклопедичні знання* (всім відомий пансофізм Я. Коменського, ґрунтовні знання із різних галузей знань К. Ушинського, здатність постійно "щось читати" А. Макаренка);
- *працездатність, наполегливість* (тривалі подорожі Я. Коменського, під час яких він продовжував працювати над своїми творами і водночас займався практичною діяльністю; постійна зануреність у роботу К. Ушинського; здатність А. Макаренка "спати через день", працюючи над літературою чи документами);
- *прагнення до самоосвіти* (постійне самовдосконалення Я. Коменського; оволодіння іноземними мовами, вивчення бібліотеки О. Гугеля К. Ушинським; А. Макаренко за одну зиму 1920 року перечитав стільки педагогічної літератури, скільки не читав за все життя);
- *креативність* (реформаторський дух, продукування нових ідей, творче використання освітніх ідей попередників);
- *здатність все розпочати з початку, перемагати труднощі, сила волі* (наповнене поневіряннями та незгодами життя Я. Коменського, загибель близьких, втрата майна та наукових нотаток, відтворення втраченого, нові ідеї та книжки; важкий життєвий шлях К. Ушинського, сповнений заздрістю і цькуванням з боку менш талановитих колег, злети і падіння, хвороби і безробіття, негаразди у сім'ї, довге вигнання і глибока віра у майбутнє; етапи творчого шляху А. Макаренка, якому кілька разів доводилося розпочинати з початку, доводячи правильність і життєздатність своїх принципів);

- *вплив сильних особистостей* (для Я. Коменського – це університетські викладачі, особистості філософів давнини; для К. Ушинського – мати, директор Новгород-Сіверської гімназії І. Тимківський; для А. Макаренка – батько й мати, брат Віталій, шкільні вчителі);
- *ораторський дар* (усі троє блискучі лектори, здатні переконувати слухачів, доводити свою думку яскраво, живо, доступно; їх поважали учні, студенти, вихованці; їхні лекції завершувалися бурхливими оплесками слухачів);
- *літературний дар* (всі троє володіли здібністю яскраво викладати свої думки у статтях, наукових працях, залишили по собі навчальні підручники, художні твори, які не втратили своєї актуальності й сьогодні);
- *любов до дітей* (Я. Коменський добре розумів природу дитини, з повагою ставився до її особистості, намагався полегшити навчальну працю учнів, запроваджував новітні методи навчання; К. Ушинський уважно ставився до жіночої освіти, поважав своїх вихованок, намагався виховувати в них допитливість, жагу до знань, демократизував навчально-виховний процес; А. Макаренко глибоко розумів кожного свого вихованця, досконало знав його сильні й слабкі сторони, намагався спиратися у виховному процесі на позитивні якості, орієнтував своїх вихованців на завтрашню радість).

Зважаючи на результати біографічного аналізу, основу запропонованої нами моделі педагогічно обдарованої особистості складають такі компоненти:

- *педагогічні здібності*, рівень розвитку яких вище за середній;
- *педагогічна креативність*, тобто здатність учителя до педагогічної творчості; *педагогічне покликання*, як спрямованість особистості до виконання педагогічної діяльності;
- *інтелектуальні здібності*, як необхідний чинник, що сприяє засвоєнню та трансформації знань у визначеній науковій сфері.

Сучасне визначення обдарованості трактується як індивідуальна потенційна своєрідність внутрішніх (задатки) та зовнішніх (сприятливе соціальне середовище, стиль виховання) передумов для розвитку здібностей особистості до рівня вище за умовно "середній", завдяки яким вона може досягти значних успіхів у певній галузі діяльності. Відповідно до цього ***педагогічна обдарованість*** – *якісно своєрідне поєднання педагогічних здібностей особистості, інтелекту, креативності її мислення й діяльності та свідомої наполегливої спрямованості до здійснення функцій педагогічного працівника.*

Література

1. Боднар А.Я., Лавриненко Д.Г. Консультування як засіб формування професійної спрямованості особистості в системі професійної освіти // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами : Зб. наукових праць №2 (4). – К. : Університет "Україна", 2007. – С. 209–215.
2. Боднар А.Я., Макаренко Н.Г. Особливості професійного самовизначення на етапі навчання у ВНЗ. – К. : Видавн. дім "Києво-Могилянська академія", 2006. – 234 с.
3. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности. – СПб. : Питер, 2002. – 457 с.
4. Волошина В.В., Долинська Л.В., Ставицька С.О., Темрук О.В. Загальна психологія Практикум : Навч. посібн. – К. : Каравела, 2006 – 280 с.
5. Карамушка Л.М. Психологія управління : Навч. пос. – К. : Міленіум, 2003. – 344 с.
6. Копець Л.В. Психологія особистості. – К. : Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2007. – С. 256–260.
7. Кульчицька О.І. Використання біографічного методу у вивченні обдарованості // Педагогічні технології у неперервній професійній освіті : Монографія / С.О. Сисоєва, А.М. Алексюк, П.М. Воловик, О.І. Кульчицька, Л.Є. Сігаєва та ін. // за ред. С.О. Сисоєвої. – К. : ВІПОЛ, 2001. – 502 с.
8. Холодная М.А. Психология интеллекта. – СПб. : Питер, 2001. – 507 с.

9. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / за ред. В.О. Моляко, О.Л. Музики. – Житомир : Вид-во Рута, 2006. – 320 с.
10. Шиян Н.И., Джурка Г.Ф. Профессиональная компетентность будущего педагога // Проблемы педагогической инноватики в профессиональной школе: Статьи 2-й межрегиональной межотраслевой научно-практической конференции с участием ближнего и дальнего зарубежья. – СПб. – 2001. – С. 31–33.

Кожне його (вчителя) слово було священним, було справедливим, красивим, звучним, воно відкривало мені такі грані життя і світу, про які я не підозрював і не гадав

Ю. Збанацький

1.3. Вироблення правил міжособистісної взаємодії

Навчальний тренінг для слухачів I курсу

Мета: формувати в учнів уміння виробляти правила і норми та діяти відповідно до них, сприяти формуванню групової свідомості та правил міжособистісної взаємодії.

Хід заняття

1. Привітання. Вступ.

2. Криголам "Струм".

Інструктаж: учні в колі беруться за руки, заплющують очі. Ведучий передає "струм", потискаючи правою рукою ліву руку сусіда. Сигнал передається якомога швидше й має повернутись у ліву руку ведучого. Намагатись досягти передачі, коли ведучий майже одночасно і передає, й приймає сигнал.

3. Вправа-гра. Довільне розміщення учасників.

Мета: усвідомлення учнями необхідності вироблення правил взаємодії та їх дотримання.

Педагог пропонує учням зіграти в будь-яку гру, правила якої вони ще не знають. Наприклад, учні об'єднуються в команди та передають по черзі різні предмети (ключі, книгу, крейду). Учням гра здається незрозумілою, вони роздратовані, схвильовано висловлюють свої негативні емоції. Педагог припиняє гру.

Обговорення: Педагог пропонує учням відповідати на запитання:

- Чи сподобалась гра?
- Чому не сподобалась? (кожен робив, що хотів; кількість учасників у командах не однакова; кожна команда виробляє свої правила, які незрозумілі іншій команді; кожна команда окремо організовує свою діяльність; результати гри не можуть бути справедливо оцінені).
- Які почуття виникли під час незрозумілої, нерегламентованої діяльності? (напруженість, тривога, переживання та ін.)
- Що треба зробити, щоб гра була чесною й цікавою? (**Виробити єдині умови чесної гри.**)

Педагог пропонує учням виробити умови чесної гри.

Робота у групах. Учні об'єднуються у групи за порами року.

Самостійна робота учнів. Вироблення умов-правил гри. Обговорення результатів роботи. Кожна група презентує правила – умови гри. Повторення гри за правилами, які виробили учні.

Обговорення. Педагог пропонує учням відповідати на запитання:

- Чи сподобалась гра за правилами?
- Чому сподобалась?
- Як ви почували себе у зрозумілій для вас ситуації: комфортно чи напружено. Поясніть (Наприклад, комфортно, так як відомі умови, правила гри; правила для всіх однакові і всі відчувають себе спокійно)

4. Вправа "Придумай правило". Робота в групах.

Мета: вироблення норм групової взаємодії та формування групової свідомості, осмислення її членами групових норм і правил.

Завдання 1. Напишіть перелік ситуацій у реальному житті, коли правила грають важливу роль. Де й чому потрібні правила? (Наприклад: дім, магазин, вулиця, парк, кінотеатр, компанія друзів, школа, держава).

Обговорення результатів роботи. Педагог пропонує учням відповісти на запитання:

- Правила лише обмежують (регламентують) діяльність?
- Як би ми жили, якщо б не було правил?
- Для чого у державі потрібні правила (закони)?
- Для чого у школі потрібні правила для учнів? Вони обмежують нашу діяльність чи допомагають відчувати себе комфортно?

Завдання 2. Обговорити й сформулювати правила спілкування в класній групі. Виробити правила для учнів у класі (групові норми).

Учні працюють у групах. Кожна група по черзі висловлює свою думку. Вироблені правила узагальнюються і записуються.

Наприклад:

- добровільність та активність: не хочеш говорити або виконувати якість завдання – не роби цього, але пам'ятай, що навчитись чогось, змінити щось можна лише проявляючи активність;
- не перебивай того, хто говорить, ні словом, ні жестом, ні мімікою – кожен хоче бути почутим;
- чесність і правдивість у всьому: не існує правильних чи неправильних відповідей; правильна та відповідь, яка насправді відображає твою думку, твої почуття;
- толерантність: поважай думку інших;
- солідарність: дбай про те, щоб твої ідеї, справи не суперечили і не заважали іншим.

Педагог пропонує співпрацювати у класній групі відповідно до вироблених правил (норм).

5. Загальне обговорення. Педагог пропонує учням відповісти на запитання:

- Що нового та цікавого для вас було сьогодні?
- Який момент заняття найбільш запам'ятався?
- Який був настрій?

6. Криголам "Угору по веселці"

Інструктаж: стати в коло, заплющити очі. Глибоко вдихніть і уявіть, як ви йдете вгору по веселці. Видихнувши, з'їдьте з неї як з гірки.

Виконання вправи. (Повторити 3-4 рази).

7. Домашнє завдання.

Створити міні-проект з теми "Цікаве життя за правилами.....".

Основа всієї держави полягає у правильному вихованні юнацтва
Цицерон

1.4. Довірлива взаємодія у групі: Я довіряю – мені довіряють

Навчальний тренінг для слухачів III курсу

Мета: поглибити знання учнів про поняття "довіра", формувати вміння довірливої взаємодії у групі, сприяти появі в учнів позитивного наряду самовдосконалення, розвитку суб'єктивних характеристик, формуванню навичок доброзичливого спілкування.

Хід заняття

1. Привітання. Вступ.

2. Презентація учнівських міні-проектів – роздумів з теми "Цікаве життя за правилами....."

3. Вправа "Воскова паличка"

Мета: сприяти створенню атмосфери довіри та створити умови для усвідомлення її сутності.

Завдання 1. Педагог пропонує учням стати в коло якомога щільніше один до одного. Один учасник входить у центр кола і намагається розслабитися. Інші, випрямивши руки перед собою, похитують учасника у центрі з одного боку в інший. Підтримуючи його, не дають впасти 1-2 хвилини. Через "процедуру" проходять усі.

Обговорення. Питання для обговорення:

- Хто зміг розслабитися?
- Хто не боявся впасти?
- Хто довірився учасникам гри?
- Оцініть свою довіру до інших за п'ятибальною системою.
- Чи важко довіряти іншим?
- Пропонується висловитися всім охочим.

4. Вправа "Асоціативний ряд". Довільне розміщення учнів.

Мета: виявити розуміння учнями змісту поняття "довіра".

Педагог повідомляє про те, що на попередніх заняттях учні використовували слово "довіра". Дійсно, виконання спільних справ та спілкування тоді буде радісним, коли існує довіра один до одного. Педагог пропонує учням на аркуші паперу написати свої асоціації із словом "довіра". Учні виконують роботу та, коментуючи написане, розміщують аркуші паперу на дошці.

Довіра – це .....

5. Інформаційне повідомлення. Педагог узагальнює написане учнями та робить інформаційне повідомлення про зміст і сутність поняття "довіра". Педагог використовує додаткову літературу.

Людина може стати людиною лише в соціумі. Без спілкування годі й уявити її інтелектуальний, культурний, соціальний розвиток. Люди, спілкуючись, зазвичай не помічають особливостей цього, на перший погляд, дуже простого психологічного комунікативного процесу. Але чому ми не спілкуємося з будь-ким, кого зустрічаємо на своєму шляху? Чому не посвячуємо всіх без винятку друзів у свої таємниці? Чому одні люди розповідають нам все, що з ними відбувається, а інші приховують?

Відповідь дає соціум: людині небезпечно відверто спілкуватися з незнайомцями, адже вони можуть завдати їй шкоди ("Хтозна, які бджоли у них в голові?") А друзям не розповідаємо все, бо не всіх вважаємо справжніми друзями. Ми невпевнені у компетентності кожного з них, у їхній доброзичливості. А хтось взагалі не вміє зберігати таємницю. Отже, комусь довіряємо, а комусь – ні.

А як визначити, що ось цій людині можна довіряти, а тій - ні? Хіба не буває помилок у виборі партнера для спілкування?

Соціологи і психологи доходять висновку, що існує певна когорта людей, яким притаманні особистісні характеристики, що забезпечують довіру інших. До особливостей такого типу людей належать: освіченість, приємний вираз обличчя, охайність, хороша фізична форма, оптимізм, чітка мова, добра репутація, впевненість у собі, дотримання норм поведінки, прийнятих у товаристві. Саме такий тип людей здатний викликати довіру більшості співрозмовників.

Однак цю відповідь не можна вважати повною. Уявіть лишень, що сталося б з людством, якби всі ми довіряли лише описаному типові людей. Можна було б знайомитися тільки з особами, котрі викликають довіру більшості. Але ж таких замало, лише кілька відсотків.

Як не дивно, але людина, прагнучи спілкування, змушена довіряти навіть незнайомим і лише з часом може перевірити правильність свого вибору. Адже вона у своєму прагненні до активності діє методом спроб і помилок у прийнятті рішення чи виборі стилю поведінки. І це

відбувається завдяки лише прояву феномена довіри. Як відомо, саме довіра є фундаментальною основою, а також надбудовою всіх соціальних відносин.

Довіра – соціологічна та психологічна категорія для позначення відкритих, позитивних взаємовідносин між людьми (сторонами довіри), що відображають впевненість у порядності й доброзичливості іншої сторони, з котрою довіряючий знаходиться в тих чи інших відносинах, що базується на його досвіді. У соціальних науках категорія *довіри* сьогодні є предметом активних досліджень. В соціології (та психології) рівні довіри, до яких одна сторона може довіряти іншій, вимірюються у вірі в чесності, доброчинності та компетенції іншої сторони.

Довіра та недовіра виступають у якості сполучної ланки, що регулює відносини між людьми. Так, якщо людина довіряє іншим та вірить у те, що з допомогою інших вона спроможна досягти чогось значного, то людина має позитивне світосприйняття, може ефективно співпрацювати з іншими. І навпаки, у особистості може бути сформована установка на недовіру іншим, завдяки якій людина зазнає труднощів у процесі взаємодії з іншими членами колективу або суспільства, постійно очікує небезпеку та негативне відношення до себе, має підозру – все це не сприяє повноцінному існуванню особистості в соціумі та повноцінній особистісній самореалізації.

Саме довіра дає людині можливість пізнавати і змінювати світ. Довіра є умовою розвитку, зміни та перевтілення людини, саме вона дозволяє людині ризикувати і випробовувати себе та свої можливості.

Таким чином, довіра між членами групи завжди має важливі наслідки для життєдіяльності і функціонування; в цих умовах виникає:

- 1) відкритий обмін поглядами і думками з суттєвих питань;
- 2) спільна діяльність;
- 3) допомога один одному;
- 4) впевненість у собі;
- 5) впевненість в інших, взаємодопомога;
- 6) психологічний комфорт, відсутність тривоги.

6. Вправа "Я довіряю – мені довіряють". Робота у групах. Учні об'єднуються у групи за порами року.

Мета: сформувані уявлення про цінність довіри між людьми.

Завдання 1. Визначити, за що люди довіряють один одному. Які якості повинна мати людина, щоб їй довіряли.

Кожна група презентує варіанти відповідей. Наприклад, людина чесна, відповідальна, не розповідає секрети інших, доброзичлива та інше.

Завдання 2. Визначити, коли людина може втратити довіру?

Кожна група презентує варіанти відповідей. Наприклад, не дотрималась слова, не виконала зобов'язання та інше.

7. Вправа "Сліпий і поводитир".

Мета: сформувані уявлення про цінність довіри між людьми.

Опис рольової гри. Група об'єднується у пари. Партнери в парах від вправи до вправи міняються. Один з партнерів повинен заплющити очі, а інший – провести його по приміщенню, познайомити з ним, уберігаючи від зіткнень, дати пояснення, оскільки є "очима" першого.

Обговорення: Педагог пропонує учням відповісти на запитання:

- Яка роль була складніша – сліпого чи поводитаря? Поясніть.
- Що ви відчували, коли виконували роль поводитаря?
- Що ви відчували, коли виконували роль сліпого? (повна довіра тому хто веде за собою).
- Чи було бажання повністю довіритися партнерові?
- Опишіть власні внутрішні відчуття, переживання при виконанні різних ролей (якщо поводитир не чесний, то з'являється страх).
- Наскільки важливо в нашому житті довіряти людям ?

8. Вправа "Незакінчені речення". Довільне розміщення учасників.

Педагог пропонує учням продовжити речення :

- Я довіряю іншій людині тому, що відчуваю.....(захищеність, відсутність страху, радість та інше).
- Мені можна довіряти тому що, ...
- Я не буду довіряти людині, яка.....

9. Загальне обговорення.

Педагог пропонує учням відповісти на запитання:

- Що нового та цікавого для вас було сьогодні?
- Який момент заняття найбільш запам'ятався?
- Який був настрій?

10. Домашнє завдання.

Створити міні-проект з теми "Роль довіри у моєму житті" або "Якщо є довіра, то.....".

1.5. Толерантність до себе та інших

Навчальний тренінг для слухачів III курсу

Мета: поглибити знання учнів про поняття "толерантність"; формувати вміння виявляти толерантність; сприяти появі в учнів позитивного напрямку самовдосконалення, розвитку суб'єктивних характеристик, формуванню навичок доброзичливої взаємодії в групі.

Хід заняття

1. Привітання. Вступ.

2. Криголам "Унісон"

Інструктаж: учні стають у коло й починають співати якусь ноту (звук "у"), прислухаючись до сусідів, пробують вибудувати унісон.

3. Презентація учнівських міні-проектів з теми "Бути солідарним означає..."

4. Інформаційне повідомлення педагога

Кожна людина унікальна, своєрідна. Кожна – індивідуальність і більшою чи меншою мірою усвідомлює це. Один пишається тим, що його думки, захоплення, зовнішність, манери, оцінки і вчинки різко відрізняються від загальноприйнятих. Інший засмучується, коли відчуває, що чимось відрізняється від загальної маси, намагається не виділятися, злитися з нею, бути як всі. Люди бояться зазнати критики індивідуального стилю.

Запитання 1. Як ми ставимося до відмінностей інших людей? (байдуже, мене дратує поведінка, намагаюсь виправити те, що мені не подобається).

Запитання 2. До чого може призвести наше різке обурення, осуд, критика відмінностей інших людей? (до конфлікту).

Конфлікт може виникнути як результат незнання тих чи інших рис іншої людини, коли нам тільки здається, що ми об'єктивно оцінюємо дану особистість. Це ж можна сказати про ставлення до самого себе. Помилкове сприйняття свого характеру, своїх бажань, можливих вчинків – далеко не рідкість, із цим зустрічається кожен. Захищаючи власну точку зору, ми інколи забуваємо, що й інша людина також має право на власну думку, і за це її не слід ображати.

5. Вправа-рольова гра "Театр конфліктів". Робота в групі.

Мета: формувати усвідомлення учнів про цінність розуміння іншої людини, терпиме ставлення до її дій та вчинків.

Учні об'єднуються в групи за днями тижня.

Завдання 1. Кожній групі пропонується обговорити конфліктні ситуації, які найчастіше виникають у школі, вдома тощо.

Завдання 2. Визначити конфліктну ситуацію, яку кожна група готова винести на обговорення.

Завдання 3. Знайти шляхи її вирішення.

Завдання 4. Розподілити ролі та зіграти ситуацію з її позитивним вирішенням.

Обговорення. Думки висловлює кожна група.

- Чому обрали таку конфліктну ситуацію?
- Що найважче було в роботі групи?
- Що допомогло позитивно вирішити конфлікт?
- Що треба було зробити, щоб не допустити конфлікту?

Завдання 5. Виробити правила безконфліктного спілкування, взаємодії та співіснування.

Наприклад: не існує ситуацій, які не можна вирішити "мирним" шляхом; не ображати одне одного словами чи діями; оцінювати власне ситуацію, а не людину; зрозуміти позицію іншого, терпимо ставитися до думок, поведінки іншої людини.

Усі пропозиції учнів узагальнюють.

Інформаційне повідомлення педагога

Правила безконфліктного спілкування, взаємодії та співіснування, які ви виробили (оцінювати власне ситуацію, а не людину; зрозуміти позицію іншого; терпимо ставитися до думок, поведінки іншої людини) можна сформулювати одним словосполученням: виявляти **толерантність**.

Толерантність. Вчені не дійшли єдиної думки щодо виникнення у світовій культурі терміну толерантність. Дехто пов'язує його появу з підписанням Нантського едикту, коли протестанти і католики знайшли компроміс між своїми конфесіями. Цій події передувала одна з найкращих ночей у світовій історії – Варфоломієва.

Важливою главою в історії толерантності також вважають кромвельський період англійської історії (17 століття). На той час серед різних пуританських сект, що входили до армії Кромвеля, були дві – індепенденти та левелери, що відстоювали інтереси свободи та терпіння. Згідно з їхніми поглядами, жодне з тверджень не може бути настільки непогрішним, щоб йому в жертву можна було принести інші переконання, що існують у суспільстві. Джон Солтмарш, один із захисників толерантності в епоху Кромвеля, говорив: "Твої погляди будуть настільки ж темними для мене, як і мої погляди для тебе, доки Господь не відкриє нам очі".

В умовах релігійного плюралізму і релігійної толерантності в Англії було досягнуто миру і загальної атмосфери милосердя.

Епоха Відродження (18 століття), яку часто наділяють духом толерантності, породила дуже небезпечний яacobinський фанатизм раціоналістичного типу. Найвизначнішим представником толерантності в ті часи був Вольтер. Йому присвоюють вислів: *"Я не згоден з тим, що ви говорите, але віддам своє життя, захищаючи ваше право висловити свою думку"*. У цьому афоризмі – класична теорія толерантності.

Як бачимо, проблема толерантності вперше виникла в західній цивілізації на релігійному рівні, а релігійна толерантність поклала початок усім іншим свободам, що мають місце у демократичному суспільстві.

Для української мови поняття "толерантність" відносно нове і однозначного тлумачення поки що не має. Для того, щоб краще зрозуміти походження цього слова, пропонуємо Вам невеликий лінгвістичний екскурс:

- **tolerancia** (іспан.) – здатність визнавати відмінність від власних ідей чи помислів;
- **tolerance** (франц.) – ставлення, під час якого людина визнає, що інші можуть думати чи діяти інакше, ніж вона сама;
- **tolerance** (англ.) – готовність бути терплячим;
- **kuan rong** (китайська) – дозволяти, приймати, бути по відношенню до інших милосердним;
- **tasamul'** (араб.) – прощення, милосердя, м'якість, терпіння, чуйне ставлення до інших;
- **терпіння** – здатність стійко, без нарікань витримувати фізичні або моральні страждання, життєві злигодні тощо, вміння довго та спокійно витримувати щось неприємне, небажане тощо.

Вам усім відомо, що 16 листопада 1995 року в Парижі зібралися на двадцять восьму сесію Генеральної конференції Організації Об'єднаних націй з питань освіти, науки і культури, де підписали і урочисто проголосили Декларацію принципів толерантності і день 16 листопада було проголошено Міжнародним Днем Толерантності.

Представники членів держав-учасниць ООН сповнені рішучості зробити все необхідне для утвердження ідеалів толерантності в суспільстві, оскільки толерантність є не тільки важливим принципом, а й необхідною умовою миру та соціально-економічного розвитку всіх народів, то було прийнято ряд статей принципів толерантності:

Ст. 1 Поняття толерантності

Ст.2.Державний рівень (тобто реалізація принципу толерантності на державному рівні, яка передбачає всі нормативні акти існування неупередженого справедливого законодавства.

Ст. 3 Соціальні аспекти (забезпечення правового соціального захисту населення).

Ст. 4 Виховання (виховання в дусі толерантності)

Ст. 5 Готовність до дій (кожна держава зобов'язується прийняти свої державні національні комплексні програми, які сприятимуть формуванню психології толерантності та не насильства). Саме ці дії повинні проявити заклади освіти, науки та культури.

Терпимість, толерантність не означає, що всі повинні думати однаково. Люди часто не погоджуються один з одним. Дехто може бути переконаним, що погляди іншої людини абсолютно не правильні. Тому толерантність збудує мости єдності, взаєморозуміння, поваги як між народами, так і між конкретними людьми.

Нетерпимість є найбільшою небезпекою, коли вона використовується для задоволення політичних або територіальних амбіцій окремих осіб щодо інших людей.

Толерантність – повага, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості. Формуванню толерантності сприяють знання, відкритість, спілкування та свобода думки, совісті й переконань.Толерантність – це єдність у різноманітті.

Дозвольте вам зачитати дуже цікаву **притчу** про народження такого гуманного поняття, як "**толерантність**".

Спочатку в світі все було тихо і спокійно. Земля, здавалося, була засипана кольоровим камінням. Але, придивившись, можна було побачити, що це було не каміння, а маленькі люди, які зовсім не рухалися. Одного разу над Землею подув вітер. Він зігрів людей і вдихнув у них життя і любов. Вони стали рухатися, розглядати один одного, розмовляти один з одним, піклуватися один про одного. Коли вони стали знайомитися зі світом навколо себе, то знайшли на Землі кольорові стрічки. Люди зраділи і почали їх збирати. Одні взяли червоні стрічки, інші – голубі, інші – зелені, а дехто – жовті. Люди радісно пов'язали один одному ці стрічки і сміялися, дивлячись на яскраві кольори.

Несподівано подув інший вітер. На цей раз він примусив їх затремтити від холоду. Вони подивилися один на одного і усвідомили, що мають різний вигляд, і... перестали довіряти один одному.

Червоні зібралися разом і побігли в один бік.Голубі зібралися разом і побігли в інший бік. Зелені зібралися разом і побігли в третій бік. Жовті зібралися разом і побігли в четвертий бік.

Всі вони забули про те, що були однаковими і піклувалися один про одного. Інші кольори здавалися їм незвичними і небезпечними. Люди побудували стіни, щоб відгородитися одним від інших. Але незабаром вони з'ясували, що:

- у червоних є вода, але немає їжі;
- у голубих є їжа, але немає води;
- у зелених є дрова для вогнища, але немає житла;
- у жовтих є житло, але їм нічим зігрітися.

Несподівано з'явився незнайомиць і став у самому центрі цієї землі. Від здивовано подивився на людей і на стіни, які їх розділяли, і сказав: "Виходьте! Чого ви боїтеся? Давайте поговоримо один з одним".

Люди подивилися на нього і почали виходити із своїх кутків у центр. Незнайомець сказав: "А тепер скажіть один одному, чим ви можете поділитися і що вам потрібно отримати".

- Голубі сказали: "Ми можемо поділитися їжею, але нам потрібна вода".
- Червоні сказали: "Ми можемо поділитися водою, але нам потрібна їжа".
- Зелені сказали: "Ми можемо поділитися дровами, але нам потрібне житло".
- Жовті сказали: "Ми можемо поділитися житлом, але нам нічим нагрітися".
- Тоді незнайомиць сказав: "Чому б вам не зібрати все те, що у вас є, і не поділитися ним? Тоді б вам не бракувало води, їжі, тепла і житла".

Люди почали спілкуватися, і любов повернулася. Вони згадали, що колись були друзями, знищили стіни і привітали один одного як старі друзі. Коли люди зрозуміли, що їх розділяють кольори, їм захотілося знищити їх. Але люди знали, що їм буде не вистачати багатств яскравих фарб. Тоді вони змішали всі кольори і сплели красиву веселку. Вони назвали себе людьми всіх кольорів веселки. Веселкова стрічка стала їхнім символом миру.

Український філософ Григорій Сковорода вважав, що любов виникає з любові: "Коли хочу, щоб мене любили, я сам першим люблю". Познайомтеся з цікавими висловлюваннями різних народів і відомих людей про толерантність та перевірте себе на толерантність.

"Нетерпимі часто платять дорого за те, що терплячим дістається безкоштовно", – говорять французи. "Якщо у трьох одна мета, вони землю перетворять на золото, якщо ж мета різна, вони золото перетворять на порох", – говорять услід китайці. "За терпіння дасть Бог спасіння", – вважають українці. Араби запевняють: "Мир існує для людини – людина для миру". Індійці запевняють: "У людини, яка живе заради інших, навіть коротке життя буде сповнене щастям". Індонезійці впевнені: "Любов людини до людини – це повноводне і прозоре джерело, води якого очищують усе, чого торкаються". Ці прислів'я створені в різні часи, різними народами, які належать до різних світів, культур, релігій, але всі вони закликають до згоди, терпіння, миру. Що таке *толерантність*?

Толерантність – це:

- повага, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості. Формуванню толерантності сприяють знання, відкритість, спілкування та свобода думки, совісті й переконань.
- єдність у різноманітті. Це не тільки моральний обов'язок, а й політична та правова потреба.
- не поступка, поблажливість чи потурання. Це, передусім, активна позиція, що формується Згідно документів ООН і ЮНЕСКО, навчання культурі миру означає побудову і розвиток соціальних відносин, в основі яких – свобода, справедливість, терпимість, солідарність, відмова від насилля, а усі конфлікти вирішуються шляхом діалогу і ведення переговорів.

7. Робота в групах.

Завдання 1. Навести приклади вияву толерантності у поведінці людей.

Обговорення прикладів вияву толерантності.

Завдання 2. Визначте користь (цінність) вияву толерантності для себе та інших людей.

Обговорення користі (цінності) вияву толерантності.

8. Загальне обговорення.

Педагог пропонує учням відповісти на запитання:

- Що нового та цікавого для вас було сьогодні?
- Який момент заняття найбільш запам'ятався?
- Який був настрій?

9. Криголам "Унісон"

Інструктаж: учні стають у коло й починають співати якусь ноту (звук "у"), прислухаючись до сусідів, пробують вибудувати унісон.

10. Домашнє завдання.

Створити міні-проекти з теми "Бути толерантним – це бути....."

Література

1. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: науково-метод. Посібник / І. Д. Бех. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
2. Божович Л.И. Этапы формирования личности в онтогенезе / Л.И. Божович // Вопросы психологии. – 1978. – № 4. – С. 23-33.
3. Выготский Л.С. Педология подростка: Соч. в 6-ти т. – Т. 4. Детская психология. – М.: Педагогика, 1984. – 242 с.
4. Гусев А.И. К проблеме измерения толерантности к неопределенности / А. И. Гусев // Практична психологія та соціальна робота. – № 1, 2007. – С.21-24.
5. Данкин Д. М. Доверие: Политический аспект / Д. М. Данкин // Безопасность Евразии; Ин-т стратег. Исслед. Фонда и международной безопасности. – М.: Интел Тех, 1999. – 237 с.
6. Джонсон Д. Мельников А. Екзистенціальні аспекти довіри / Д. Джонсон, А. Мельников // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – № 1, 2009. – С.78-92.
7. Ермолаев Ю.А. Возрастная физиология / Ю. А. Ермолаев. – М.: Высш. шк., 1985. – 384 с.
8. Занюк С.С. Психологія мотивації: навч. Посібник / С. С. Занюк. – К.: Либідь, 2009. – 304 с.
9. Кожем'якіна О. М. Довіра та толерантність: аспекти співвідношення / О. М. Кожем'якіна // Вісн. Житомир. Держ. Унт-ту 25на. І. Франка. – № 35, 2007. – С.13-15.
10. Крэйг Г. Психология развития / Г. Крэйг. – СПб.: Издательство "Питер", 2000. – 792 с.
11. Національна бібліотека України В.І.Вернадського. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua.
12. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні / Упоряд. С.В. Кириленко, Н.І. Косарева // Книга класного керівника: довідково-методичне видання. – Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2005. – С.288-326.
13. Педагогічний словник / За ред. дійсного члена АПН України М. Д. Ярмоленка. – К.: Педагогічна думка, 2001. – № 9. – 516 с.
14. Петровский А.В. Личность. Деятельность. Коллектив / А. В. Петровский. – М.: Политиздат, 1982. – 255 с.
15. Психологія: підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук за заг.ред. Ю.Л. Трофімова. – К.: Либідь, 1999. – 558 с.
16. Скрипкина Т.П. Психология доверия (теоретико-эмпирический анализ) / Т.П. Скрипкина. – Ростов-на-Дону, 1997. – 334 с.
17. Урсуленко К. Соціальна солідарність: розвиток поняття в історії соціології та сучасні інтеграції / К. Урсуленко // Соціологія: теорія, методика, маркетинг. – 2009. – № 1. – С.138-158.

Без особистого безпосереднього впливу вихователя на вихованця справжнє виховання, що проникає в характер, неможливе. Лише особистість може впливати на розвиток і визначення особистості, лише характером можна створити характер

К.Д.Ушинський

1.6. Основні вимоги до особистості вчителя

Навчальний тренінг для слухачів I курсу

Мета: навчити визначати основні педагогічні здібності вчителя; вміти характеризувати головні якості, які мають бути притаманні педагогу; розвивати комунікативні навички; сформувати позитивну мотивацію до педагогічної професії

Хід заняття

1. Привітання. Вступ.
2. Знайомство. **Вправа "Смайлик"**. Учні малюють смайлики і пишуть на них свої імена.
3. Актуалізація знань.

Показ фільму. Фільм із серії Єралаш "40 чертей и одна зелёная муха"(5хв)

Обговорення.

- З якими проблемами прийшлося зіткнутися молодому вчителю на своєму першому уроці?
- Як вчитель завоював авторитет учнів?
- Визначте основну ідею фільму.

Мотивація навчальної діяльності. Повідомлення теми і мети заняття.

Інформаційне повідомлення педагога

Жодна інша професія не ставить таких вимог до людини, як професія педагога, вчителя, вихователя. Педагог зобов'язаний бути яскравою, неповторною особистістю, носієм загальнолюдських цінностей, глибоких і різноманітних знань, високої культури; прагнути до втілення в собі людського ідеалу. Вимоги до вчителя – це система професійних і людських якостей, педагогічних здібностей, які визначають успішність педагогічної діяльності.

Запитання.

- Для яких професій наявність спеціальних умінь є запорукою успіху?
- Чи дійсно існують спеціальні педагогічні здібності?
- Які професійні якості потрібні вчителю?
- Якою людиною має бути педагог? (Слайд "Особистість вчителя")

4. Вправа "Найкращий учитель має бути....", "Найгіршим учителем є...".

Робота в групах. (10 хв).

Група 1 визначає риси характеру, особистісні та професійні якості, які повинен мати вчитель. *Група 2* визначає ті риси та якості, яких вчитель, на думку учнів, мати не повинен. Усі висловлювання записуються на аркуші паперу та обговорюються в групах. Лідери груп презентують головні висловлювання щодо професійних та особистісних якостей учителя та тих рис, які, на думку учнів, вчитель не повинен мати.

Інформаційне повідомлення педагога

Педагогічні здібності – це якості особистості, що інтегровано виражаються в нахилах до роботи з дітьми. Виділено головні групи здібностей.

1. **Організаторські.** Виявляються в умінні вчителя згуртувати учнів, залучити їх до праці, розподіляти обов'язки, спланувати роботу, підвести підсумки зробленому тощо.
2. **Дидактичні.** Конкретні уміння підібрати і підготувати навчальний матеріал, наочність, обладнання; доступно, ясно, виразно, переконливо і послідовно викладати навчальний матеріал; стимулювати розвиток пізнавальних інтересів і духовних потреб; підвищувати навчально-пізнавальну активність (*Дидактика вивчає закономірності засвоєння знань*).
3. **Перцептивні,** що виявляються в умінні проникати в душевний світ вихованців, об'єктивно оцінювати їхній емоційний стан, виявляти особливості психіки.
4. **Комунікативні** здібності, які виявляються в умінні вчителя встановлювати педагогічно доцільні стосунки з учнями, їхніми батьками, колегами, керівниками навчального закладу.
5. **Сугестивні** здібності, які виявляються в умінні вчителя здійснювати емоційний вплив на учнів. (*Сугестія – це навіювання*.)
6. **Дослідницькі** здібності виявляються в умінні пізнавати і об'єктивно оцінити педагогічні ситуації і процеси.
7. **Науково-пізнавальні** здібності передбачають засвоєння наукових знань у своїй галузі.

Багато спеціалістів поділяють думку про те, що відсутність яскраво виражених здібностей може бути компенсовано розвитком інших важливих професійних якостей – працелюбства, чесного і серйозного ставлення до своїх обов'язків, систематичної і постійної роботи над собою.

Педагогічні здібності (талант, покликання, задатки) ми повинні визнати важливою передумовою оволодіння педагогічною професією, однак не вирішальною професійною якістю. Скільки кандидатів у вчителі, маючи блискучі задатки, так і не стали педагогами, і скільки спочатку малоздібних зміцніли, піднеслися до вершин педагогічної майстерності.

Тому найважливішими **професійними якостями** педагога мають бути визнані: *працелюбство, працездатність, дисциплінованість, уміння визначити мету та вибрати шляхи її досягнення, організованість, наполегливість, систематичне і планомерне підвищення свого професійного рівня, відповідальність, прагнення постійно підвищувати якість своєї праці, володіння предметом викладання, методикою викладання предмету, психологічна підготовка, загальна ерудиція, широкий культурний кругозір, педагогічна майстерність, володіння технологіями педагогічної праці, організаторські уміння і навички, педагогічний такт, педагогічна техніка, володіння технологіями спілкування, ораторське мистецтво* тощо.

Любов до своєї професії – якість, без якої не може бути педагога. Складовими цієї якості є добросовісність і самовідданість, радість досягнення результатів виховання, постійно зростаюча вимогливість до себе, до своєї педагогічної кваліфікації.

Людські якості, якими повинен володіти педагог: *людяність, доброта, терплячість, порядність, чесність, відповідальність, справедливість, обов'язковість, об'єктивність, щедрість, повага до людей, висока моральність, оптимізм, емоційна урівноваженість, потреба в спілкуванні, інтерес до життя вихованців, доброзичливість, самокритичність, дружлюбність, стриманість, гідність, патріотизм, релігійність, принциповість, чуйність, емоційна культура* та ряд інших.

Обов'язкова для вчителя якість – *гуманізм, тобто ставлення до розвиваючої особистості як до вищої цінності на землі*, вираження цього ставлення в конкретних ділах і вчинках.

Учитель – це завжди активна, творча особистість. Він є організатором повсякденного життя школярів. Збуджувати інтереси, вести учнів за собою може лише людина з розвинутою волею, де особистій активності належить вирішальне значення. Педагогічне керівництво таким складним організмом, як клас, дитячий колектив, зобов'язує вихователя бути винахідливим, кмітливим, наполегливим, завжди готовим до самостійного вирішення будь-яких ситуацій. Педагог – зразок для наслідування, що спонукає учнів рівнятися на нього.

Професійно необхідними якостями учителя є витримка і самовладання.

Душевна чуйність у характері вчителя – своєрідний барометр, що дозволяє відчувати стан учнів, їхній настрій, готовність своєчасно прийти на допомогу тим, хто її найбільше потребує.

Невід'ємна професійна риса вчителя – справедливість. За родом своєї діяльності вчитель змушений систематично оцінювати знання, уміння, вчинки учнів. Вихователь зобов'язаний бути вимогливим. Це найважливіша умова його успішної роботи. Високі вимоги повинен пред'являти вчитель, перш за все, до себе, бо не можна вимагати від інших того, чим не володієш сам.

Вихователю має бути притаманне почуття гумору. В його арсеналі жарт, прислів'я, вдалий афоризм, посмішка – все це дозволяє створити в класі позитивну емоційну атмосферу.

Культура зовнішнього вигляду ідеального вчителя – це його невід'ємна частка, що сприяє вихованню художньо-естетичних смаків учнів та гармонійно уособлює професійну діяльність вчителя. Одяг повинен бути естетично витриманий: гарний, в кольоровій гамі переважають помірні насичені барви. Стиль одягу – діловий, але не сіро-буденний. У манері одягатися знаходять вияв уміння враховувати місце, вік, нагоду, пори року, контингент вихованців та конкретну ситуацію.

5. Вправа "Листок по колу" (5 хвилин)

Вчитель дає учасникам аркуш паперу, розділений на дві частини. В лівій частині учасники записують ті здібності та характерологічні особливості, які вони мають для подальшої педагогічної професії, у правій частині аркушу – ті риси характеру та здібності, яких їм не вистачає. Коли всі учасники виконають завдання, відбувається обговорення.

Підсумок заняття

Притча про кращого вчителя

Батьки хотіли вибрати для сина кращого вчителя. Вранці дід повів онука до школи. Коли дід і онук увійшли на подвір'я, їх оточили діти.

– Який смішний старий, – засміявся один хлопчик.

– Геї, маленький товстун! – скорчив пику інший.

Діти кричали і скакали навколо діда й онука. Тут учитель подзвонив у дзвіночок, оголошуючи початок уроку, і діти втекли. Дідусь рішуче взяв онука за руку і вийшов на вулицю.

– Ура, я не піду в школу, – зрадів хлопчик.

– Підеш, але не в цю, – сердито відповів дід. – Я сам знайду тобі школу.

Дід відвів онука у свій будинок, доручив його турботам бабусі, а сам пішов шукати кращого вчителя. Побачивши якусь школу, дід заходив у двір і чекав, коли вчитель відпустить дітей на перерву. У деяких школах діти не звертали на старого уваги, в інших – дражнили його.

Дід мовчки повертався і йшов. Нарешті він увійшов у крихітний дворик маленької школи і втомлено притулювся до огорожі. Пролунав дзвінок, і діти висипали на подвір'я.

– Дідусю, вам погано, принести води? – почувся голосок.

– У нас у дворі є лавка, сідайте, будь ласка, – запропонував один хлопчик.

– Хочете, я покличу вчителя? – запитала інша дитина.

Незабаром у двір вийшов молодий учитель. Дід привітався і сказав:

– Нарешті я знайшов кращу школу для мого онука.

– Ви помиляєтеся, дідусю, наша школа – не найкраща. Вона маленька й тісна. Старий не став сперечатися. Він про все домовився з учителем і пішов. Увечері мама хлопчика запитали діда:

– Батьку, чому ви думаєте, що знайшли кращого вчителя?

– **По учнях дізнаються про вчителів...** – відповів дід.

Використані Інтернет-джерела

1. Зайченко І.В. Педагогіка: навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів [Електронний ресурс]. – Чернігів, 2002. - 528 с. – Режим доступу: <http://pidruchniki.ws/13680802/pedagogika/>.
2. Коваленко М.А. Основні вимоги до особистості вчителя [Електронний ресурс] / М.А. Коваленко. – Режим доступу: http://metodtar.at.ua/load/psikhologichna_sluzhba/avtorski_rozrobki/.
3. http://metodtar.at.ua/load/psikhologichna_sluzhba/avtorski_rozrobki/.
4. Професійні вимоги до вчителя [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mnvk2.at.ua/index/vimogi_do_vchitelja/0-90.
5. Сучасна притча: кращий вчитель. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kyrios.org.ua/literature/pritchi-ta-istoriyi/>.

1.7. Становлення та розвиток соціальних здібностей людини

Матеріали до заняття (I курс)

Вперше здібності людини стали предметом дослідницької уваги в школі Піфагора Самоського (приблизно 570-500 рр. до н. е.), який у своїх дослідженнях керувався не стільки науковою, скільки практичною метою – розробити систему фізичного та духовного очищення людини для того, щоб вона шляхом сприятливого переродження змогла повернутися до ідеального стану, якого колись була позбавлена [13, 26].

Відповідні знання та їхнє практичне застосування культивувалися у заснованому Піфагором союзі орденського типу, в якому філософські і наукові заняття, фізичне вдосконалення і тренування психічних здібностей, зокрема, пам'яті та спостережливості, були підпорядковані етичним, релігійно-містичним і політичним цілям, але насамперед – формуванню особистості певного типу. Соціальне самоствердження і виховання "нової

породи людей" були, на думку дослідників, одними з найбільш значущих цілей піфагорійської аскези та відповідного способу життя в цілому [16, 257-259].

Платон започаткував традицію розгляду здібностей як вроджених властивостей особистості, відмінності між якими обумовлюють біологічну, соціальну і моральну нерівність людей. Аристотель розділяв здібності на вроджені й набуті. Ідеї Аристотеля тривалий час впливали на розуміння здібностей людини в європейській науці.

Слід зауважити, що світоглядні основи античного мислення, зокрема скульптурно-тілесне сприйняття світу, культ фізичної та духовної гармонійності людини, не передбачали ставлення до людей з фізичними вадами та психічними відхиленнями як до повноцінних членів суспільства. Однак у деяких цивілізаціях, сучасних античній, мали місце інші погляди на цю проблему. Наприклад, китайський мислитель IV ст. до н.е. Чжуан-цзи не лише не вважав вроджені чи набуті фізичні вади ознакою неповноцінності, а й наводив приклади, коли вони сполучалися з видатними розумовими здібностями і моральними чеснотами, а іноді й давали певні переваги у суспільному житті. Він був переконаний, що ці вади цілком можна компенсувати добродієм і навчанням [21, 87-93].

Християнство, що виникло і розвинулося в рамках античного світу мало власний оригінальний погляд на людину та її здібності. На відміну від класичного античного світогляду, християнство не вважало безумовними цінностями фізичну досконалість і здоров'я, але багато уваги приділяло моральному й духовному вдосконаленню. Найвищими ж здібностями людини, з християнської точки зору, були несхитна віра і любов до Бога. Соціальні ж здібності мали цінність лише як засіб виконання Божих заповідей, подолання власних гріховних якостей і побудови суспільних відносин, максимально наближених до християнського ідеалу.

Не слід забувати, що протягом усього Середньовіччя однією з домінант християнської свідомості, крім переживання власної гріховності і прагнення спасіння, була есхатологічна перспектива існування людини і суспільства, відчуття наближення "останніх часів". Гідна мета людських зусиль бачилася за межами земного життя. Соціальні здібності мали в ньому зовсім інші об'єкти застосування, ніж в наші часи, і, відповідно, іншою була їх ієрархія. Наприклад, воля, мотивована особистими – матеріальними, політичними чи економічними цілями, могла вважатися скоріше проявом духовної недосконалості або й гріховності, проте на високому щаблі стояли покора старшим, в тому числі, духовній і світській владі, і вірність обов'язку аж до самозречення [13].

Оскільки наукове мислення (якщо розглядати його в суто методологічному аспекті) існувало в християнському середньовічному суспільстві майже виключно в рамках теології, аскетички та інших церковних дисциплін, у цих же рамках здійснювався й аналіз здібностей людини, в тому числі й соціальних. Августин Аврелій (354-430 рр.) розглядав людину у трьох вимірах: зовнішньої події, внутрішньої міри особистісної волі та еталону вічного світового порядку. Оскільки людина створена за образом і подобою Божою, вона наділена певними вродженими здібностями, які визначають все її земне життя. Поряд з цим ми знаходимо у Августина таку думку: "син видатних батьків стрімко рухається широким шляхом цього світу: багатство його збільшується, а статус росте, а життя раба не стає кращим, і він служить своїм панам" [13, 123-126]. Так виникає ідея про залежність розвитку здібностей людини від її положення в суспільстві.

Ідею залежності здібностей від соціуму розвивають мислителі епохи Відродження, філософській думці якого був притаманний антропоцентризм, увага до творчих потенцій людини. Для них людина була не лише важливим об'єктом вивчення, а й центральною складовою всієї системи світобудови. [13, 182-194, 209-218].

Мислителі доби Відродження у переважній більшості були людьми релігійними, хоча їхня релігійність могла відходити досить далеко від церковної ортодоксії. Вони вірили, що потенції людини дані їй Богом, але, водночас, визнавали джерелом їх розвитку, знаряддям актуалізації цих потенцій волю і наполегливість самої людини, її творчу діяльність. Саме з цієї доби поняття "творчість", яке до того вважалося прерогативою Бога, починає

характеризувати людську діяльність. Також зазнають радикальних змін уявлення про цілі земного існування людини. Мислителі Нового часу ставили й вирішували питання про методи пізнання здібностей людини. У Ф. Бекона (1561-1626 рр.) ми вперше знаходимо наукову постановку проблеми людської особистості й усвідомлення важливості дослідження її здібностей як притаманних їй властивостей. Наука, на думку філософа, має вивчати найвищі прояви людських можливостей на прикладах феноменів мудрості, моральної стійкості, пам'яті [3].

Р. Декарт (1596-1650 рр.) у праці "Міркування про метод" підкреслював, що будь-яка людина спроможна оволодіти відкритим ним універсальним методом пізнання, оскільки має розум і здоровий глузд. Відкритість і здатність людини освоювати соціальну інформацію призводить до психічних перетворень, тобто збільшує можливості розвитку соціальних здібностей [6]. Д. Локк (1632-1704 рр.) вважав, що у переважній більшості людей їхні здібності є результатом виховання й власного досвіду. Він писав: "Є люди, які володіють настільки міцною і настільки добре від природи сформованою конституцією – як фізичною, так і духовною, що вони потребують лише невеличкої допомоги з боку інших, що лише сила їх природної обдарованості від самої коліски тягне їх до прекрасного, і завдяки перевазі їх щасливої природної організації вони здатні робити чудеса. Але приклади такого роду нечисленні, і можна, я гадаю, сказати, дев'ять десятих тих людей, з якими ми зустрічаємося, є тими, якими вони є, – добрими чи злими, корисними чи позбавленими користі – завдяки своєму вихованню. Саме воно й створює великі відмінності між людьми" Педагогічна система Д. Локка передбачала не лише формування і розвиток здібностей людини, але й фізичне виховання. На думку філософа, "здоровий дух у здоровому тілі – ось короткий, але повний опис щасливого стану в цьому світі" [11, 408].

Для Г. Сковороди (1722-1794 рр.) ключовою людською здібністю була здатність до самопізнання як пошуку власного покликання. Лише ретельне вивчення власної природи й усвідомлення своїх здібностей дозволяло людині визначити "споріднену" собі працю, тобто рід діяльності, до якого вона призначена самою природою: "Всяк должен узнать себе, сиречь свою природу, чего она ищет, куда ведет, — и ей последовать". Філософ вважав, що "зло в суспільстві виникає тоді, коли люди займаються тим, що не відповідає їхній природі": "Общество есть то же, что машина. В ней замешательство бывает тогда, когда ее части отступают от того, к чему оныя своим хитрецом сделаны". У відомій тезі філософа — "все важке непотрібне, а все потрібне – не важке" — можна побачити заклик не йти проти своєї природи, уникати невідповідних їй ролей, що їх часто нав'язує людині суспільство.

Г. Гегель (1770-1831 рр.) ствердив погляд на соціальні здібності як на суспільно-людський феномен, колективні сили, скооперовані навколо однієї справи – створення в ході матеріальної діяльності спеціально-людських форм життя. В цій діяльності, в ході становлення й розвитку предметного і духовного світу людей відбувається олюднення людини. Водночас людська діяльність створює світ суспільних відносин як відчужену від людини, домінуючу над нею реальність: "Ціле чи загальне, будучи продуктом діяльності кожного індивіда, одержує владу над окремим індивідом" [13, 124-168]. Л. А. Фейєрбах (1804-1872 рр.) поставив собі за мету вирішити проблему визначення істинної природи людини. В його матеріалістичній і антропологічній філософії людина проголошується найвищою цінністю і розглядається у гармонії єдності з природою. Соціальні здібності, за Фейєрбахом, формуються й розвиваються у процесі реалізації її прагнення до щастя як головного життєвого імпульсу і основи людської моралі. Людина для нього невіддільна від суспільства і лише в ньому може досягти щастя, але для цього їй необхідно рахуватися з аналогічними прагненнями інших людей.

Значний внесок у розуміння природи людських здібностей був внесений К. Марксом і Ф. Енгельсом. За К. Марксом, "сутність людини не є абстракт, притаманний окремому індивіду. У своїй дійсності вона є сукупністю всіх суспільних відносин" [12, 3].

Предметом спеціального психологічного вивчення здібності стали також у XIX ст., коли роботами Ф. Гальтона (1822-1911 рр.), засновника диференціальної психології та

психометрики, було покладено початок експериментальному і статистичному дослідженню людських розбіжностей [5].

Інтерес до проблем самопізнання та самовдосконалення особистості не зменшувався і впродовж ХХ ст. В результаті емпіричних досліджень і теоретичних узагальнень був зроблений величезний внесок у розуміння умов та чинників становлення розвитку здібностей в межах різних теоретичних підходів. Існує декілька точок зору на структуру людських здібностей. Ці точки зору об'єднує думка про те, що умовою передачі соціального досвіду і знань є здатності людини до сприйняття, діяльності, спілкування, а щоб ними користуватись, вміти отримувати, інтеріоризувати і передавати наступному поколінню інформативно-практичний багаж, життєвий досвід, потрібно мати неабиякі соціальні здібності.

Здібності людей, на думку Г. Костюка, – продукт їхнього суспільно-історичного розвитку: "Вони виникли і розвинулись у процесі історичного розвитку людей під впливом його вимог. Природні можливості розвитку здібностей знайшли свою реалізацію в процесі спільної діяльності людей." [15, 523].

Автором першої цілісної концепції соціальних здібностей є фундатор вітчизняної індивідуальної психології О. Лазурський, який у праці "Альтруїзм" висловив думку про необхідність і можливість класифікації обдарованих суб'єктів, психологічна своєрідність змісту та засобів реалізації альтруїзму яких дозволяє їм досягати вагомих результатів у певній сфері суспільного життя – просвіті, правозахисній діяльності, благодійності.

На думку О. Власової, уявити розвиток здібностей цілісної особистості без співпраці із суспільством просто неможливо що й робить, усі загальні здібності соціальними: "відправним моментом їхнього формування завжди є суспільство, тому і досліджувати, і розвивати їх потрібно на моделях соціальної взаємодії людини з іншими людьми" [4, 276].

Аналіз наукової літератури виявляє зацікавленість учених дослідженнями проблем особистості загалом та здібностей зокрема, дотичних до проблеми соціальних здібностей. У науковий обіг були впроваджені такі терміни: "соціальний талант" – Н. Левітовим, "соціальний інтелект" – Ч. Хантом, Е. Торндайком, "організаційні здібності" – Л. Уманським, "соціальна обдарованість" – О. Бодальовим, "лідерська обдарованість" – А. Матюшкіним, О. Яковлевою, "соціальні здібності" – Л. Поповою, "соціальна компетентність" – Л. Петровською, "синтезований інтелект" – Ф. Ділман-Колі та П. Болтсом. Здібності залежать від видів задатків – уроджених і набутих. Перші іноді називають природними, або ж біологічно обумовленими, інші – соціальними. Здібності також можна поділити на інтелектуальні й соціальні.

Біологічно обумовлені інтелектуальні здібності залежать від уроджених задатків (але не тотожні їм) [10,145]. Такими елементарними здібностями є сприйняття, пам'ять, мислення, здатність до елементарних комунікацій на рівні експресії. Вищі інтелектуальні здібності поділяються на загальні та спеціальні, що засновані на користуванні мовою, логікою. Загальні включають ті, якими визначаються успіхи людини в найрізноманітніших видах діяльності, наприклад розумові здібності, точність ручних рухів, розвинута пам'ять, досконала мова. Спеціальні здібності визначають успіхи людини у специфічних видах діяльності: музичні, математичні, лінгвістичні, технічні, літературні, художні, спортивні [10,146].

Здібності – це індивідуально-психологічні особливості людини, що виражають її готовність до оволодіння певними видами діяльності й до їхнього успішного виконання. Іншими словами, це нахил до чого-небудь, своєрідна властивість, особливість, що виявляється у вмінні щось робити. Поряд з терміном "здібність" використовується й термін "здатність" як спроможність особистості до виконання тієї чи іншої роботи протягом певного часу. Здатність – психічний та фізичний стан індивіда, в якому він готовий до виконання певного виду продуктивної діяльності.

Соціальними здібностями є вищі культурно обумовлені здібності, властиві лише людині. Вони формуються у суспільстві і не мають біологічних передумов розвитку. Отже, *соціальні здібності* – це вищі, притаманні лише людині культурно-обумовлені

індивідуально-психологічні властивості особистості, які формуються у суспільстві та забезпечують ефективність здійснення нею продуктивних перетворень у соціальному середовищі. Об'єктом перетворень може виступати як конкретна особистість (інша людина або сам суб'єкт активності), так і певна спільнота (від родини або кола друзів до держави та людства в цілому).

Як зазначає Н. Ліфарєва, біологічну основу соціальних здібностей вченим не вдалося виявити, однак відомо, що вони мають інше походження, формуються і розвиваються інакше, ніж ті, що мають явно виражені біологічні задатки і безпосередньо залежать від дозрівання тих або інших органічних структур [10, с. 150]. Передумовами становлення й розвитку в людини соціальних здібностей є *п'ять фундаментальних обставин її життя*.

Обставиною першою є *наявність суспільства, соціально-культурного середовища*, створеного працею багатьох поколінь людей. Це штучне середовище, що включає в себе предмети духовної та матеріальної культури, забезпечуючи цим самим існування людини й задоволення її власне людських потреб.

Друга – *відсутність природних задатків до користування відповідними предметами людської культури і необхідність навчання цього з дитинства*.

Третя – *необхідність участі в різноманітних складних і високоорганізованих видах спільної діяльності*.

Четверта – *наявність навколо людини від народження людей, які вже мають необхідні соціальні здібності і можуть передати їй потрібні знання, уміння, навички, застосовуючи при цьому відповідні засоби навчання і виховання*.

П'ята – *відсутність у людини від народження жорстких, запрограмованих структур поведінки, незрілість відповідних мозкових структур, що забезпечують функціонування психіки, і можливість їх формування під впливом навчання та виховання* [10, 150-151].

Задатки, необхідні для розвитку людських здібностей, під впливом згаданих передумов формуються досить рано, приблизно до трьох років, забезпечуючи надалі вже не природний, а соціальний розвиток людини, включаючи становлення багатьох здібностей, аналога котрим немає навіть у дуже високорозвинених тварин [10, 152].

В. Бунакова виділяє такі соціальні здібності: соціальна перцепція; соціальна уява; емпатія як складова емоційного інтелекту; соціальний інтелект.

О. Власова з позиції функціонального аналізу класифікує соціальні здібності на емоційні, соціально-перцептивні та соціально-креативні, розподіляючи їх за інтраособистісною, інтерособистісною та метаособистісною підсистемами [4, 100-101].

Таблиця 1.1

Структура соціальних здібностей за О. Власовою

Підсистеми структури соціальних здібностей	Зміст підсистем
Ітраособистісна підсистема (самоконтролю емоційного життя)	<ul style="list-style-type: none"> – соціальні емоції як регулятивні здібності; – здатність до розрізнення, адекватного вираження та управління власними емоційними переживаннями, прийняття відповідальності за їхній позитивний модус та відповідність суспільно виробленим моральним еталонам (найбільш інтимний рівень здатностей до соціального відбиття та регуляції людини, її соціальної саморегуляції).
Інтерособистісна підсистема (соціально-перцептивних здібностей)	<ul style="list-style-type: none"> – спроможність до адекватного сприйняття вербальної й невербальної інформації соціального змісту як статичного, так і динамічного характеру; – можливість передбачення як апперцепція розвитку соціальних подій з урахуванням їхньої контекстуальної обумовленості та попередніх результатів розгортання (сама людина як окремий

	соціальний об'єкт тут також виступає предметом самосприйняття як особистісної рефлексії).
Метаособистісна підсистема (соціально- креативних здібностей)*	<ul style="list-style-type: none"> – соціально-адаптивний потенціал, що забезпечує нормативність, етикетність поведінки особистості у групі, адекватне виконання нею прийнятих соціальних ролей відповідно до особливостей індивідуального стилю активності; – соціально-продуктивний потенціал (креативна властивість людини як здатність до проблематизації й діалектичного синтезу часто протирічить інтра- та інтерособистісним елементом соціальної ситуації, значущих для більшості суб'єктів активності, результатом чого виступає установка на реалізацію продуктивного рішення, яке несе в собі ознаки дивергентного, творчого продукту, прийнятного для всіх учасників соціальної ситуації).

Інтраособистісна підсистема "обслуговує" злагоджене та ефективне функціонування людської особистості з усією сукупністю елементів її ставлення до індивідуального досвіду, своєрідністю характерних психологічних механізмів відображення світу, себе та інших людей [4, 100].

Інтерособистісна підсистема соціально-перцептивних здібностей отримує найбільше навантаження, будучи "задіяною" в системі міжособистісного спілкування людини, дозволяючи їй адекватно сприймати й розуміти сигнали соціального оточення, а часом об'єктивно рефлексувати й особливості самої себе як суб'єкта самокомунікації.

Метаособистісна підсистема соціально-креативних здібностей потребує належного рівня розвитку здібностей двох попередніх підсистем, які не лише виступають психологічною базою її становлення, а й самі набувають подальшого розвитку під її впливом. Соціально-креативні здібності забезпечують насамперед підтримання балансу між різноманітними групами як цілісними соціальними системами в аспекті композитних, функціональних і часових вимірів існування останніх. З її розвитком особистість може вийти не лише за межі індивідуального чи міжособистісного контексту життєдіяльності, а й у більш широкий суспільний і навіть соціально-історичний вимір особистісної самореалізації [4, 102].

Використовуючи концепцію екології людського розвитку У. Бронфенбреннера [24], відповідно до якої середовище, де відбувається соціалізація людини, складається з кількох концентричних систем – мікро-, мезо-, еко- і макросистеми, виокремимо чинники впливу на становлення соціальних здібностей. Наприклад, ендогенний чинник можемо віднести до мікросистеми стать, вік, змістовні особистісні утворення, мовлення, власну мотивацію, стиль комунікації. Екзогенний чинник – до мезосистеми – родинні традиції та освіту, макросистеми – світове суспільство, державу, культурно-національний менталітет.

Отже, на становлення соціальних здібностей впливають чинники екзогенного та ендогенного походження (рис. 1.1). Екзогенні чинники відносяться до трьох рівнів *соціокультурного середовища: світового суспільства і держави, національного менталітету і родинної традиції*. До ендогенних чинників відносяться *стать, вік, власна мотивація, стиль комунікації, мовлення, змістовні особистісні утворення* (почуття, еталони), де всі ці чинники взаємообумовлюють і взаємодоповнюють один одного.

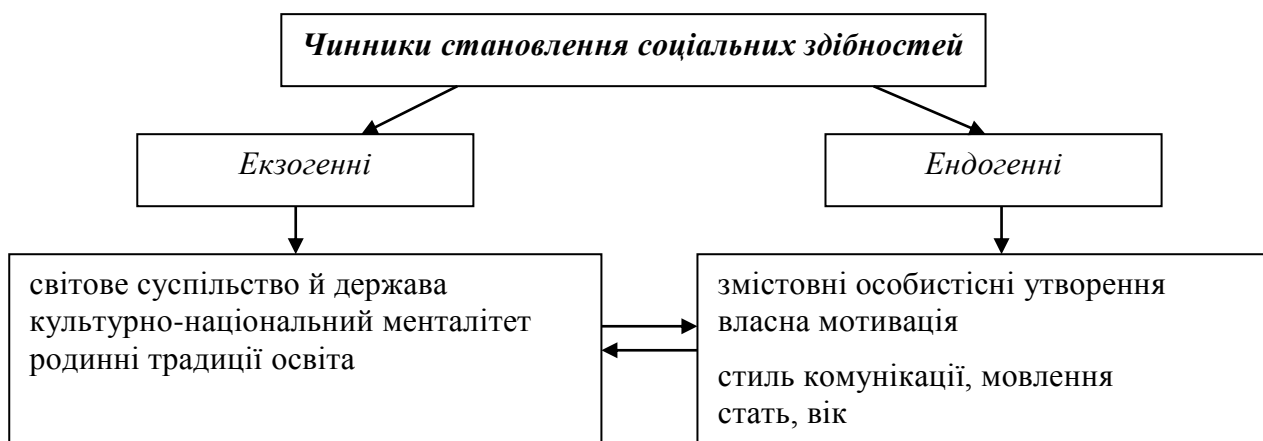

Рис. 1.1. Взаємозв'язок чинників становлення соціальних здібностей

Усі ці чинники комплексно впливають на становлення соціальних здібностей особистості, взаємодоповнюючи і взаємообумовлюючи один одного.

Регулюючи власний стан, особистість є творцем власного емоційного простору. Регулювання свого стану і, передусім, саморегулювання як вияв самоактивності пов'язане з творенням нового ставлення до зовнішніх обставин та інших людей, нових переживань: "Особистість розширює межі власного емоційного простору, визначаючи важливість і значення для неї тих чи інших предметів, речей, явищ, людей, включаючи їх у зміст інтимного життя, розкриваючи для них свій емоційний простір через утілення в певну емоційну модальність, або навпаки, замикаючи, звужуючи цей простір" [9, 180].

Здатність до ефективного міжособистісного спілкування становить основу більш широкої галузі соціальних здібностей людини, яку в сучасній соціальній психології називають *комунікативною компетентністю*. Головними серед таких здібностей є вміння прогнозувати соціально-психологічну ситуацію спілкування, враховувати її своєрідність та управляти цією ситуацією. Ця характеристика передбачає наявність у структурі суб'єкта таких соціально-психологічних механізмів, як соціальна перцепція та рефлексія на рівні чуттєвого (ідентифікація, емпатія) та раціонального (антипатія, каузальна атрибуція) пізнання, які функціонують, пов'язуючи зміст актуального та попереднього досвіду соціально-психологічної природи відносно власних якостей, особливостей конкретної особистості, окремої групи або соціальної організації та пов'язаними з ними особливостями управління та прийняття групового рішення, перебігу конфлікту.

Зрозуміло, що такі завдання важко вирішити ефективно без відповідного засвоєння соціально-нормативних способів реагування, їхньої адаптації до власних стилевих особливостей взаємодії з іншими, а також урахування соціально-психологічних особливостей партнера по комунікації. А це вже компетенція креативних здібностей суб'єкта спілкування. Тож комунікація, на наш погляд, є ключовою діяльністю учасників цього процесу. Її специфіка полягає в тому, що вона може або сприяти, або перешкоджати ефективному формуванню і становленню *складових структури соціальних здібностей: поведінкової, перцептивної, емоційної, креативної*.

Студентський період є етапним, зазначає Б. Анан'єв, періодом у житті людини. Вже сам вихід зі сфери дитинства і ранньої юності – перехід від загальнообов'язкової середньої до вищої освіти – пов'язаний з її важливим самостійним вибором, що значною мірою визначає подальше життя. У системі вищої освіти, у новому соціальному середовищі – студентському колективі – відбувається зміна умов існування особистості, відносин людини і світу, системи чинників її соціалізації і, як наслідок, становлення нових і активний розвиток існуючих соціальних здібностей. Набуті й розвинуті під час перебування у вищому навчальному закладі соціальні здібності зумовлюють у подальшому житті особливості входження молоді людини до професійного середовища, визначають вибір власного місця і ролі у суспільному житті, ефективність її функціонування як спеціаліста в обраній галузі, члена певних

соціальних груп, громадянина своєї країни. Тому дослідження умов і чинників формування соціальних здібностей у студентської молоді є вкрай важливим. Вони мають, у кінцевому підсумку, не лише наукове, але й суспільно-політичне значення.

Отже, ґрунтуючись на заявлених підходах, **соціальні здібності** – це вищі, притаманні лише людині, культурно обумовлені індивідуально-психологічні властивості особистості, які формуються у суспільстві та забезпечують ефективність здійснення нею продуктивних перетворень у соціальному середовищі. Об'єктом перетворень може виступати як конкретна особистість (інша людина або сам суб'єкт), так і певна спільнота (від родини або кола друзів до держави та людства в цілому). Структура соціальних здібностей уявляється як єдність перцептивної (соціальний інтелект), емоційної (емоційний інтелект), поведінкової (соціальна адаптація і домінування) і креативної (творення соціально нового) складових.

Література

1. Аристотель. Никомахова етика // Аристотель. Сочинения в 4-х т.– М. : Мысль, 1993. – Т. 4. – С. 53-295.
2. Балашов Л. Е. Философия / Л. Е. Балашов. – М. : ИТК "Дашков и К", 2004. – 672 с.
3. Бэкон Ф. Новый Органон : сочинения в 2 т. / Ф. Бэкон. – М. : Мысль, 1977–1978.
4. Власова О. І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку : монографія / О. І. Власова. – К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2005. – 308 с.
5. Гальтон Ф. Наследственность таланта / Френсис Гальтон. – СПб. : Ред. журн. "Знание", 1875. – С. 300-319.
6. Декарт Р. Міркування про метод, щоб правильно спрямувати свій розум і відшукувати істину в науках / Р. Декарт. – К. : Тандем, 2001. – 104 с.
7. Египетский Макарий. Преподобного отца нашего Макария Египетского духовные беседы, послания и слова / Макарий Египетский, преподобный. – М. : Лепта Книга, 2007. – 780 с.
8. Емельянов Ю. Н. Активное социально-психологическое обучение / Ю. Н. Емельянов. – Л. : ЛГУ, 1985. – 166 с.
9. Кириленко Т. С. Проблема функціонального призначення агресивних проявів в житті людини / Т. С. Кириленко, С. Л. Кравчук // Духовність та злагода в українському суспільстві на перехресті тисячоліть : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. 3-5 травня. – 1999. – С. 100-106.
10. Ліфарєва Н. В. Психологія особистості : навч. посіб. / Н. В. Ліфарєва. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 240 с.
11. Локк Дж. Мысли о воспитании : сочинения в 3 т. / Дж. Локк. – М. : Мысль, 1988. – Т. 3. – 668 с.
12. К. Маркс. Тезисы о Фейербахе // К. Маркс, Ф. Энгельс. Сочинения. Т. 3,
13. Мусский И. А. 100 великих мыслителей / И. А. Мусский. – М. : Вече, 2000. – 688 с.
14. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М. : Государственное изд-во иностранных и национальных словарей. – 1963. – 900 с.
15. Психологія : підручник для педагогічних вузів / за ред. Г.С.Костюка. – Видавництво "Радянська школа". – К. : 1968. – 372 с.
16. Рабинович Е. Г. "Жизнь Аполлония Тианского" Флавия Филострата / Е. Г. Рабинович. – М. : Наука, 1985. – 328 с.
17. Сири́н Ефре́м. О покаянии / Ефрем Сири́н, преподобный – М. : Издательство Православного братства святого апостола Иоанна Богослова. – 460 с.
18. Теплов Б. М. Психология и психофизиология индивидуальных различий : избранные психологические труды / Б. М. Теплов ; под ред. М. Г. Ярошевского. – М.: Изд-во Московского психолого-социологического института ; Воронеж : Изд-во НПО "МОДЭК", 2003. – 640 с.

19. Толковый словарь русского языка : в 4 т. / под ред. проф. Д. Н. Ушакова. – М. : Гос. Изд. Иностраных и национальных словарей. – 1939. – Том 3. – 1423 с.
20. Фейербах Л. А. Das Wesen des Christenthums [Електронний ресурс] / Л. А. Фейербах . – Електрон. дан. – Режим доступу : http://socialistica.lenin.ru/txt/f/feuerbach_1.htm., вільний. – Назва з екрану.
21. Чжуан-цзы : Даосские каноны / [пер., вступит. ст., комент. В. В. Малявина]. – М. : ООО "Издательство Астрель" ; ООО "Издательство АСТ", 2002. – 432 с.
22. Эльконин Д. Б. Избранные психологические труды / Д. Б. Эльконин. – М. : "Просвещение", 1989 – 452 с.
23. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс ; пер. с нем. – М. : Политиздат, 1991. – 527 с.
24. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development. Experiments by Nature and Design / Bronfenbrenner U. – Cambridge, 1979. – 298 p.

РОЗДІЛ 2. ОСНОВИ ПЕДАГОГІКИ І ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

*Тисячі професій народжуються і вмирають. Але живуть і до цього часу найдавніші з них – хлібороба, будівельника, лікаря, вчителя. Та й серед цих вічних професій **вчительська** посідає особливе місце: вона – початок усіх професій. Змінюються умови й засоби виховання, та незмінним залишається головне призначення вчителя – **навчити людину бути Людиною***

І. Зязюн

2.1. Формування комунікативної компетентності слухачів Університету майбутнього вчителя

Навчальний тренінг

Мова – це не просто спосіб спілкування, а щось більш значуще. Мова – це всі глибинні пласти духовного життя народу, його історична пам'ять. Найцінніше надбання віків, мова – це це й музика, мелодика, фарби, буття, інтелектуальна і мисленева діяльність народу.

О.Гончар

Успіх у навчанні – єдине джерело внутрішніх сил дитини, які породжують енергію для переборення труднощів, бажання вчитися.

В.О. Сухомлинський

Мета: формувати позитивну мотивацію до вибору професії, впевнену поведінку, вміння розподіляти увагу; розвивати активне слухання, творчий потенціал особистості, соціальну мобільність; створити у групі атмосферу дружельності.

Кількість учасників: 15-17 осіб. Заняття потрібно проводити у просторій кімнаті, в якій можна розмістити стільці по колу для всіх учасників, вільно виконувати рухливі вправи, не наштовхуючись на різні предмети. Бажано, щоб до кімнати потрапляло як найменше шуму.

Інвентар: зручні стільці, білий папір (А 4), фліп-чарт, кольоровий картон (світлих тонів), кольорові стікери, кольорові олівці, ручки, маркери, моток кольорових ниток, м'яч, тексти для вправ.

Тривалість: 1,5 год.

*Структура тренінгового заняття**

№ з/п	Види роботи	Орієнтовна тривалість	Ресурсне забезпечення
1	Вступ – Мета – Завдання – Правила роботи	5хв	–
2	Вправа "Павутиння"	5хв	Моток кольорових ниток
3	Вправа "Мої очікування від заняття"	3хв	Кольорові стікери
4	Вправа "Як ся маєте?"	5хв	–
5	Вправа "Тої чесноти"	7хв	М'яч
6	Інформаційне повідомлення	10хв	–
7	Вправа "Читання з відлунням"	10хв	Невеликий текст (2-3 речення)
8	Вправа "Дивимось у книгу, бачимо..."	10-15хв	Короткий текст з малюнком
9	Вправа "До межі"	7хв	мотузка
10	Вправа "Інтерв'ю"	15хв	–
11	Вправа "Я дарю тобі"	3-5хв	–
12	Вправа "Зворотній відлік"	(5хв)	–

* За потреби вправи можна замінити або скоротити їх кількість; на розсуд тренера потрібно зробити невелику перерву(за умови використання всіх вправ).

I блок – знайомство

Завдання тренінгу

1. Навчання прийомам вербальної й невербальної комунікації.
2. Навчання відстоювання своєї точки зору, переконування інших.
3. Розвиток мімічної експресивності.
4. Розвиток позитивної взаємодії учасників малої групи.

Тренер повідомляє мету, завдання, правила роботи в групі. Правила обговорюються з усіма учасниками, потім приймаються. При потребі вносяться додаткові правила або змінюються запропоновані.

Правила роботи тренінгу

1. *Правило активності.* Кожний учасник бере участь у вправах за бажанням, проте для кращої роботи групи бажано, щоб усі брали участь.
2. *Правило "вільної ноги".* Учасники можуть вільно пересуватись по кімнаті, намагаючись не заважати іншим.
3. *Правило "Я-висловлювання".* Про свої думки, побажання, відчуття учасники висловлюються від першої особи. Ми не знаємо думок інших, тому висловлюємось тільки стосовно себе.
4. *Правило імені.* Називаємо один одного так, як зазначено на бейжі.
5. *Правило "тут і тепер".* Учасник, розповідаючи про свої переживання, емоції, відношення, повідомляє тільки про те, що відбувається зараз.
6. *Правило "без оцінювання".* Під час тренінгу ми не оцінюємо дії, висловлювання інших, а даємо зворотну інформацію у вигляді "Я-висловлювань". Наприклад, "У цій ситуації я почувала себе не затишно, тому що...".
7. *Правило конфіденційності.* Все, що відбувається з учасниками тренінгу, залишається в цьому колі, не обговорюється з іншими за межами заняття.

Тренер пропонує учасникам тренінгу різнокольоровий картон (краще брати світлі тони, щоб букви не зливалися з фоном), маркери, фломастери для того, щоб написати ім'я. Саме так до учасника будуть звертатись протягом усього заняття.

1. Вправа "Павутиння" (5 хв)

Мета: знайомство учасників тренінгу, створення доброзичливої атмосфери.

Зміст. Учасники по черзі представляються, називають улюблене заняття, що подобається у професії вчителя. Разом з цим ними передається моток ниток так, щоб утворилася павутинка.

2. Вправа "Мої очікування від заняття" (3 хв)

Мета: дізнатись про настрій групи, ступінь налаштування кожного учасника працювати.

Зміст. Кожен по колу відповідає на запитання:

- З яким настроєм я прийшов на заняття?
- Чи я брав участь у подібних заняттях?
- Чого я очікую від сьогоднішньої зустрічі, заняття?

Відповіді учасників повинні бути короткими. Краще їх записати на стікерах, щоб можна було порівняти в кінці заняття [2, с. 31]

II блок – основна частина

3. Вправа "Як ся маєте?" (5хв)

Мета: розвивати мімічну експресивність, вміння володіти власним тілом.

Зміст. Групі пропонується мімічно відреагувати у відповідь на запитання "Як ся маєте?" так: "Спасибі, добре", "Так собі", "Не можу навіть і відповісти", "Дуже добре", "Погано", "Швидше добре, ніж погано" тощо. Користуватися вербальними засобами при цьому не дозволяється, жести допускаються мінімальні.

Обговорення. Короткий обмін враженнями. [8, с. 90]

4. Вправа "Твої чесноти" (7хв)

Мета: укріпити самооцінку, створити в групі позитивний настрій й можливість краще пізнати учасників.

Зміст. Учасникам пропонується об'єднатися у 2 групи з 7-8 осіб. Тренер пропонує порухатись і дізнатись більше про чесноти кожного учасника. Кожна група стає у коло, і учасники в довільному порядку кидають один одному м'яч. Той, хто спіймав м'яч, називає три свої чесноти, після чого перекидає його наступному. Гра триває доти, поки м'яч не побуває у всіх учасників. Гру можна завершити або ж продовжити. На другому етапі потрібно м'яч перекидати у зворотному порядку, при цьому потрібно називати чесноти того учасника, від кого отримав м'яча у першій частині гри. Якщо виникають труднощі, допускаються підказки від групи.

Обговорення. Які емоції виникали під час виконання цієї вправи? Що нового дізналися про учасників? Для чого важливо пам'ятати про свої чесноти, в яких ситуаціях потрібно впевнено називати їх оточуючим? (Наприклад, співбесіда під час прийому на роботу.) [2, с. 43]

Інформаційне повідомлення

У різні часи значна увага приділялась вивченню особистості вчителя, розвитку його професійності. Адже педагогічна діяльність – це творчий процес, який дозволяє постійно вдосконалювати свої вміння, розвиватись.

У сучасній психолого-педагогічній науці виокремлено наукові підходи до вивчення поняття "**професійна компетентність**" (фахова компетентність), у яких ця дефініція розглядається як складова:

- *професійного становлення* (психологи Н.Левітов, Ю.Поваренков, О.Фонарьов, К.Абульханова-Славська, Л.Анциферова, Е.Зеєр, Т.Кудрявцев, Є.Клімов та ін.);
- *професіоналізму* (психологи А.Реан, Е.Симанюк, В.Сластьонін, А.Маркова, І.Сиром'ятніков, В.Толочек, Н.Кузьміна, В.Бодров, Я.Коломинський, О.Деркач, В.Зазикін та ін.);
- *системи загальних компетентностей сучасної особистості* (педагоги Н.Кічук, О.Павленко, Л.Карпова, В.Байденко, В.Лозовецька, Д.Іванов, О.Гура, А.Вербицький, О.Овчарук та ін.) [5].

За аналізом праць науковців можна визначити такі ключові компоненти **професійної компетентності**:

Інформаційна компетентність, яка передбачає володіння інформаційними технологіями, вміння опрацьовувати різні види інформації. Серед них уміння й навички

роботи з друкованими джерелами, уміння здобувати інформацію з інших джерел, опрацьовувати її відповідно до цілей і завдань педагогічного процесу.

Комунікативна компетентність – вміння вступати в комунікацію (спілкування), бути зрозумілим, спілкування без обмежень. Ці вміння допомагають зрозуміти інших (учнів, учителів, батьків).

Продуктивна компетентність – вміння працювати, отримувати результат, ухвалювати рішення та відповідати за них. Більшість науковців серед ключових компетенцій учителя на перше місце ставить саме продуктивну компетентність.

Автономізація на компетентність – здатність до саморозвитку, творчості, самовизначення, самоосвіти, конкурентоспроможність, адже вчитель перш за все вчиться сам.

Моральна компетентність – готовність, спроможність і потреба жити за традиційними моральними нормами.

Психологічна компетентність – здатність використовувати психологічні засоби навчання в організації взаємодії в освітній діяльності.

Предметна компетентність, до змісту якої входить володіння певними засобами навчання у сфері навчального процесу (спеціальність). Це сукупність умінь і навичок, необхідних для стимулювання активності як окремих учнів, так і колективу в цілому. До неї входять уміння вибирати правильний стиль і тон у спілкуванні, управляти їх увагою, темпом діяльності.

Соціальна компетентність – вміння жити та працювати з оточуючими.

Математична компетентність – вміння працювати з числом, числовою інформацією.

Особисті якості вчителя (це теж одна з найголовніших складових професійної компетентності) – доброзичливість, чуйність, урівноваженість, витонченість, толерантність, рефлексія, людяність.

Отже, поняття "компетенції та компетентності" значно ширші за поняття "знання, уміння, навички", тому що охоплюють:

- спрямованість особистості (мотивацію);
  - здібності особистості до подолання стереотипів, відчуття проблеми, прояв принциповості, гнучкості мислення;
- характер особистості – самостійність, цілеспрямованість, вольові якості. [7]

Відпрацюванням навичок впевненої поведінки, розвитку комунікативної компетентності допоможуть вправи тренінгу.

5. Вправа "Читання з відлунням" (5-7хв)

Мета: тренувати вміння слухати, виділяти необхідну інформацію із загального шумового фону і швидко передавати її далі. Коли темп виконання вправи збільшується, в учасників розвивається і більш складне вміння – одночасно слухати одного співрозмовника і говорити іншому.

Зміст. Учасники сідають по колу. Одному із них, ведучому, дають будь-який невеликий текст і просять неголосно читати, звертаючись до сусіда праворуч. Читання повинно бути нешвидким, розміреним, з невеликими паузами після кожного слова. Сусіду, який знаходиться праворуч, потрібно якомога швидше повторювати кожне слово, яке він почув, наступному учасникові по праву руку, той – наступному і т.д., поки кожне слово не пройде повне коло і не буде сказано ведучому. При цьому ведучий не чекає, поки чергове слово повернеться до нього, а продовжує читання тексту. Група із 8-12 осіб може натренуватись виконувати вправу так, що кожне слово буде повертатися до ведучого всього за 3-4 секунди, і він чутиме прочитаний ним текст як відлуння власної мови.

Обговорення. Що учасникам важче було – слухати чи говорити, з чим це пов'язано? Хто сприймав наступне слово одночасно з тим, як він промовляв інше? Де в реальному житті може знадобитися вміння одночасно слухати і говорити? Чи дуже спотворилися висловлювання, коли передавалися по колу? Чому виникало спотворення висловлювань? [2. с. 59]

6. Вправа "Дивимось у книгу, бачимо...". (10-15хв)

Мета: продемонструвати особливості сприйняття і передачі інформації.

Обладнання: лист паперу, що містить текст і малюнок.

Зміст. З групи учасників вибирається 5-6 чоловік, які виходять за двері. Решті групи коротко пояснюється, що зараз відбуватиметься. Запрошується перший із групи, йому дається така інструкція: "Зараз тобі пред'явлений аркуш паперу, що містить певну інформацію. Це текст і картинка. Протягом однієї хвилини ти читаєш про себе, розглядаєш і запам'ятовуєш все, що там написано і зображено. Після цього ти повинен якомога детальніше донести інформацію до наступного учасника". Далі запрошується наступний учасник, який повинен запам'ятати надану інформацію й передати її далі. Уточнюючі запитання ставити учасники не мають права. Вправа завершується, коли 5 (6) учасник розповість всій групі про те, що він запам'ятав.

Примітка. Під час виконання вправи забороняється підказувати, бажано не сміятися і т.п.

Обговорення. Де відбулося викривлення інформації? Наскільки важко зразу ж передавати інформацію, без уточнюючих запитань? [9]

7. Вправа "До межі" (7хв)

Мета: вчити контролювати поведінку, приймати рішення в умовах ризику: чим далі пройдеш, тим вище шанси перемогти, проте одночасно і більша вірогідність програти.

Зміст. Тренер помічає старт, а на відстані 5-6 метрів помічає фініш. Учасники по черзі, закривши очі, повинні дійти до фінішу і зупинитись там, де вважають, що знаходяться максимально близько біля фінішу, але не переступаючи його. Під час виконання вправи тренер слідкує, щоб учасники не відхилялися від прямолінійної траєкторії, не зіштовхнулись з різними предметами. (Особливо, якщо учасник не зупинивсь перед фінішем і продовжує рухатись вперед.) Найкращий результат – коли учасники зупиняться максимально близько межі, але і не заступлять за неї.

Обговорення. Хто чим керувався, коли приймав рішення зупинитись? У яких ситуаціях важливо дійти до межі, тобто наблизитись до якого-небудь обмеження й вчасно зупинитись? [2, с. 116]

8. Вправа "Інтерв'ю" (15хв)

Мета: розвивати вміння відчувати іншого, емпатію.

Зміст. Учасники об'єднуються у пари. Їм потрібно за 2 хв дізнатись один про одного якомога більше. Потім всі учасники повертаються у велике коло. Завдання кожного учасника – розказати від свого імені все, що він запам'ятав про партнера.

Після розповіді всі учасники можуть задати йому додаткові запитання, звертаючись по імені візаві.

Обговорення. Коли вам було комфортніше, коли слухав про себе чи коли розповідав від імені за іншого? Чи згодні ви з презентацією вас іншим учасником? [3, с. 75]

III блок – заключний етап

9. Вправа "Я дарую тобі". (3-5 хв)

Мета: рефлексія, вираження емоцій.

Зміст. Учасникам пропонується подякувати сусіду за участь у тренінгу і подарувати йому щось у подарунок (нематеріальний) з побажаннями.

Таким подарунком може бути вдалий комплімент, тепле пожаття руки, пропозиція дружби, віршик, пісенька тощо [3, с. 101]

10. Вправа "Зворотній відлік" (5хв)

Мета: відновлення працездатності, структурування досвіду, вирівнювання емоційного стану.

Зміст. Сядьте зручно. Закрийте очі і згадайте все в зворотному порядку, з того моменту, як я закінчу говорити. Згадайте все, що відбувалось сьогодні на тренінгу, нічого не пояснюючи і не інтерпретуючи.

В кінці заняття учасники діляться своїми враженнями про те, що з ними відбувалось. Зокрема їм пропонується розповісти про наступне:

- загальне враження про тренінг;
- що в собі відкрив з допомогою групи;
- свої побажання ведучій тренінгу.

Список рекомендованої та використаної літератури

1. Варій М. Й. Загальна психологія [Електронний ресурс] : навч. посіб. / М. Й. Варій – 2-ге видан., випр. і доп. – К. : "Центр учбової літератури", 2007. – 968 с. – Режим доступу: <http://pulib.if.ua/book/228>
2. Грецов А. Тренінг уверенного поведення для старшекласників и студенотов / Андрей Грецов. – СПб. : Питер, 2008. – 192с.
3. Горбушина О. Психологический тренинг. Секреты проведения / Ольга Горбушина. – СПб. : Питер, 2008. – 176с.
4. Гошовська Г. Портфоліо викладача гуманітарних дисциплін [Електронний ресурс] / Галина Гошовська. – Режим доступу: http://gala34.blogspot.com/p/blog-page_5488.html
5. Мартиненко С.А. Фахова компетентність: психолого-педагогічний аспект [Електронний ресурс] : електронне наукове фахове видання / Світлана Андріївна Мартиненко. – Режим доступу: http://narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=527
6. Педагогічна спрямованість та професійні якості вчителя [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.textreferat.com/referat-13438-1.html>
7. Пелагейченко В. Ключові компоненти компетентності вчителя [Електронний ресурс] / В. Пелагейченко. – Режим доступу: <http://osvita.ua/school/theory/9170/>
8. Петрікова Н. І. Професійна компетентність учителя – важлива складова якісної освіти [Електронний ресурс] / Наталія Іванівна Петрікова. – Режим доступу: http://osvita.ua/school/lessons_summary/administration/34011/
9. Тренінг педагогического общения [Электронный ресурс]. – Режим доступа: nvobrazovanie.ru/data/File/MMC/VMO/PPS/Psihoprofilaktika/trening...
10. Фопель К. Психологические группы: Рабочие материалы для ведущего : практ. пособ. / Клаус Фопель. – пер. с нем. 3-е изд., стер. – М. : Генезис, 2001. – 256с.

У руках вихователя слово – такий же могутній засіб, як музичний інструмент у руках музиканта, як фарби у руках живописця, як різець і мармур у руках скульптора

В.О. Сухомлинський

Якщо мова людини млява, важка, плутана, квола, нечітка, нелітературна, то такий, напевно, і розум цієї людини, бо думає вона лише мовою

І. Герде

2.2. Гра як форма організації педагогічної діяльності

Матеріали до заняття II курсу

Велику послугу справі виховання здійснив би той педагог, який би в подробицях дослідив якомога більше дитячих ігор і, випробувавши їх на практиці, проаналізував їх вплив на дитячі натури

К.А. Ушинський

Школа дає дитині знання. Але зараз потрібні не стільки самі знання, скільки вміння ними оперувати. Тому вчитель повинен дбати про те, щоб знання стали прикладними і використовувалися в житті. Цьому завданню допомагають активні методи навчально-виховного процесу.

Серед таких методів навчання чільне місце належить грі. Існує багато концепцій ігрової діяльності, що зумовлено як різними методологічними підходами, з погляду яких визначається гра, так і складністю та різноманітністю феномену гри та її функцій.

На думку науковців, гра – це особлива форма життя, вироблена або створена суспільством для керування розвитком молодого покоління; тобто це особливе педагогічне творіння, хоча створили її не окремі люди, а суспільство в цілому. Сам процес виникнення гри був "масовим", у ньому природно-історична закономірність проявлялася у різноманітній свідомій діяльності окремих людей.

Питання ігрової діяльності цікавить багатьох педагогів і вихователів. Значний вклад у вирішення цієї проблеми вніс наш сучасник, нині добре відомий науковець Ш.О.Амонашвілі. Він показав, як через гру можна ввести дитину у світ пізнання.

Суперечності між вимогами, що постають перед спеціалістами в сучасних умовах, та рівнем їхньої готовності до професійної діяльності вимагають утвердження якісно нових суб'єктних відносин у навчанні. Наполегливо працюють у напрямі вирішення цієї проблеми відомі педагоги-новатори Ш. Амонашвілі, М.Гузик, С.Ільїн, В.Краковський, С. Лисенкова, В.Шаталов та інші.

А.С. Макаренко писав: "Гра має важливе значення в житті дитини... Якою буде дитина в грі, такою вона буде і в праці, коли виросте. Тому виховання майбутнього діяча відбувається перш за все в грі... " Отже, гра, її організація – потужний засіб виховання.

Гра є найприроднішою і найпривабливішою діяльністю для молодших школярів. К.Д. Ушинський зазначав: "Зробити серйозне заняття для дитини цікавим – ось завдання початкового навчання. Кожна здорова дитина потребує діяльності і до того ж серйозної діяльності... З перших же уроків привчайте дитину полюбити свої обов'язки й знаходити приємність у їх виконанні".

Гра – один з найдавніших засобів навчання, виховання та розвитку дітей. Ігри в поєднанні з іншими методичними прийомами та формами підвищують ефективність викладання предмету та активізують діяльність. У процесі гри діти отримують знання, вміння та практичні навички якоїсь певної дії. Під час гри виникають позитивні емоції, навчання стає легким та зрозумілим, що збагачує дітей враженнями, розвиває інтелект, кмітливість, ініціативність, впевненість.

Великий енциклопедичний словник визначає поняття "гра" як вид непродуктивної діяльності, мотив якої полягає не в її результатах, а в самому процесі.

Діючи в уявному полі, у вигаданій ситуації, людина вільна, тобто сама визначає свої вчинки, зважаючи на власне "Я", одночасно підсвідомо підкоряючись правилам гри, що непомітно для гравця розвиває вміння визначати мету, прогнозувати наслідки, вибирати краще рішення в конкретних обставинах, виконувати власні задуми, діяти активно та цілеспрямовано. Цінність гри полягає в тому, що, керуючи її змістом і правилами, можна опосередковано управляти процесом формування та розвитку вмінь і практичних навичок, стимулювати ініціативу, самостійність гравців у ході виконання ігрових завдань.

Отже, гра – діяльність, що імітує реальні дії або умови, основною метою якої є процес, а не результат. Тому гра є ефективним методом навчання в будь-якому віці. У процесі навчання використовуються *дидактичні, розвивальні, рольові ігри*.

Дидактичні ігри мають формувати систему знань та вмінь учнів.

Розвивальні ігри спрямовані на вдосконалення психічних процесів, властивостей: сприйняття, уваги, пам'яті, уяви, мислення, спритності, вправності тощо.

Дидактичні та розвивальні ігри тісно пов'язані. В таких іграх інтерес учня переміщується від ігрового до розумового завдання, що підвищує його пізнавальну активність. Дидактичні й розвивальні ігри поєднують риси ігрової та навчальної діяльності. Вони проходять під керівництвом вчителя й за його планом і повинні проводитись відповідно дидактичних *принципів науковості, доступності (від простого до складного), самостійності, позитивної, емоційної атмосфери*.

Типовими прикладами дидактично-розвивальних ігор у процесі навчання можуть бути "Технічні бої", лото, кросворди; конкурси знавців з предмету, винахідників; КВК, "Що? Де? Коли?", мозковий штурм, брейн-ринг; міні-конкурси "Найкращий географ, біолог, математик, фізик, природознавець" тощо. Дидактичні ігри повинні привертати нестійку увагу дітей до матеріалу уроку, давати нові знання, спонукати мислити.

Структура дидактичної гри включає такі ігрові компоненти:

- *спонукальний* – потреби, мотиви, інтереси, прагнення, які визначають бажання дитини брати участь у грі;
- *орієнтувальний* – вибір засобів і способів ігрової діяльності;
- *виконавський* – дії, операції, які дають можливість реалізовувати ігрову мету;
- *контрольно-оцінний* – корекція і стимулювання активності ігрової діяльності.

У дитячих іграх вільна ігрова діяльність виступає переважно як самоціль. У дидактичних іграх, створених педагогікою (в тому числі й народною), ігрова діяльність спеціально планується і пристосовується для навчальних цілей. *Дидактичні ігри* – різновид ігор за правилами. У світовій педагогіці відомі системи дидактичних ігор, які вперше розробили для дошкільного виховання Ф.Фребель і М.Монтессорі, а для початкового навчання – О.Декролі.

Дидактичні ігри, які використовуються у навчально-виховному процесі, виконують різні функції: активізують інтерес та увагу дітей, розвивають пізнавальні здібності, кмітливість, увагу, закріплюють знання, вміння і навички, тренують сенсорні вміння, навички тощо. Правильно побудована дидактична гра збагачує процес мислення індивідуальними почуттями, розвиває саморегуляцію, тренує вольові якості дитини. Не варто оцінювати дидактичну гру лише з позиції навченості дитини. Її цінність передусім у тому, що вона виконує роль емоційної розрядки, запобігає втомі дітей, знижує гіподинамію. Якщо вчитель часто використовує цікаві дидактичні ігри, школярі раптом роблять відкриття: "Мені подобається думати, дайте мені таке завдання, щоб я поламав голову", тобто зароджується інтерес до розумової праці.

У навчальному процесі ігрова діяльність має форму дидактичної гри, ігрової ситуації, ігрового прийому, ігрової вправи.

Дидактичні ігри можуть:

- бути тільки в словесній формі;
- поєднувати слово й практичні дії;
- поєднувати слово й наочність;
- поєднувати слово й реальні предмети.

Структурні складові дидактичної гри – дидактичне завдання, ігровий задум, ігровий початок, ігрові дії, правила гри, підбиття підсумків.

Дидактичне завдання гри визначається відповідно до вимог програми з урахуванням вікових особистостей дітей. Наприклад, формування у дітей математичних уявлень, логічного мислення; розвиток мовлення; формування уявлень про природу, навколишнє середовище; розвиток оцінки та самооцінки, ініціативи, кмітливості, здатності виявляти вольові зусилля для досягнення поставленої мети, довільної уваги, зосередженості.

Ігровий задум – наступний структурний елемент дидактичної гри. Дидактичне завдання в грі свідомо маскується, воно постає перед дітьми у вигляді цікавого ігрового задуму. Дітей приваблюють відтворення уявного сюжету, активні дії з предметами, загадка, таємниця, перевірка своїх можливостей змаганням, рольове перевтілення, загальна рухова активність, кмітливість.

На створення ігрової атмосфери істотно впливає *ігровий початок*. Він може бути звичайним, коли вчитель повідомляє назву гри і спрямовує увагу дітей на наявний дидактичний матеріал, об'єкти дійсності, та інтригуючим, цікавим, захоплюючим, таємничим.

Ігрові дії – засіб реалізації ігрового задуму і водночас здійснення поставленого педагогом завдання. Виконуючи із задоволенням ігрові дії і захоплюючись ними, діти легко засвоюють закладений у грі навчальний зміст.

Правила дидактичної гри діти сприймають як умови, що підтримують ігровий задум, їх невиконання здійснює гру, робить її нецікавою.

Без заздалегідь визначених правил ігрові дії розгортаються стихійно, і дидактичні завдання можуть лишитися невиконаними. Тому правила гри задаються вчителем до її початку і мають навчальний та організуючий характер. Спочатку дітям пояснюється ігрове завдання, а потім – спосіб його виконання.

Успіх дидактичних ігор значною мірою залежить від правильного використання в них ігрового обладнання, іграшок, геометричних фігур, природного матеріалу (шишок, плодів, насіння, листків) тощо. *Підбиття підсумків гри* проводиться відразу після її закінчення. Це може бути підрахунок балів, визначення команди-переможниці, нагородження дітей, які показали результати тощо. При цьому слід тактовно підтримати й інших учасників гри.

Цікавими для учнів є *рольові ігри*, що мають сюжет, і основним її правилом є дія учасників відповідно до характеру персонажу, ролі, яка виконується (епоха, професія, погляди). Учасники гри можуть виконувати ролі видатних учених, винахідників, історичних діячів, митців, героїв художнього твору або уявних казкових осіб.

Рольові ігри мають переважно колективний характер, зокрема відображають відносини в суспільстві, на виробництві, у малій групі людей. *Основні компоненти рольової гри*: тема, зміст, уявна ситуація, сюжет, ролі, ігрові дії. Рольовим іграм передують великий підготовчий процес. За тиждень до такого виду гри учні отримують вихідні дані про сюжет і правила, розподіляють ролі. Важливо, щоб частина учнів брала участь у грі як судді, експерти, що оцінюють якість виконання ролей учасниками гри, їх рішення, винахідливість, оперативність. *Позиція вчителя* у процесі проведення ігор багатопланова: до гри він *інструктор*, що пояснює зміст і правила гри; у процесі гри – *консультант*; при підбитті підсумків – *основний арбітр і керівник* обговорення.

У рольовій грі учасники немовби перевтілюються в тих, кого зображають і, вірячи в гру, створюють особливе ігрове життя. *Рольова гра* – це одночасність подвійного спілкування: *реального та уявного*. Важливими моментами спілкування в рольовій грі є *емпатія та рефлексія*. *Емпатія* виявляється у здатності співчувати учасникам гри, їх емоційному стану й водночас психічно ідентифікувати себе з персонажем. *Рефлексія* в рольовій грі – це здатність розуміти внутрішній світ персонажа і свій власний, бачити себе збоку.

Завдяки наявності таких характеристик *рольова гра є засобом навчання та розвиває навички коректного спілкування*. Особливо ефективним методом рольові ігри є для неконтактних учнів, з недостатньо розвинутим мовленням, тривожних (участь у діяльності від імені персонажа зменшує страх помилки, тому що помилок ніби припускається персонаж, а не учасник).

Отже, за умови правильної організації рольові ігри мають також *психотерапевтичний ефект* (корегують самооцінку, знижують напруженість, конфліктність, непомітно привчають дотримуватися вимог суспільства).

Рольові ігри здійснюють значний емоційний вплив на учасників, розвивають уміння приймати рішення в ситуації спілкування з однолітками, сприяють засвоєнню норм професійної поведінки. Рольова гра надає дійовим особам широкий набір способів поведінки, які неможливо заздалегідь передбачити, тобто рольова гра розвиває і творчі здібності. Учасники гри перебувають у стані інтелектуального напруження, оскільки ніхто не знає способу, за допомогою якого гравці виконують своє завдання. Звідси бере початок приваблива таємничість та романтика, що спонукають до участі у грі.

З давніх-давен в Україні будь-які зібрання дітей супроводжувалися ігровою діяльністю. Змагалися у стрільбі з луків, метанні сніжок, катанні на санчатах, лижах, ковзанах. Народна виховна мудрість емпірично передбачала розв'язання важливих технологічних завдань формування особистості дитини. Зокрема, засобами народної гри виводили маленьку людину

з її реального побутового повсякденного життя, запобігали складанню стереотипів сумніву й недовіри до своїх сил. Через гру дитині надавалася змога заявити оточенню про свій позитивний потенціал. Саме у грі активізували рухливість, розвивали процеси мислення, викликали в дитини позитивні емоції.

З переходом із умов гри до умов навчальної діяльності настає в житті дитини переломний момент. Нове становище дитини в суспільстві визначається тим, що вона не просто йде з дитячого садка до школи, а тим, що навчання для неї стане віднині обов'язковим.

За результати свого навчання дитина несе відповідальність перед учителем, школою й своєю сім'єю. Тепер дитина мусить дотримуватись однакових для всіх школярів правил. І тут на допомогу учням і вчителям знову приходить гра. У грі при цьому існує суб'єктивна свобода для дитини. Тут діти мають змогу самостійно (без допомоги дорослих) розподіляти ролі, контролювати один одного, стежити за точністю виконання того чи іншого завдання. Тут дитина виконує роль, яку взяла на себе, враховуючи свій досвід. Гра стає сьогодні *школою соціальних відносин* для кожної дитини. Під час гри дитина ознайомлюється з великим діапазоном людських почуттів і взаємостосунків, вчиться розрізняти добро та зло. Завдяки грі у дитини формується здатність розрізняти свої особливості, визначати, як вони сприймаються іншими, з'являється потреба будувати свою поведінку з урахуванням можливої реакції інших.

Упродовж життя людина грає ту чи іншу соціальну роль, що відведена їй у суспільстві. За життя людина програє близько ста ролей і до виконання кожної із них готується сама або її готує суспільство.

У дитячі роки гра є основним видом діяльності людини. За її допомогою діти пізнають світ. Без гри дітям жити нецікаво. Буденність життя може викликати у них захворювання. У грі діти та підлітки перевіряють свою силу й спритність, у них виникають бажання фантазувати, відкривати таємниці й прагнути до прекрасного. Всюди, де є гра, панує здоров'я, радість дитячого життя.

Проаналізуємо траєкторію розвитку дитини в навчальних закладах. Насамперед дошкільний навчальний заклад – дитячий садок. Дитина оточена ігровою діяльністю повсякчас. Створене навчальне середовище допомагає дитині навчатися суспільному життю та розвиває практичні навички соціальної поведінки. Задовольняючи дитячу допитливість, гра допомагає залучити їх до активного пізнання оточуючого світу, оволодіти способами пізнання зв'язків між предметами та явищами.

Потрапляючи до школи після дитячого садка, дитина зустрічається з іншим видом діяльності – навчанням. Але гра залишається важливим засобом не лише відпочинку, а й творчого пізнання життя. Ігрова позиція – могутній засіб виховного впливу на дітей. В.Ф. Шаталов зазначає: "Придивіться: чи не дуже рано згасає наш педагогічний інтерес до ігор, які вірою і правдою завжди служили і покликані служити розвитку кмітливості та пізнавальної цікавості на всіх, без винятку, вікових рівнях. Відомо, що ті діти, з яких на уроці й слова не витягнеш, в іграх активні. Вони можуть повернути хід гри так, що деякі відмінники тільки руками розведуть, їхні дії відзначаються глибиною мислення. Мислення сміливого, масштабного, нестандартного".

У процесі гри в учнів виробляється звичка зосереджуватися, самостійно мислити, розвивати увагу. Захопившись грою, діти не помічають, що навчаються, до активної діяльності залучаються навіть найпасивніші учні.

Коли вчитель використовує на уроці елементи гри, в класі створюється доброзичлива атмосфера, бадьорий настрій, бажання вчитися. Плануючи урок, учитель має зважати на всіх учнів, добирати ігри, які були б цікаві й зрозумілі. В грі формується багато особливостей особистості дитини. Гра – це своєрідна школа підготовки до праці. В грі виробляється спритність, витримка, активність. Гра – це школа спілкування дитини.

Гра тільки здається легкою, а насправді вона потребує максимум енергії, витримки, самостійності. Гра є напруженою працею і через зусилля веде до задоволення. Важливою

являється її виховна сторона. Гра вимагає від дітей уваги, вміння швидко знаходити правильне рішення. Саме в іграх розпочинається невимушене спілкування дитини з колективом класу, взаєморозуміння між учителем і учнем. У процесі гри в дітей виробляється звичка зосереджуватися, працювати вдумливо, самостійно, розвивається увага, пам'ять. Задовольняючи свою природну потребу в діяльності, в процесі гри дитина "добудовує" в уяві все, що недоступне їй у реальній дійсності, в захопленні не помічає, що вчиться – пізнає нове, запам'ятовує, орієнтується в різних ситуаціях, поглиблює раніше набутий досвід, порівнює запас уявлень, понять, розвиває фантазію.

Гра належить до традиційних і визнаних методів навчання та виховання дошкільників, молодших школярів і підлітків. Цінність цього методу полягає в тому, що в ігровій діяльності навчальна, розвиваюча й виховна функції діють у тісному взаємозв'язку. Гра як метод навчання організовує, розвиває учнів, розширює їхні пізнавальні можливості, виховує особистість.

Одна з перших класифікацій гри належить К. Гросу, який поділяв ігри на дві групи:

- 1) *експериментальні* (ігри звичайних функцій). До них належать сенсорні, моторні, інтелектуальні, афективні ігри, вправи для формування волі. На думку Гроса, у своїй основі ці ігри мають інстинкти, що забезпечують функціонування організму як цілісного утворення і визначають зміст ігор;
- 2) *спеціальні* (ігри спеціальних функцій). До цієї групи належать ігри, під час яких розвиваються необхідні для використання в різних сферах життя (суспільного, сімейного) часткові здібності, їх поділяють за інстинктами, які в дітей проявляються і вдосконалюються.
- 3) Відомий німецький психолог Вільям Штерн (1871-1938) класифікував ігри на *індивідуальні* (за задумом дитини) та *соціальні* (спільні з іншими). При цьому він спирався на вихідне положення своєї теорії конвергенції про необхідність розвивати внутрішні сили дитини, її здібності й одночасно враховувати вплив середовища, в якому вона перебуває. На його погляд, зовнішній фактор (соціальне оточення) дає лише матеріал для гри, вибір якої дитина здійснює інстинктивно.

Швейцарський психолог Ж. Піаже виокремлював:

- *ігри-вправи* (виникають у перші місяці життя дитини);
- *символічні ігри* (найпоширеніші ігри дітей віком від двох до чотирьох років);
- *ігри за правилами* (ігри дітей від семи до дванадцяти років).

Більш детальну класифікацію ігор запропонувала сучасна американська дослідниця Кафін Гарвей:

- ігри з рухами і взаємодією (відображають надлишок енергії та емоційний настрій дітей);
- ігри з предметами (починаються з маніпуляції, далі – практика і тренування до повного вдосконалення);
- мовні ігри (створення дітьми римованих творів, які не мають точного смислового змісту, пісеньок, лічилок, приказок, жартів тощо);
- ігри із соціальним матеріалом (драматичні або тематичні). Організують їх діти самостійно, розвивають за власним задумом. Як правило, ці ігри мають персонажів двох типів: стереотипних (мама, лікар та ін.) і тих, що змінюються;
- ігри за правилами, заданими дорослими;
- ритуальні ігри (засновані на рухах, ігрових предметах, мові, соціальній умовності).

Узявши за основу класифікації ігор психологічні принципи, російський педагог П. Лесгафт виокремив *сімейні (імітаційні) ігри*, в яких діти дошкільного віку повторюють те, що бачать у навколишньому житті, та *шкільні ігри*, які мають певну форму, конкретну мету і правила.

Загальну класифікацію ігор збагачує обґрунтування С. Русовою народних ігор як прадавнього засобу виховання і навчання дітей, нескінченного джерела духовних сил, патріотичних почуттів, формування характеру і світогляду дітей. Ці ігри долучають дітей до народної мудрості, досвіду поколінь. До цього часу вони не мають наукової класифікації і

використовуються для розвитку мовлення дітей, ознайомлення з природою, життям і працею дорослих тощо.

Сучасна педагогіка найчастіше користується класифікацією ігор Кудикіної Н.В.:

1. *Творчі ігри*. До них належать режисерські, сюжетно-рольові (сімейні, побутові, суспільні), будівельно-конструкційні, ігри на теми літературних творів (драматизації, інсценування).
2. *Ігри за правилами*. Цю групу утворюють рухливі (великої, середньої, малої рухливості: сюжетні, ігри з предметами; з переважанням основного руху: бігу, стрибків тощо; ігри-естафети) та дидактичні ігри (словесні, з іграшками, настільно-друковані).
3. *Народні ігри* (забави, обрядові).

Кожна класифікація є досить умовною і не вичерпує всього різноманіття ігор.

Проте, як показали дослідження вчених-психологів (Д.Б.Ельконін, Л.В.Артемова і ін.) і педагогів (І.О.Школьна, О.Я.Савченко та ін.), гра не забезпечує стійкого позитивного ставлення учнів до навчального процесу, якщо використовується епізодично. Від уроку до уроку потрібно змінюватися сюжети, ігрові ситуації.

Потреба у грі ніколи не зникне в людини. Для дитини особлива цінність гри полягає не тільки в тому, що вона дає їй можливість як загального, фізичного, духовного зростання, а й у плані підготовки до різних сфер життя. Гра для дитини наділена ще й дослідницьким змістом, який дає змогу моделювати все те, що існує поза грою. Саме через гру дитина швидше знайомиться з правилами та нормами спілкування з оточенням – із світом природи, з людьми.

Використана та рекомендована література

1. Адруховець Л. Ігрова педагогіка // Завуч. – 2004. – № 1 (187). – С.6-16.
2. Артемова Л. Вчись граючись. – Тернопіль, 1995. – 118 с.
3. Букатов В. Коли гра на користь // Дитячий садок. – 1999. – Ч.17, трав. – С.6.
4. Ватаманюк Г. Інтелектуальна гра як засіб активізації навчально-пізнавальної діяльності старших дошкільників та молодших школярів // Початкова школа. – 2008. – № 6. – С.40-43.
5. Ващенко Г. Роль ігрової діяльності у навчанні // Ващенко Г. Загальні методи навчання. – К., 1997. – С.366-380.
6. Воробйова С. Дидактичні ігри в процесі навчання // Рідна школа. – 2002. – № 5. – С.46-49.
7. Галкін С. Організація ігрової діяльності на уроці // Завуч. – 2004. – № 30. – С.9; - 2005. – № 2. – С.17-20.
8. Данилова Л. Розвивати пізнавальну активність учнів // Рідна школа. – 2002. - № 6. – С.18.
9. 99 методичних знахідок // Завуч. – 2004. – № 33. – вкладка. – С.1-11.
10. Дон О. Дидактичні ігри в навчально-виховному процесі // Шкільний світ. – 2001. – № 35. – С.2.
11. Ельконін Д.Б. Психологія гри. – М., "Педагогіка", 1978. – 304 с.
12. Жорник О. Використання дидактичних ігор у навчанні // Рідна школа. – 2000. – № 4. – С.63-64.
13. Жорник О. Формування пізнавальної активності учнів у процесі ігрової діяльності // Рідна школа. – 2000. – № 3. – С. 37-39.

2.3.Гра як засіб активізації навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів

*Гра – це величезне світле вікно, через яке в духовний світ дитини вливається живлющий потік уявлень, понять про навколишній світ.
Гра – це іскра, що запалює вогонь допитливості і допитливості*

В. О. Сухомлинський

Дитина завжди грає, і гра її має великий сенс, коли відповідає її віку та інтересам і включає в себе такі елементи, які ведуть до вироблення потрібних навичок і вмінь. Гра виступає як засіб всебічного виховання особистості дитини, сприяє розвитку пізнавальних процесів.

Гра є однією з унікальних форм навчання, яка робить цікавим і захоплюючим розвиток молодших школярів. Цікавість умовного світу гри перетворює монотонну діяльність із запам'ятовування, повторення, чи засвоєння інформації в позитивно емоційно забарвлену, активізує всі психічні процеси і функції дитини емоційністю ігрового дійства. Окрім того, гра сприяє використанню знань у новій ситуації, а засвоєний учнями матеріал проходить своєрідну практику. Учень, зацікавлений ходом гри, дуже швидко починає цікавитися навчальним матеріалом. Виникає потреба вивчити, зрозуміти, запам'ятати, щоб підготуватися до гри, щоб не програти, досягти успіху, перемоги.

У самій природі дитячих ігор закладені можливості розвитку таких здібностей, як гнучкість та оригінальність мислення, уміння конкретизувати, розвивати і втілювати в життя задуми, швидкість думки, сміливість тощо.

Гра допомагає закріпити позиції особистості в колективі, надає можливість стати активним членом ігрового колективу. В іграх зростає соціальне почуття дитини, розвивається інтелект, дитяча уява, фантазія. Відомо, що розвиток особистості відбувається в умовах її різнопланової діяльності (ігрової, навчальної, трудової), але ігрова діяльність посідає особливе місце, тому що має великий потенціал для формування особистості.

Грі властиві певні загальні, універсальні ознаки:

1. **Гра – активна форма пізнання навколишньої дійсності.** Різноманітність її форм вводить дитину у сферу реальних життєвих явищ, завдяки чому вона пізнає якості та властивості предметів, їхнє призначення, способи використання; засвоює особливості стосунків між людьми, правила і норми поведінки; пізнає саму себе, свої можливості і здібності. Гра іншим чином відкриває шляхи пізнання світу, ніж праця й навчання. У грі практичне дієве засвоєння дійсності відбувається раніше, ніж здобуття знань.
2. **Гра – свідомі і цілеспрямована діяльність.** Кожній грі властива значуща для дитини мета. Чим менша дитина, тим більш наслідувальними є її ігрові дії. Поступово зростає рівень усвідомленості дітей у грі.
3. Окрім загальних ознак, гра наділена специфічними, характерними тільки для неї ознаками:
4. **Гра – вільна, самостійна діяльність,** що здійснюється за особистою ініціативою дитини. У грі дитина реалізує свої задуми, по-своєму діє, змінює за своїми уявленнями реальне життя. Гра є вільною від обов'язків перед дорослими сферою самодіяльності та самостійності дитини, оскільки, граючись, дитина керується власними потребами та інтересами.
5. **Наявність творчої основи.** Гра завжди пов'язана з ініціативою, вигадкою, кмітливістю, винахідливістю, передбачає активну роботу уяви, емоцій, почуттів дитини. Ініціативу і творчість у різних ситуаціях діти виявляють по-різному. Творчий елемент є носієм індивідуальності кожного гравця, тому гра є засобом розвитку творчості, формування здібностей дітей.
6. **Емоційна насиченість.** У процесі гри діти переживають певні почуття, пов'язані з виконанням ролей: турбота, ніжність, відповідальність, справедливість. У колективних іграх вони виявляють дружбу, товарицькість, взаємну відповідальність, відчують радість від результату та подолання труднощів.

Для дітей молодшого шкільного віку ігрова діяльність має велике значення, тому що є найбільш доступною формою діяльності.

А. С. Макаренко зазначав: "Гра має важливе значення в житті дитини... якою буде дитина в грі, такою вона буде і в праці, коли виросте. Тому виховання майбутнього діяча відбувається перш за все в грі..."

У 1-му класі, коли діти ще не знають одне одного, для створення сприятливої атмосфери навчання доцільно використовувати ігри-вправи "**криголами**". Запропонуйте дітям познайомитися. Варіантів знайомства може бути кілька, підбирайте варіант залежно від групи і мети. Дотримуйтесь правил добровільності висловлювання та правил роботи в загальному колі. Початок висловлювання має бути добровільним, а продовження – обов'язково по колу. Якщо хтось із дітей відмовиться висловлюватись, пропустіть його, однак поверніться до нього після того, як завершите коло, – зазвичай йому є що сказати. Обов'язково проведіть рефлексію за запитаннями: "Як ви відчували себе під час гри-вправи?", "Навіщо ми це робили?" Під час проведення таких вправ створюється веселий, доброзичливий настрій, тренується навичка запам'ятовування того, що говорять різні гравці, діти намагаються допомогти одне одному.

Вправа-гра "Це я". попросіть кожного учня назвати своє ім'я, коротко розповісти про себе (дитячий садок, місце проживання, улюблене заняття). Почніть знайомство за бажанням, а потім рухайтесь по колу. Не пропускайте нікого, дякуйте кожній дитині та переходьте далі. Потім дітей об'єднайте у групи за улюбленими заняттями. Наприклад, хто любить малювати, грати у футбол, дивитися мультфільми тощо.

Вправа-гра "Уявні подарунки". Під час проведення цієї гри всі учасники стають у коло, кожен учень називає своє ім'я і говорить, що б він подарував своєму сусідові праворуч, називаючи його ім'я. Наступний у колі гравець повторює те, що сказано першим, і додає від себе уявний подарунок своєму сусідові ліворуч. Кожен наступний гравець повторює весь ланцюжок спочатку, приєднуючи нове побажання, поки коло не замкнеться.

Вправа-гра "Клубочок". Діти сідають у коло. Вчитель, тримаючи в руках клубочок, обгортає ниткою палець та кидає клубочок учневі, запитуючи при цьому, наприклад: "Яке твоє ім'я? (Хто ти? Чи хочеш ти зі мною спілкуватися? Що ти вмієш робити найкраще за всіх?) Учень, який отримує клубочок, обгортає ниткою свій палець, відповідає на запитання і далі ставить запитання наступному гравцеві. Таким чином, у кінці клубочок повертається до вчителя. Він пропонує дітям підняти руки вгору і роздивитися, що утворилося в результаті їхніх дій. Усі бачать павутину, яка зв'язала учасників гри в одне ціле. Обговоріть це, нехай діти по колу висловлюють свої думки: "Для чого ми це зробили?", "Які думки, почуття викликала у вас ця павутинка?"

Вправа-гра "Ім'я багато каже...". Об'єднайте учнів у групи за іменами та прізвищами, які починаються однаковими літерами. Запропонуйте учням назвати своє ім'я та розповісти історію свого імені.

Вправа-гра "Щось нагадує мене". Попросіть учнів знайти в класі будь-який предмет, річ, що нагадує їм їхнє самовідчуття в даний момент. Нехай назвуть об'єкт і скажуть, чому вони його обрали. Почніть із себе: "Сьогодні я, (ім'я), відчуваю себе схожим...".

Можна запропонувати дітям уявити, що вони на якийсь час стали столон у класній кімнаті, або камінцем на дорозі, або тваринкою (свійською чи дикою), або людиною визначної професії. Потім об'єднайте учнів у групи за назвами обраних предметів. Вони мають скласти розповідь від імені цього персонажа, описати один день його уявного життя, виконати малюнок. Можна попросити учнів "подивитися на світ чужими очима": "Якби я був (предмет)..., я б повідомив...".

Вправа-гра "Перетворення". Діти сідають у колі. Учитель "чарівною" паличкою торкається дитини й та перетворюється на кого-небудь. Діти відгадують, на кого саме.

Вправа-гра "На що схожий настрій?". Учасники гри по черзі говорять, на яку пору року, природне явище, погоду схожий їхній сьогоднішній настрій. Починати порівняння слід учителеві: "Мій настрій схожий на білу пухнасту хмаринку у спокійному блакитному небі, а твій?" вправа проводиться по колу. Ведучий узагальнює, який сьогодні в усієї групи настрій: сумний, веселий. Інтерпретуючи відповіді дітей, необхідно врахувати, що погана погода, дощ, холод, похмуре небо агресивні елементи свідчать про емоційне неблагополуччя.

Вправа-гра "Мій погляд". У 1-му класі можна починати кожен день з очікувань: "Ми знаходимося на початку важливого шляху, і для того, щоб шлях був успішним, потрібно визначити, чого ми сьогодні очікуємо від навчання у школі".

Діти відповідають у мікрофон: "я, (ім'я), сьогодні для мене важливим буде ....., сьогодні для мене школа – це ..., після вчорашнього дня я зрозумів, що ...".

Для зняття втоми, активізації розумової діяльності, покращення атмосфери використовують різноманітні нетривалі за часом *рухливі ігри*.

Рухлива гра "Тропічна злива". Вчитель пропонує учням стати в коло. Пересуваючись усередині кола, він просить кожного учня, біля якого проходить, повторювати ті самі рухи й звуки, які він виконує. Ідучи по колу, ведучий клацає пальцями, тре долонею об долоню, плескає в долоні, тупає ногами тощо. Учень має повторювати всі дії і змінювати звуки лише тоді, коли ведучий проходить повз нього.

Рухлива гра "На відпочинку". Учні стоять у колі й повторюють усі рухи за вчителем, який розповідає історію про мисливця, супроводжуючи її рухами: "Фотомисливець прокинувся, потягнувся, умився, взявся за гарячий горщик, обпікся, схопився за кінчик вуха, узяв фоторушницю, вийшов з намету, пішов на полювання. Іде – трава висока, дерева великі, сонечко припікає, піт стікає. Біжить заєць – клац, летить качка – клац, біжить вовк – геть від нього. (Темп пришвидшується) ... піт стікає, сонечко припікає, дерева великі, трава висока. Добіг до намету, зацепив його. "Уф-ф-ф".

Інтерактивні вправи-ігри з метою закріплення позитивних емоцій від роботи на уроці.

"Дзвін". Діти, ставши в коло і взявшись за руки, три рази піднімають і опускають їх, при цьому промовляючи слово: "Бум". Першого разу тихо. Другого разу голосніше, третього – дуже голосно. А потім розмикають руки.

"Я тобі бажаю". Учасники по колу передають м'яч і говорять побажання своєму сусідові.

"Вогнику, гори!" учитель пропонує стати ближче один до одного в коло, опуститися на коліно. Потім витягнути вперед праву руку і покласти її на руки друзів. Потім те саме проробити з лівими руками. Погойдуючи руки, дружно вимовити слова: "Раз, два, три! Вогнику, гори!" далі показати руками вогники, що зметнулися вгору, відчувши тепло, сісти на п'ятки, одночасно покласти руки на плечі сусідів і, зустрічаючись очима одне з одним, дружно подякувати: "Спасибі! До побачення!"

Гра, будучи розвагою, відпочинком, здатна перерости в навчання, в творчість, у терапію, в модель людських відносин і проявів у праці.

Конфуцій зазначав, що учитель та учень ростуть разом. Використання ігор у навчальній діяльності дає можливість рости як учням, так і вчителіві.

Література

1. Амонашвили Ш. А. В школу с шести лет // Педагогический поиск. – М., 1998.
2. Гончаренко С. І. Педагогічні дослідження. – К., 1995.
3. Давидов В.В. Психологическая теория учебной деятельности и методов начального обучения, основанных на содержательном общении. – Томск : Пеленг, 1992.
4. Цукерман Г. А. Виды общения в обучении. – Томск : Пеленг, 1993.
5. Цукерман Г. А., Поливанова Н. К. Введение в школьную жизнь. – Томск: Пеленг, 1996.

2.4. Арт-терапія. Розвиток пізнавальної сфери дітей засобами технік піскової, ігрової та казкової терапії

Матеріали до заняття (II курс)

Кожне його (вчителя) слово було священним, було справедливим, красивим, звучним, воно відкривало мені такі грані життя і світу, про які я не підозрював і не гадав

Ю. Збанацький

Інтеграційні процеси, які відбуваються в суспільстві, мистецтві, науці, а також в медицині та педагогіці, вплинули на виникнення граничних галузей знань: медичної психології, педагогічної психології, артпедагогіки, арт-терапії тощо. Еволюція поняття *арт-терапії* містить у собі процеси трьох самостійних напрямів: *медичного, соціального, педагогічного*.

Термін "арт-терапія" запропонував художник Адріан Хілл (Англія). На його думку, завдяки можливості створювати нові образи людина відволікається від переживань з приводу своїх фізичних вад та недоліків і концентрує увагу саме на тому, що допомагає їй звільнитися від страждань.

Сучасні дослідники (В. Коропуліна, М. Смірнова, Н. Гордеева та інші) визначають арт-терапію як *технологію реабілітації дітей із проблемами в розвитку* за допомогою мистецтва та художньо-творчої діяльності, яка базується на здібностях до образного сприйняття довкілля.

У науково-педагогічній літературі зазначено, що арт-терапія використовується *для екологічного впливу на емоційний стан та психічне здоров'я людини, групи або колективу засобами художньої діяльності* (Г. Буряковский, Л. Гисневич, А. Захарова, Т. Зінкевич-Євстигнеєва, О. Лебедіва, Г. Назолоян, Р. Хайкін та інші).

Терапія мистецтвом сьогодні широко використовується у роботі спеціальних медично-психологічних службах, соціальних центрах, спеціальних корекційних дошкільних та шкільних закладах. Таке широке використання арт-терапії у різних типах закладів обґрунтовано властивими їй функціями, а саме: *діагностичною, корекційною, розвиваючою, навчальною, реабілітаційною, психотерапевтичною, соціальною* та іншими. Крім того, мистецтво своєю образністю активно впливає на свідомість, почуття, волю, грає істотну роль у формуванні культури людини і включає в себе художньо-естетичні, гуманістичні, пізнавальні, моральні цінності, впливає на духовно-моральне становлення особистості дитини.

В арт-терапевтичному процесі засобом терапії є різні форми взаємодії дитини з різноманітним матеріалом: *музикою, піском, фарбами, папером, глиною, лялькою, іграшками, природними матеріалами*. Пропонуємо розглянути три напрями арт-терапії: **піскову, ігрову, казкотерапію**.

---

*Часто руки знають, як розв'язати загадку,
з якою інтелект змагався даремно*
К. Г. Юнг

Піскова терапія

Один з напрямів арт-терапії – *піскова терапія* – виникла в межах аналітичної терапії (засновник – К.Г. Юнг) та активно застосовується у педагогічній практиці. Саме піскова терапія сприяє розкриттю творчих ресурсів кожної дитини, самопізнанню та особистісному зростанню.

Маргарет Ловенфельд (кінець 1920 року) була однією з "піонерів" піскової терапії і називала свою методику "технікою створення світу" [6]. Вона розглядала піскову терапію як символічну гру, що створює комунікацію між свідомим і несвідомим. Покращення відбувається у процесі функціонального стану, емоційної та особистісної сфери дитини, встановлення зв'язку між свідомим і несвідомим, тому саме у символічній формі можна торкнутися найглибших переживань внутрішнього світу особистості.

"Педагогічну пісочницю" (уперше термін використала Н.А. Сакович) для проведення психолого-педагогічних ігор та занять з дітьми застосовували у своїй роботі практичні психологи та вихователі [17]. Заняття, які проводять з пісочницею, уможливають організацію навчально-виховного процесу як природного, такого що приносить задоволення дітям і дорослим.

З метою використання унікальних можливостей піску на практиці створюється сучасна система "піскових ігор". У цій галузі працюють сучасні вчені, психологи, педагоги Т.Д. Зінкевич-Євстігнєєва, Т.М. Грабенко, Н.А. Сакович, М.В. Кисельова, Н.В. Маковецька та інші.

Карл Густав Юнг відкрив пісок для наукового осмислення в контексті психотерапевтичної допомоги дорослим. Такого виду допомога була адаптована і для дітей різних вікових категорій. За допомогою піску в арт-терапевтичному просторі можна створювати мініатюри реального світу, а також вигадувати щось своє.

Умови організації та проведення піскової терапії для дітей

Нині піскова терапія як арт-терапевтичний напрям використовується для розвитку пізнавальної сфери дітей, передбачає наявність певних предметів для її впровадження та використання розвиваючих ігор та комплексних занять. Отже, основні предмети, які повинні бути для організації піскової терапії, є такими: пісок, дерев'яний ящик, різноманітні мініатюрні фігури, художні та будівельні матеріали, вода.

Корекційно-розвивальні вправи та ігри, які проводяться з піском. Ці ігри поділяються на дві групи:

- *групові;*
- *індивідуальні* [7].

Групові ігри проводять із групою дітей у кількості 6-12 осіб. Ігри поділяються на такі групи:

- *пізнавальні;*
- *чутливо-кінестетичні;*
- *художньо-мовленнєві та інші.*

Пропонуємо перелік ігор, які було зазначено вище.

Пізнавальні ігри з піском, які проводяться з дітьми дошкільного віку

"Чарівна літера"

Мета: розвиток мовлення і словникового запасу дітей.

Хід гри. У пісок ховаються літери. Група дітей об'єднується в дві команди. Кожній команді пропонується знайти літеру та пригадати казкових героїв, які починаються з літери, що в піску відшукав капітан команди. Команди по черзі називають слова, які пригадали. Перемагає та команда, яка назвала більше слів.

"Дитячий зоопарк"

Мета: розвиток мовлення дітей, їхніх уявлень про характеристику тваринного світу.

Хід гри. Діти відшукують у піску фігурки тварин, характеризують їх за таким принципом: назва тварини, середовище існування, опис зовнішнього вигляду, користь людині та природі.

"Знайди та порахуй"

Мета: класифікація та порівняння предметів, розвиток зорової пам'яті дітей.

Хід гри. Діти відшукують у піску предмети (геометричні фігури різного розміру, предмети побуту, транспортні засоби тощо), класифікують їх, рахують, порівнюють.

"Веселі перетворення"

Мета: ознайомлення та запам'ятовування літер, цифр, геометричних фігур, розвиток творчої уяви дітей.

Хід гри. У ході гри потрібно зробити перетворення на піску. Для прикладу: перетворити одну літеру, зображену на піску, в іншу, домальовуючи або витираючи написане. Також можна домальовувати до геометричних фігур, цифр, частин предметів.

"Відшукай та назви"

Мета: розвиток мовленнєвих здібностей дітей.

Хід гри. Літери ховаються в піску. Потрібно знайти заховані літери, назвати їх, поділити на голосні та приголосні, скласти з них слова.

**Тактильно-кінестетичні ігри, які проводяться
для розвитку дрібної моторики рук та зниження психоемоційного напруження
"Чутливі пальчики і долоньки"**

Мета: зниження психоемоційного напруження дітей.

Хід гри. Діти пересипають з однієї руки в іншу пісок, набирають пісок у долоню, затискають його в кулачку і висипають (рука розташована вертикально або горизонтально). Після проведення відповідних маніпуляцій з піском діти озвучують свої відчуття.

"Чарівні візерунки"

Мета: розвиток тактильно-кінестетичної чутливості та фонематичного слуху дітей.

Хід гри. На піску створюються візерунки відбитків пальчиків, кулачків і долоньок. Для ускладнення: дитині надиктовують візерунок, який потрібно намалювати на піску. Для прикладу: намалюй вгорі пряму лінію, малюй вниз, потім вправо, вліво, вгору, рівно і т.д.

"Міна"

Мета: розвиток дрібної моторики дітей.

Хід гри. Обережно відкопати руку товариша, намагаючись при цьому не торкнутися її.

"Дощик"

Мета: розвиток дрібної моторики дітей [10].

Хід гри. Набрати пісок у руку та повільно його висипати між пальцями.

"Загадкові піщані сліди"

Мета: розвиток сенсорики та творчої уяви дітей [14].

Хід гри. Вихователь демонструє рухи у пісочниці, а діти за ним повторюють.

1. "Тупцювання слоненят" – діти кулачками та долонями з силою натискають на пісок.
2. "Стрибають кенгуру" – кінчиками пальців кожна дитина стукає по поверхні піску, рухаючись у різних напрямках.
3. "Подорож гусені" – діти розслабленими або напруженими пальцями рук роблять поверхню піску хвилястою (у різних напрямках).
4. "Мурашник" – кожна дитина рухає всіма пальцями, імітуючи рух комах (можна повністю занурювати руки в пісок, зустрічаючись під піском руками один з одним – жучки вітаються).

Художньо-мовленнєві ігри з використанням технік піщаної терапії

"Що відчуваєш"

Мета: розвиток мовлення дітей.

Хід гри. Діти занурюють руки в пісок, потім проговорюють свої відчуття.

"Я малюю"

Мета: розвиток мовлення та творчих здібностей дітей.

Хід гри. Діти малюють різноманітні фігури на піску за допомогою пальчиків. Під час цього процесу коментують, що вони малюють. Після закінчення називають створену фігуру і розповідають, де можна її використати.

Ігри з піском для розвитку комунікативних якостей дітей дошкільного віку

"Сюрприз для друзів"

Мета: розвиток комунікативних якостей дітей.

Хід гри. У пісочниці розробляються таємні схованки дрібних іграшок, мушель, різноманітних композицій зі штучних квітів та камінчиків. Після закінчення роботи створені композиції можна подарувати друзям.

"Безлюдний острів"

Мета: розвиток комунікативних якостей дітей та згуртованості дитячого колективу.

Хід гри. За допомогою підручного матеріалу дітьми створюється безлюдний острів, висаджуються рослини, заселяються тварини. Після створення флори та фауни острова діти починають гратися у тварин, які живуть на цьому острові. Спільну гру для дітей можна організувати у вигляді запитань:

- Як кричать тваринки? – запитує вихователь у кожної дитини, яка дібрала собі свою тваринку.
- Як рухаються тварини?
- Чим вони харчуються?
- Чи є у тваринок друзі?
- Хто з ким дружить?
- У які ігри люблять гратися тваринки на цьому острові?

Казкотерапія

Казкотерапія – один з напрямів арт-терапії, в якій використовується казкова форма для інтеграції особистості, розвитку творчих здібностей, удосконалення взаємодії з навколишнім світом. До казок зверталися в своїй професійній діяльності відомі зарубіжні та вітчизняні психологи: Э. Фромм, Э. Берн, Э. Гарднер, А. Менегетті, М. Осоріна, Е. Лісіна, Е. Петрова, Р. Азовцева, Т. Зінкевіч-Євстігнєєва [7].

Основні чинники ефективності казкотерапії:

- 1) відсутність у казках дидактики, моралей та чітких персоніфікацій;
- 2) образність;
- 3) метафорична мова;
- 4) психологічна захищеність;
- 5) наявність таємниці.

Умови організації та проведення казкової терапії для дітей

Для індивідуальної або групової роботи може бути запропонована будь-яка казка, яку потрібно прочитати вголос. Важливо звернути увагу на те, що казки дітям краще розповідати, а не читати. Створюється ситуація захищеності й відвертості між дорослим і дитиною. Казкова ситуація, яка задається дитині, повинна відповідати певним вимогам:

- 1) ситуація не повинна мати правильної готової відповіді (принцип "відвертості");
- 2) ситуація повинна містити актуальну для дитини проблему, "зашифровану" в образному ряду казки;
- 3) ситуація та питання повинні бути побудовані й сформульовані так, щоб спонукати дитину самостійно будувати та відслідковувати зв'язки (чому це відбувається, навіщо це потрібно; що буде далі, якщо...).

Театралізовані казки на піску для дітей дошкільного віку

Тема. "Допомога жителям озера"

Мета: розвиток комунікативних здібностей дошкільного віку.

Обладнання та матеріали: дерев'яний ящик, пісок, мініатюрні фігурки.

Ця казка є імпровізацією. Діти самостійно обирають своїх героїв казки. Вихователь озвучує сюжет або ситуацію, для прикладу:

В озері живе багато різноманітних жителів, які дружать між собою. Все було добре, але трапилась несподіване – великий камінь закрив джерельце, яке поповнювало озеро водою. Жителі озера схвильовані, води стає менше. Як допомогти тваринам? Діти самостійно шукають способи допомоги, щоб звільнити джерельце від каменю. Якщо в дітей виникають труднощі, вихователь допомагає своїми порадами. Після закінчення казки вихователь проводить обговорення.

Запитання після завершення казки:

1. Хто допоміг жителям озера?
2. Чи складно було допомагати тваринкам?
3. Як допоміг кожен з вас?

Тема. Подорож до пісочної країни з героями казки "Колосок"

Мета: повторити правила поведінки під час гри з піском, рахувати в межах п'яти, пригадувати прислів'я про працю; вчити діяти за вказівкою вихователя відтворювати поведінку казкових героїв "Колосок"; розвивати тактильне відчуття; виховувати дисциплінованість і любов до праці [14].

Головні ролі: Півник (цю роль виконує 1 дитина), *Мишенята* – кількість може бути різною (від 2 до 7 дітей), *Піскова Фея* (вихователь).

Обладнання та матеріали: дерев'яний ящик, пісок, мініатюрні фігурки, пензлики, пір'їнки, підручний матеріал, прислів'я, гра "Півник-дружечок".

Хід заняття

Вихователь. До нас у групу завітала Піскова Фея і запрошує вирушити в подорож пісковою країною. Ви погоджуєтесь, малята?"

Діти відповідають

Зустріч із Пісочною Феєю, привітання з нею.

Піскова Фея:

- Чи подобається вам у моїй країні?
- Чим ви любите тут гратися?
- А чи не забули ви правила поведінки під час гри з піском? (*діти розповідають правила*).
- Я бачу, що ви добре їх пам'ятаєте, тому нагородою для вас буде цікава казка.

Піскова Фея розповідає казку: Стоїть у лісі хатка –
Солом'яний дашок.
Живуть тут мишенятка
І Півник-когуток.

- З якої казки ці герої?

Відповіді дітей

Піскова фея продовжує: Одного разу підмітав Півник подвір'я і знайшов колосок.

Вправа "Виклади колосок". Діти на піску викладають колосок із дрібних предметів (квасолі, гороху, камінчиків, паличок, тощо).

Піскова Фея. Не хочуть мишенята допомагати Півникові, бавляться, бешкетують.

"Вправа "Мишенята"

1. "Стрибають" (*двома пальчиками обох рук у пісочниці*).
2. "Качаються" (*діти торкаються внутрішньою і зовнішньою сторонами долонь до піску*).
3. "Перекидаються" (*кулачками рухаються вперед та назад*).
4. "Грають у схованки" (*діти занурюють і витягають руки*).

Піскова Фея. Довелося Півникові все робити самому.

Вправа "Печемо пироги"

1. "Молотити" (*діти стукають долонями по піску*).
2. "До млина носити та борошно намолоти" (*діти перетирають між долонями пісок*).
3. "Насіяти борошна" (*діти пересипають пісок із долоні в долоню*).
4. "Замісити тісто" (*діти кулачками легко та з напруженням натискають на пісок, поливають його водою*).
5. "Напекти пирогів" (*діти з мокрою піску ліплять "пироги"*).

Піскова Фея. Прибігли мишенята. (*діти стукають двома пальчиками по піску*). І почали просити, щоб півник пригостив їх пиріжками. А Півник і говорить: "А які ви знаєте прислів'я про працю?"

Мишенята розповідають:

Хочеш їсти калачі – не сиди на печі.
Маленька праця краще за велике безділля.
Хто не працює, той не їсть.
Бджола мала і та працює.

Піскова Фея. Півник погодився пригостити мишенят. Наїлись вони пиріжків, потім Півник говорить: "Пограйте зі мною у цікаву гру!"

Піскова Фея проводить гру "Півник-дружечок"

Правила гри: діти утворюють коло. Одна дитина – Півник. Півник стоїть у середині кола. Кожна дитина по черзі підходить до нього і говорить: "Півнику-дружечок, продай пиріжечок!"

Півник говорить: "Купи!"

Дитина: "Скільки гривень дати?"

Півник: "1 або 2, 3 або 4, 5" (*називає лише одну цифру*).

Кожна дитина плескає в долоні стільки разів, скільки грошей назвав Півник.

Після гри діти дякують Пісковій Феї за цікаву подорож.

Діти. До наступної зустрічі, пісочна Фея, чекай на нас!

У кінці проведеної казки вихователь підбиває підсумки проведеного заняття.

---

*Щоб вирости здоровим, дітям не треба
вміти читати – їм треба вміти грати*

Ф. Роджерс

Ігрова терапія

Ігрова терапія використовується для розвитку особистості дитини, сприяє створенню близьких відносин між учасниками групи, допомагає зняти напруження, підвищує самооцінку, дозволяє повірити себе в різних ситуаціях спілкування, знімаючи небезпеку соціально значущих наслідків [7].

Термін "**ігрова терапія**" був вперше запропонований відомим психоаналітиком М. Кляйн у 1920-х роках. Вона припустила, що в дитячій ігровій діяльності завжди присутній символічний сенс. Через гру дитина виражає несвідомі імпульси, потяги, пригнічені фантазії тощо. Гра – це довільна, внутрішньо мотивована діяльність, що передбачає гнучкість у вирішенні питання про те, як використовувати той або інший предмет. Гра є для дітей тим же, чим мова є для дорослого. Це засіб для виразу відчуттів, дослідження відносин і самореалізації. Гра є спробою дитини організувати свій досвід, свій особистий світ [14].

Використовують дві *форми ігротерапії*, що відрізняються за функціями і ролями: *спрямована* (директивна) і *неспрямована* (недирективна).

До *спрямованої ігротерапії* належать: сюжетно-рольові ігри, ляльковий театр, будівельні та пізнавальні ігри, що сполучаються з іншими видами мистецтва: ігри-танці, ігри-театралізації, музична ігрова імпровізація, що відносяться до неструктурованих ігор.

Особливе місце серед методів ігротерапії займають *прийоми тілесно-орієнтованої психотехніки*, які обмежено сполучають рухливі ігри і вправи.

Застосування *неспрямованої ігротерапії* орієнтоване на самостійну гру дитини, що дозволяє їй вільно виразити своє самопочуття та внутрішній світ.

Основні чинники ефективності ігрової терапії:

1. Попередження розвитку у дітей нервово-психічних патологій (зняття хворобливої внутрішньої напруги, фрустрації, підвищеної тривожності, пом'якшення відчуття недовіри до світу, ворожості до тих, що оточують і аутоагресивних тенденцій).
2. Корекція поведінкових проблем.
3. Розвиток творчого потенціалу.

Умови організації та проведення ігрової терапії для дітей

Створення ігрової кімнати або куточка для проведення ігротерапії важливо не лише для дітей, а також для педагога. Орієнтовані розміри кімнати – 3,5 x 4,5 м [9].

У кімнаті розмістити:

- класну дошку з різнокольоровою крейдою;
- полицьки та ящики для іграшок;
- столи та стільці.

Важливо звернути увагу на вибір іграшок у цій кімнаті:

1. Іграшки повинні бути з реального життя дитини (казкові персонажі тощо).
2. Набори для творчості (олівці, фарби, папір, різноманітні природні матеріали).
3. Конструктор, кубики тощо.
4. Ящик з піском і вода.

Ігри, які пропонуються нижче, активізують формування довільності психічних процесів: довільної уваги й пам'яті, сприяють розвитку розумової діяльності, уяви – переходу дитини

до мислення в плані уявлень, розвитку знакової функції мови, рефлексивного мислення, удосконалення опорно-рухової і вольової активності дитини.

Ігри з водою

Ігри з водою мають терапевтичний ефект, сприяють релаксації та розслабленню. Окрім того, вони можуть просто зацікавити та підвищити настрій [15].

Діти, які ще не достатньо вміють говорити, ємність з водою стає своєрідним театром одного актора, сценою його внутрішнього "Я". Через таку гру у дитини посилюється відчуття довіри, прийняття успішності та спонтанне зниження емоційного напруження. Це сприяє скороченню термінів психофізичної адаптації до дитячого садка.

"Фонтан"

Мета: Наслідувати поведінку дорослого (повторення).

Хід гри. Якщо підставити під струмінь води ложку або пухирець з вузьким горлечком, вийде "фонтан".

"Водограй"

Мета: Дослідити особливості взаємодії предметів і води.

Хід гри. Для цієї гри вам стануть у нагоді будь-які іграшки, за допомогою яких можна переливати воду: лійка, маленька миска, невеликий глек або простий пластиковий стакан. Малюк набирає воду в ємність і, виливаючи її, створює галасливий водоспад. Зверніть увагу дитини на те, що чим вище водоспад, тим голосніше він "шумить".

Ігри з крупами

"Візерунки з манки"

Мета: Розвиток дрібної моторики (обох рук одночасно), уяви, креативності.

Хід гри. Дітям пропонується миска з манною крупою в тарілці чи коробці. Спочатку педагог демонструє завдання, які діти повторюють, потім виконують самостійно за вказівками вчителя (вихователя).

Орієнтовні завдання:

1. Зробіть високу гірку.
2. Розплескайте гірку, щоб утворилась тонесенька мисочка.
3. Розмалуйте мисочку двома пальчиками.
4. Візьміть крупу в дві руки та одночасно висипайте, утворюючи дві гірки.
5. Гірки перетворіть в п'ятипелюсткові квіточки тощо.

"Кольоровий рис"

Мета: розвиток дрібної моторики, уяви, творчості, вивчення кольорів, форм, величин.

Хід гри. Візьміть миску з білим рисом, налейте в нього будь-якої фарби й перемішайте його до рівномірного забарвлення. Після цього висипте рис на папір і залиште його сохнути. Можна розділити рис на декілька мисочок і кожен забарвити в свій колір. Після того, як він підсохне, викладайте веселку з рису, кольорові доріжки, геометричні фігури, "розфарбуйте" малюнок за допомогою рису тощо.

Ігри з мильними кульками

"Пінний замок"

Мета: розвиток дихальних шляхів та профілактика захворювань.

Хід гри. У невелику мисочку налейте небагато води, додайте шампунь і розмішайте. Візьміть широку трубочку для коктейлю, занурте в миску, починайте дути – на очах у дітей виросте хмара переливчастих кульок. Поставте в середину піни пластмасову або гумову іграшку – це "принц, що живе в пінному замку".

Ігри зі світлом

"Наздожени сонячного зайчика"

Мета: розвиток уваги, спостережливості, уяви, зорової пам'яті.

Хід гри. Варіант 1: діти наздоганяють сонячного зайчика.

Варіант 2: дзеркальця у двох дітей, зайчик наздоганяє зайчика.

"Влучи у ціль"

Мета: розвиток уваги, спостережливості, уяви, зорової пам'яті.

Хід гри. Варіант 1: швидко спрямовувати зайчика на об'єкт, який називає педагог.

Варіант 2: швидко спрямовувати зайчика на об'єкт, який називає педагог або інша дитина.

"Сонячний світлофор"

Мета: вивчення кольорів та правил дорожнього руху розвиток увагою.

Хід гри. на який колір потрапляє світло, такі дії й виконують діти відповідно до правил дорожнього руху.

Ігри з повітрям

"Пір'їнка, лети"

Мета: дослідити властивості насіння рослин, що літає.

Хід гри. Пух тополі, парашутики кульбаби, насіння рослин, що літає, запускати з висоти і спостерігати, як летять. Дмухати на парашутики та намагатися тримати їх в повітрі.

"Літаки"

Мета: створити умови для активної взаємодії дітей.

Хід гри. Варіант 1: Чий літак летить якнайдалі? *Варіант 2:* Чий літак влучить у ціль?

Варіант 3: Чий літак летить найвище? Щоб відрізнити літаки, їх прикрашають малюнками.

"Листопад"

Мета: створення умов для рухової активності дітей.

Хід гри. З висоти подають різнокольорові паперові листочки, треба їх зловити якнайбільше, поки вони не торкнулися землі.

Ігри з гудзиками

"Забавна змійка"

Мета: стимулювати тактильні рецептори

Хід гри. Підготувати гудзики з великими отворами та шнурок. Запропонувати дітям нанизати гудзички на шнурок. Для різноманітності можна нанизувати різні предмети з отворами: ключі, кілечка тощо. Можна ускладнити завдання: нанизувати різні гудзики із заплющеними очима, потім порахувати їх кількість.

"Чарівний мішечок"

Мета: ознайомити з розміром, кольором, фактурою предметів.

Хід гри. Візьміть невеликий мішечок, насипте в нього гудзики різного розміру, форми і фактури. Дитина занурить руку в мішечок і дістане гудзик. Перед тим, як витягнути руку, нехай розповість, якої вона форми, розміру, з хвостиком чи без, велика чи маленька тощо.

"Рахівниці"

Мета: розвиток математичних здібностей.

Хід гри. Прив'яжіть нитку з протягнутими на неї гудзиками між ніжками стільців, нехай дитина відраховує відповідну кількість гудзиків, яку називає дорослий.

"Вгадай"

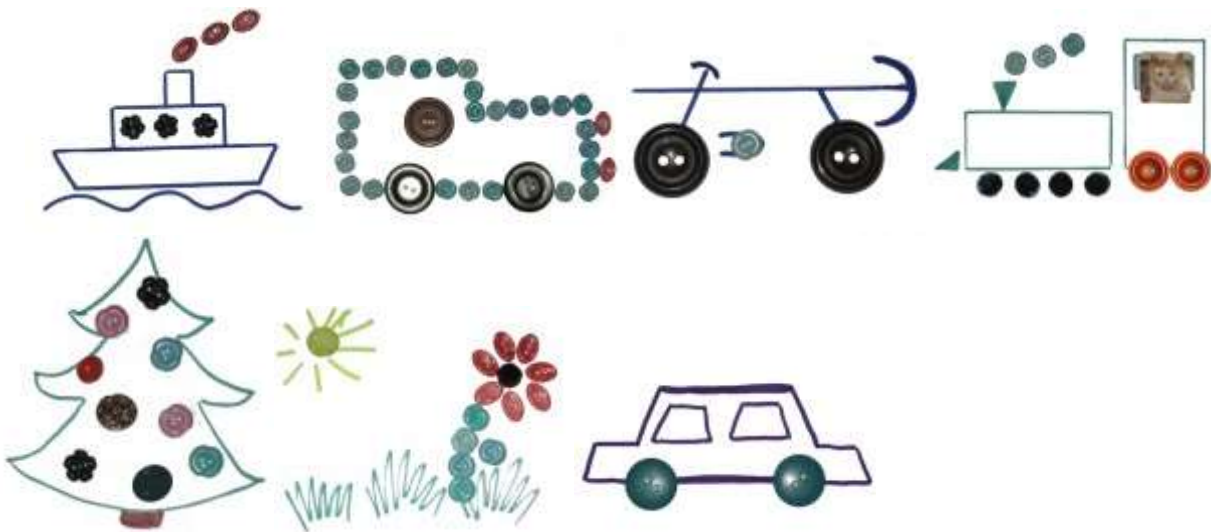
Мета: розвиток тактильних відчуттів, вивчення кольорів, форм, текстури, розмірів математичних здібностей, уяви, фантазії, креативності; класифікація за ознаками.

Хід гри.

1. Покладіть гудзики в баночку чи коробочку. Нехай дитина опустить в коробку ручки і перебирає їх пальчиками.
2. Заховайте який-небудь предмет у коробку з гудзиками. Хай дитина намагається відшукати його.
3. Висипте гудзики на підлогу. Запропонуйте відшукати однакові гудзики.

4. Перекладайте гудзики по одному з однієї коробочки в іншу. Розглядайте кожен гудзичок, при цьому називайте його розмір, колір, кількість отворів.
5. Запропонуйте дитині розкласти гудзики в будиночки за кольором (заздалегідь намалюйте будиночки і розфарбуйте їх у різні кольори): у жовтий будиночок – жовті гудзички, в червоний – червоні і так далі.
6. Розкладайте з дитиною гудзики в мішечки за розміром: великі – у великий мішок, маленькі – в маленький.
7. Відшукайте у вашій колекції найменший і найбільший гудзики.
8. Розкладайте гудзики за кількістю отворів.
9. Грайте, порівнюючи гладкі і шорсткі гудзики, металеві й пластмасові.
10. Малюйте гудзиками картини.
11. Грайте з машинками. Викладіть з гудзиків доріжку, якою машина повинна їхати. Вантажимо гудзики і перевозимо "з пункту А в пункт Б".

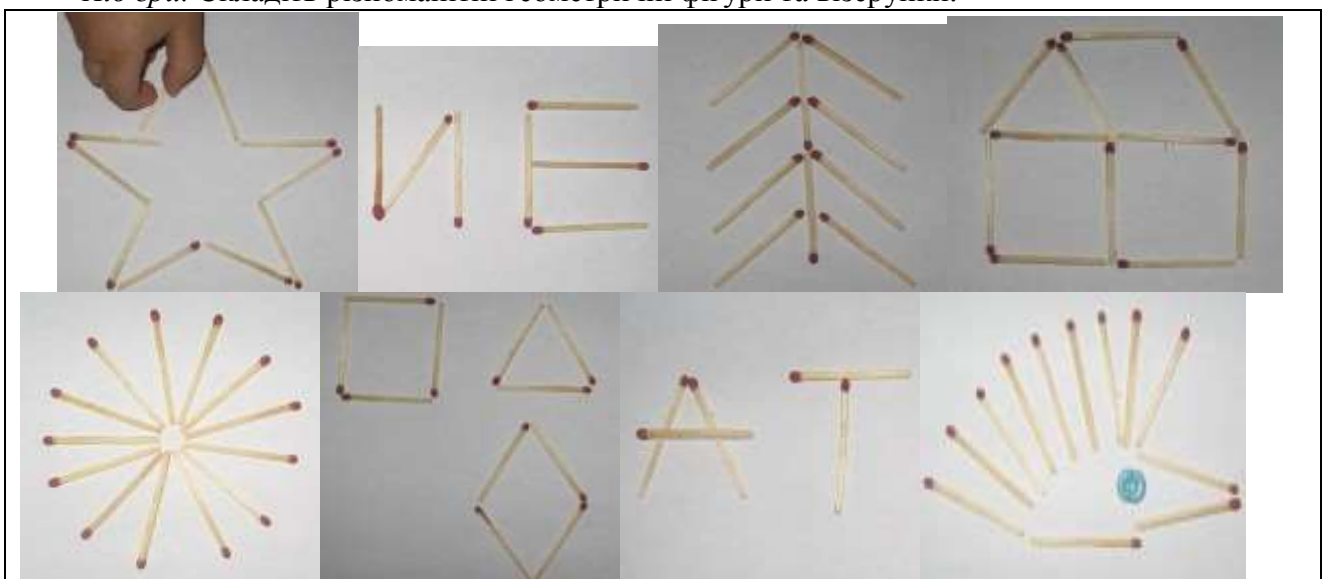

Ігри з сірниками

"Чарівні палички"

Мета: розвиток дрібної моторики рук, фантазії, формування просторово-образного мислення.

Хід гри. Складіть різноманітні геометричні фігури та візерунки.

Отже, *піскова, ігрова та казкова терапія* сприяють формуванню образу цілісного, сильного і здорового "Я" дитини, забезпеченню рівновагу між внутрішніми потребами дитини та зовнішнім соціальним світом; допомагають відчувати негативні та позитивні емоції; заспокоюють та забезпечують емоційну розрядку; навчають програвати свої фантазії, страхи, бажання у безпечних умовах піскової, ігрової та казкової терапії; активізують можливість контролювати свої внутрішні переживання; гармонізують загальний психоемоційний стан; знижує тривожність; сприяють формуванню в дитини відчуття структурованості меж і границь власної поведінки.

Окрім терапевтичних дій за допомогою цих технік проводяться корекційні заняття щодо удосконалення координації рухів, дрібної моторики, орієнтації в просторі; стимулювання вербальної і невербальної активності у процесі гри; формування навичок позитивної комунікації; розвитку сенсорно-перцептивної сфери дитини, зокрема тактильно-кінестетичної чутливості.

Використана література

1. Власова О.В., Зеркалій О.В. Розвиток дрібної моторики рук / упоряд. О.В. Власова; іл. О.В. Зеркалій. – Харків. : Основа, 2011. – 159 с.
2. Волкова Н.П. Педагогіка : посібник [Електронний ресурс] / Н.П. Волкова // Електронна бібліотека Князева. – К. : Академія.– 2001. – Режим доступу : http://ebk.net.ua/Book/pedagogics/volkova_pedagogika/part1/1401.htm
3. Выготский Л.С. Психология развития человека / Л.С. Выготский. – М. : Смысл; Эксмо, 2005. – 1136.
4. Газолишин В. // [Електронний ресурс] / В.Газолишин // Про Піскову терапію. – Режим доступу : <http://pisok.com.ua/component/content/article/46-pro-piskovu-terapiju.html#>
5. Зінкевич-Евсигнеева Т.Д. Чудеса на песке : практикum по песочной терапии / Т.Д. Зінкевич-Евсигнеева, Т.М. Грабенко. – СПб. : Речь, 2007. – 340 с.
6. Кабінет психологічної допомоги // Режим доступу : <http://www.psychoterapewt.com.ua>
7. Киселева М. В. Арт-терапия в работе с детьми : руководство для детских психологов, педагогов, врачей и специалистов, работающих с детьми. – СПб. : Речь, 2006. – 160 с.
8. Копитин А. И. Арт-терапия / А. И. Копитин. – СПб. : Питер, 2001. – 320 с.
9. Лэнгрет Г.Л. Игровая терапия : Искусство отношений / Г.Л. Лэнгрет. – М. : Международная педагогическая академия, 1998. – 368 с.
10. Логвинова Ирина. Логопед-дефектолог, дитячий психолог // [Електронний ресурс] / І. Логвинова // Пісочна терапія. – Режим доступу : <http://www.defektolog.org.ua/sand.htm>
11. Медведева Е.А. Артпедагогика и арттерапия в специальном образовании: учеб. [для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений] / [Е.А. Медведева, И.Ю. Левченко, Л.Н. Комисарова, Т.А. Добровольская.]. – М. : Академия, 2001. – 248 с.
12. Миллер С. Психология игры / С. Миллер. – СПб. : Университет. кн., 1999. – 320 с.
13. Молодушкіна І.В. Загадковий світ емоцій. Розвиток емоційної сфери дошкільників / І.В. Молодушкіна; упоряд. – Харків. : Основа, 2010. – 207 с.
14. Пісочна терапія в роботі з дошкільниками / [упоряд. Л.А.Шик, Н.І.Дикань, О.М. Гладченко, Ю.М.Черкасова]. – Харків. : Основа, 2010. – 127 с.
15. Развивающие игры для детей // Режим доступа: http://vkusnyasha.ru/igri_logika.html
16. Розвиваючі ігри з водою та піском / упоряд. Н. Ф. Юрченко. – Харків. : Основа, 2010. – 207 с.
17. Сакович Н.А.Технология игры в песок. Игры на мосту / Н.А. Сакович. – СПб. : Речь, 2008. – 176 с.
18. Скрипченко О.В. Вікова та педагогічна психологія / [О.В. Скрипченко, Л.В. Волинська, З.В. Огороднійчук та ін.]; 2-ге вид. – К. : Каравела, 2009. – 400 с.
19. Штейнхардт Л. Ш. Юнгианская песочная психотерапия / Л.Ш.Штейнхардт. – СПб. : Питер, 2001. – 320 с.

20. Эльконин Д.Б. Психология игры / Д.Б. Эльконин. – М. : Педагогика, 1978. – 301 с.
21. Юнг К.Г. Психологические типы: [Электронный ресурс] / К.Г. Юнг // Библиотека психолога // Режим доступа : <http://psy-lib.org.ua/lichnost/12-psy-tupe.html>
22. Юнг К.Г. Трансцендентальная функция : [Электронный ресурс] / К.Г. Юнг // Центр Аналитической Психологии // Режим доступа : <http://psycho.org.ua/pap51.htm>

Освіта полягає не в кількості знань, а в повному розумінні й умілому застосуванні всього того, що знаєш
А. Дістервег

2.5. Використання анімаційних технік для розвитку пізнавальної сфери дітей дошкільного віку

Матеріали до заняття (II курс)

Поняття "анімація" іншомовного походження (з латинського – *оживляю*), тобто означає оживлення. Зазвичай її активно та успішно використовують у мультиплікації, дозвіллі, розважальних шоу.

Створення мультиплікаційних фільмів без використання анімації неможливе. Початком розвитку мультиплікації став 1892 рік, коли виник оптичний театр французького художника-самоучки *Еміля Рейно*.

Першовідкривачем сучасної графічної та об'ємної мультиплікації вважають *Еміля Коля* (1908 рік), який створив у Франції перші мальовані картини. Автором перших лялькових фільмів у Росії був *Владислав Старевич* (1911 рік); в Україні мультиплікаційна анімація "Солом'яний бичок" створена *В. Леванжовським* (1927 рік) [9].

Значна частина населення нашої планети – діти – захоплені анімацією. Чому їх так приваблює анімація? Щоб з'ясувати відповідь на це запитання, охарактеризуємо сензитивні періоди дітей раннього та переддошкільного віку.

Період раннього дитячого віку (від 1 до 3 років). Основою розвитку психічних процесів у цей час у дітей є активність, що виявляється у спілкуванні з дорослими, маніпулюванні предметами, самостійному пересуванні тощо. Тобто дії зумовлюють розвиток відчуттів і сприймання, інтенсивно розвивається зорова чутливість, а також дотикова і кінестетична чутливість рук. Пам'ять розвивається в образному, руховому, словесному та емоційному її видах.

На другому і третьому році життя у дітей активізується репродуктивна (відтворювальна) уява, настає стадія сензитивності (особливої чутливості) дітей до мовних впливів. Пасивний словник дитини швидко поповнюється.

Переддошкільний вік (від 3 до 5 років). У цей період інтенсивно розвивається зорова, тактильна і кінестетична чутливість, координуються дії рук та очей. Оскільки довільні процеси не досить розвинені, діти ще не вміють цілеспрямовано запам'ятовувати, тому активно розвивається мимовільне запам'ятовування та згадування, переважає наочно-образна і рухова пам'ять.

Як і діти молодшого шкільного віку, дошкільники найлегше запам'ятовують те, що справило на них сильне враження: "пам'ять дитини – це її інтерес", – стверджують психологи [8]. Тому впродовж дошкільного дитинства дуже важливо зробити для дітей цікавим те, що вони повинні запам'ятати: слова, образи, предмети. Не досить стійкими у дітей є образи уяви, що виникають у процесі гри або інших видів діяльності, хоч вони бувають надзвичайно яскравими. Жвавість уяви дітей виявляється в тому, як вони перевтілюються, про що свідчить їхнє хвилювання під час сприймання казок, малюнків, вистав [4].

Саме тому поєднання анімації та прищіпок для дітей дошкільного віку є новим, тобто все те, що оживає на очах та рухається, для них цікаве і захоплююче та оптимально сприяє їхньому пізнавальному розвитку.

У кожній оселі є предмет для прикріплення одягу – **прищіпки**; в ігровій діяльності їх можна використати як "намистини" для намиста, рахівниці або в інший спосіб.

"**Анімація з прищіпок**" є новою технікою (*термін вперше використовується автором*), яка виникла під час ігор з прищіпками, таких, як зайчик з лінійки, склянка з прищіпок, створення ялинок, квітів, сонечка, хмаринок (картонна основа та прищіпки) тощо. Техніка є досить ефективною для розвитку дітей дошкільного віку.

Особливостями цієї техніки є такі: зручність у використанні, різноманітність модифікацій, висока адаптивність для дітей різного дошкільного віку, а також сприяння розвитку психічних процесів (пам'яті: зорової, слухової, рухової), довільної уваги, творчої уяви, образного мислення, мовлення; фізіологічних процесів (розвиток дрібної моторики та м'язів кисті рук). Як психічний процес у цій техніці задіяна творча уява.

Проаналізуємо психологічні підходи щодо розвитку творчої уяви дітей дошкільного віку відомих учених-психологів. Розвиток уяви у звичайної людини починається з дитинства (від трьох років) та охоплює всі наступні періоди розвитку людини. Ігри, казки, міфічні та фантастичні поняття про світ стають першотворними образами уяви; пізніше розвиток уяви залежить від емоційної взаємодії людей між собою (пристрастей) і довгий час залишається вільним від різноманітних раціональних елементів [2].

Образи, що утворюються в людській уяві у процесі безпосереднього пізнання світу, усвідомлюються нею під час їх відтворення. На високому рівні розвитку мислення відбувається побудова образів, яких ми не знаходимо в готовому вигляді в навколишній дійсності. Тому стає зрозумілим складне співвідношення, яке існує між реалістичним мисленням та уявою, тобто її вищими формами, на всіх ступенях розвитку особистості [3].

На думку Ж.Піаже, символічна гра або гра-уява характерна для періоду образного мислення у віці від 2 до 7 років. Це твердження ґрунтується на спостереженнях ученого за довільними дитячими розмовами, відповідями на запитання, а також під час експериментальної роботи з вивчення формування у дітей поняття числа, простору, кількості тощо. "Ці ігри мають таку ж функцію у розвитку образного мислення, як і практична гра в сенсомоторний період. Символічна гра також слугує асиміляції і зміцненню емоційного досвіду дитини. У грі відтворюються важливі для дітей життєві ситуації, але те, що відбувається в реальності, спотворюється у грі, оскільки тут немає прагнення пристосованості до неї" [7, с. 287].

Тому за допомогою гри-уяви та швидкої зміни образів (героїв казок, предметів тощо) природно відбувається розвиток когнітивної сфери дітей дошкільного віку.

Для використання розглянутої техніки потрібно мати:

- прищіпки (різного кольору, матеріалу, сили натиску);
- геометричні фігури з картону;
- олівці або фломастери.

Знайомство з "**прищіпковою анімацією**" проходить в три етапи:

I. Конструювання (конструюють різні предмети з картону та прищіпок, називають ці предмети та їх складові).

II. Перетворення (уявляють предмети, створюють їх, перетворюють у цікаві нові).

III. Створення казок (розповідають казки за допомогою "**прищіпкової анімації**").

Опишемо кожен етап послідовно:

I етап – конструювання

Мета конструювання – навчити дітей конструювати різні предмети за допомогою геометричних фігур та прищіпок.

Організація I етапу:

Рекомендації для вихователя:

Обладнання: картон, ножиці, прищіпки, олівці або фломастери.

- Виріжте з картону геометричні фігури різної форми та розміру (можлива їх модифікація (неправильні геометричні форми)).

- Продемонструйте дітям геометричну фігуру, для прикладу – коло, та запропонуйте низку запитань:
  1. Що вам нагадує коло? (Орієнтовні відповіді дітей: м'яч, сонечко, тощо).
  2. Які предмети є в кімнаті, які мають форму кола? (Орієнтовні відповіді дітей: годинник, люстерко, тощо).
  3. Що ми можемо створити з прищіпок та кола? (Орієнтовні відповіді дітей: сонечко, яблуко, тощо).

Конструюємо яблучко: коло – це плід яблука, прищіпка – листочок, можна домалювати маленького черв'ячка, який сидить на яблучку.

Хід роботи:

- візьміть коло у ліву руку, прищіпку – у праву й прищепіть її посередині фігури;
- домалюйте фломастерами або олівцями черв'ячка, який сидить на яблучці;
- роздайте дітям геометричну фігуру – коло та прищіпку;
- прокоментуйте дітям, у якій частині фігури прикріпити прищіпку. Виконання завдання дітьми.

Можна сконструювати і більш складний предмет: хмаринку з дощиком, сонечко тощо (див. таблицю "Скарбничка перетворень з кола").

Як одне із завдань для вихованців дитячого садочка можна використати таке: "Вигадати самому предмет та розповісти про нього". Це завдання є проміжним щодо II етапу цієї техніки.

II етап – перетворення

Якщо діти навчились створювати предмети, які демонстрував їм вихователь, можна переходити до II етапу.

Мета перетворення: розвинути творчу уяву, образне мислення, креативність.

Організація II етапу:

Обладнання: картон, прищіпки, ножиці, олівці або фломастери.

Рекомендації для вихователя:

- роздайте кожній дитині відповідну геометричну фігуру і прищіпки;
- згадайте, що ви вже створювали з прищіпок (зробіть це ще раз, для прикладу, створіть сонечко).
- прокоментуйте разом із дітьми, що можна створити із цього предмета (сонечка); при цьому прищіпки можна знімати або знову прищеплювати;
- спробуйте зробити те, що ви уявили (квіточку), далі продовжуйте роботу у такий спосіб.

Хід роботи:

За запропонованою таблицею №1 із фігури *коло* створіть *сонечко*, потім – *хмаринку* і так далі. Під час створення нових предметів вихователь запитує у дітей:

- У який предмет ми можемо перетворити сонечко?
- Що це за предмет, якого він кольору, як його використовують, що він робить?

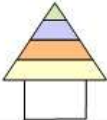
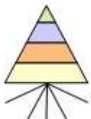

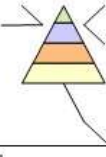
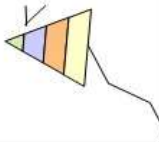
№ 1 "Скарбничка перетворень з кола":

сонечко	хмаринка	квіточка	метелик	цукерка

Умовні позначки: ○ – кругла основа з картону, \ – прищіпка.

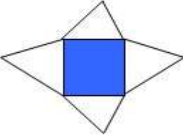
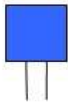
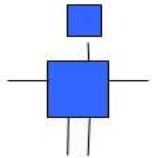
Для зручності пропонується скарбничка предметів із трикутника, прямокутника.

№2 "Скарбничка перетворень з трикутника":

				
будиночок	морквина	ялинка	кіт	миша

Умовні позначки: – трикутна основа з картону, – прищіпка

№3 "Скарбничка перетворень з квадрата":

				
телевізор	цукерка	зірочка	штекер	робот

Умовні позначки: – квадратна основа з картону, – прищіпка

III етап – створення казок

Основною метою створення казок є розвиток комунікативних здібностей дитини, творчої уяви, образного мислення, зорової і слухової пам'яті, тактильної чутливості.

Організація III етапу:

Обладнання: картон, прищепки різного кольору, ножиці, олівці або фломастери .

Рекомендації для вихователя:

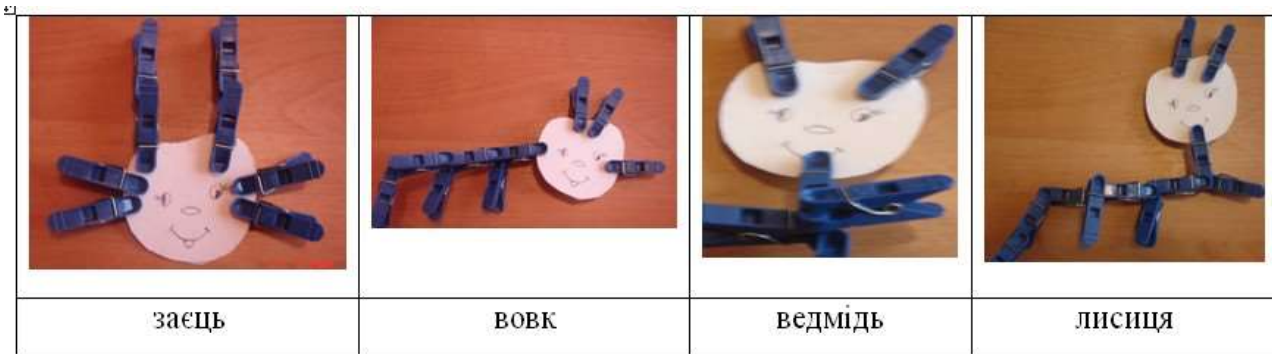
Вихователь готує всі потрібні реквізити (кругла основа, прищіпки, фломастери) і починає розповідати казку "Колобок", використовуючи техніку "прищіпкової анімації".

Хід роботи:

Оскільки зміст казки відомий дітям, вихователь показує анімаційні перетворення казкових героїв, користуючись фотографіями, які демонструються у таблиці № 4. Починаючи розповідь, вихователь бере у руки *колобок*, потім за допомогою прищипок *колобок* перетворюється у *діда*, потім – *дід* у *бабу* і так далі. Прищіпки знімаються або прищеплюються, щоб створився відповідний образ, про який розповідається у казці. Перетворення відбуваються швидко на очах у глядачів.

Таблиця № 4 "Анімаційні фотографії"

		
КОЛОБОК	ДІД	БАБА

Модифікація казок

- вихователь може бути автором казок, розповідати їх сам, використовуючи техніку **"прищіпкової анімації"**, а діти – глядачами;
- вихователь розповідає казку. Частина дітей є акторами (героїв казок ними було створено самостійно за допомогою картонної основи і прищіпок), активно беруть участь у творенні казки, інша частина дітей – глядачі;
- дитина самостійно розповідає казку, використовуючи техніку **"прищіпкової анімації"**.

Вважаємо, що в пізнавальній діяльності дітей варто модифікувати казки "Курочка ряба", "Ріпка", "Рукавичка" та інші.

Сподіваємося, що застосування техніки **"прищіпкової анімації"** сприятиме ефективному розвитку пізнавальної сфери дітей дошкільного віку.

Список використаних джерел

- Вікова та педагогічна психологія / [Скрипченко О.В., Волинська Л.В., Огороднійчук З.В. та ін.]; [2-ге вид.]. – К. : Каравела, 2009. – 400 с.
- Волкова Н.П. Педагогіка : посібник [Електронний ресурс] / Н.П. Волкова // Електронная библиотека Князева. – К. : Академія, 2001. – Режим доступу : http://ebk.net.ua/Book/pedagogics/volkova_pedagogika/part1/1401.htm
- Выготский Л.С. Психология развития человека / Л.С. Выготский. – М. : Смысл; Эксмо, 2005. – 1136 с.
- Если Вы любите мультипликацию [Электронный ресурс]. – Режим доступу : <http://esivokon.narod.ru/glava01.html> .
- Миллер С. Психология игры / С. Миллер. – СПб. : Университет. кн., 1999. – 320 с.
- Пиаже Ж. Избранные психологические труды / Ж. Пиаже. – М. : Просвещение, 1969. – 435 с.
- Рибо Т. Творческое воображение [Электронный ресурс] / Т. Рибо // Библиотека психолога. – СПб., 1901. – Режим доступу: <http://www.psychology.ru/library/00050.shtml>
- Развивающие игры для детей // Режим доступа : http://vkusnyasha.ru/igri_logika.html .
- Словник іншомовних слів // Режим доступу : http://ukrslov.com/slovyk_inshomovnyk_sliv/page/animatsiya.1195/ .
- Эльконин Д.Б. Психология игры / Д.Б. Эльконин. – М. : Педагогика, 1978. – 301 с.
- Янківська О. П. Дидактичні ігри в дитячому садку : навчально-методичний посібник / О. П. Янківська. – К. : Радянська школа, 1985. – 144 с.

Словник

Уява – психічний процес створення образів предметів, ситуацій, обставин через використання наявних у людини знань у новій комбінації.

Анімація – метод створення серії знімків, малюнків, кольорових плям, ляльок або силуетів у окремих фазах руху, за допомогою якого під час показу їх на екрані виникає враження оживлення мертвих форм руху (*Словник іншомовних слів*).

2.6. Позакласна робота в школі, її завдання та форми проведення

Мета: познайомити учнів із поняттям "позакласна робота", визначити завдання та роль позакласної роботи у підвищенні якості навчання, проаналізувати різноманітні форми проведення позакласної роботи.

План заняття

1. Значення позакласної роботи для всебічному розвитку школярів.
2. Принципи організації та проведення позакласної роботи в школі.
3. Форми позакласної роботи в школі.

1. Значення позакласної роботи для всебічному розвитку школярів.

Позакласна робота – важлива складова частина навчально-виховного процесу. Вона тісно пов'язана з класними заняттями, але не підміняє їх, хоч і розв'язує ті самі навчальні й виховні завдання, і в цьому є продовженням тієї роботи, яка про водиться на уроці. Під позакласною роботою розуміють спеціальні заходи, які проводяться в позаурочний час і мають зміст, не завжди передбачений навчальною програмою, специфічні форми, методи та прийоми проведення й організовуються на принципі добровільної участі учнів. В. О. Сухомлинський називав позакласні заходи "*другою програмою розумової праці*" учнів, він зазначав, що "кожен крок до знань був гордим злетом птаха, а не втомлена хода знесиленого мандрівника, що знемагає від непосильного тягара за спиною".

Завданням позакласної роботи є збагачення й розширення знань учнів, створення інтелектуального фону, що сприяє свідомому і глибокому засвоєнню програмового матеріалу; поглиблення набутих на уроках знань, розвиток умінь і навичок; виховання ініціативи, самостійності, творчих здібностей учнів, їх пізнавальних інтересів; забезпечення виховної спрямованості предмета, що вивчається, формування почуття патріотизму, дружби.

Позакласна робота будується з урахуванням основних загальнодидактичних принципів: на кожному позаурочному занятті у нерозривній єдності реалізуються освітні й виховні завдання; явища і факти, що аналізуються в процесі позакласної роботи, мають відповідати віковим можливостям учнів, принцип доступності тісно пов'язаний з принципом усвідомлення знань; позакласна робота враховує вимоги розвиваючого навчання: формуються навички спостереження й аналізу фактів, уміння самостійно працювати з доступною літературою, складати анотації, реферати. Особлива увага приділяється розвитку творчих здібностей учнів: на писання творів, випуск газет, журналів, оформлення альбомів.

2. Принципи організації та проведення позакласної роботи в школі

Принципи позакласної роботи – вихідні положення, які визначають вимоги до її змісту, методів і форм організації (за В.І. Шепелевою).

Принцип **добровільності** полягає в тому, що учні включаються в позакласну роботу за власним бажанням. Цей принцип має свою особливість: учень, який сам визначив свою участь в тому чи іншому виді позакласної діяльності, бере на себе добровільне зобов'язання продовжувати вивчення предмета, що вимагає від нього додаткових зусиль.

Принцип **масовості** передбачає активну участь в позакласних заходах якнайбільшої кількості учнів з різним рівнем знань.

Принцип **урахування й розвитку індивідуальних особливостей та інтересів учнів** передбачає врахування в контексті діяльності учнів їх власного досвіду, інтересів, бажань, нахилів, світогляду, емоційно-почуттєвої сфери та статусу особистості в колективі.

Принцип **зв'язку позакласної роботи з уроками** перш за все полягає в тому, щоб забезпечити єдність практичних, розвиваючих і виховних цілей позакласних занять та уроків. Він також передбачає зв'язок навчальних матеріалів, які використовуються в позакласній роботі, з матеріалом діючих навчально-методичних комплексів.

Принцип **комплектності** має забезпечити єдність і взаємозв'язок патріотичного, морального, естетичного, трудового і фізичного виховання. Позакласна робота повинна виховувати щирого громадянина, який з повагою ставиться до своєї країни. Цей громадянин має бути чесним, порядним, розуміти людей, з якими спілкується, поважати і допомагати їм. На позакласних заходах необхідно прищеплювати любов до прекрасного, розвивати здібності виконувати пісні, слухати і розуміти музику, вчити учнів естетично оформляти альбоми, стінгазети, виготовляти костюми і різний реквізит до вистав.

Принцип **розвитку ініціативи та самодіяльності** передбачає стимулювання й розвиток у школярів самодіяльності та ініціативи в роботі. Саме в позакласній роботі вчитель має надати учням можливість самостійно використати свої знання і вміння, залучити робити їх все, що стосується підготовки та проведення позакласного заходу, вміло і непомітно керуючи цим процесом. Самодіяльність – це основа творчості, а саме творче задоволення в роботі завжди сприяє необхідності працювати краще. Ініціатива має стати життєвою позицією кожного учня. Учителю слід спонукати своїх учнів до того, щоб вони самі пропонували тематику та форми позакласного спілкування. Всі вищеназвані принципи доповнюють один одного і в цілому забезпечують цілеспрямований, послідовний, систематичний і водночас різнобічний вплив на розвиток особистості.

3. Форми позакласної роботи в школі

Позакласна робота відрізняється від класної безліччю своїх форм. Серед них *вечори, диспути, ігри, клуби, гуртки, лекторії, журнали, зустрічі, літературні кафе, читацькі конференції, олімпіади, відвідування виставок, екскурсії (зокрема й заочні)*.

Методичний коментар: на цьому етапі заняття учитель організує групову роботу слухачів, а саме: 1 та 2 групи ознайомлюються із роздатковим матеріалом, що презентує різноманітні форми позакласної роботи, групи 3 та 4 складають схеми позакласної роботи, що проводиться у їхніх закладах освіти. Після виконання завдання учні обговорюють результати роботи.

Матеріали для груп 1 та 2

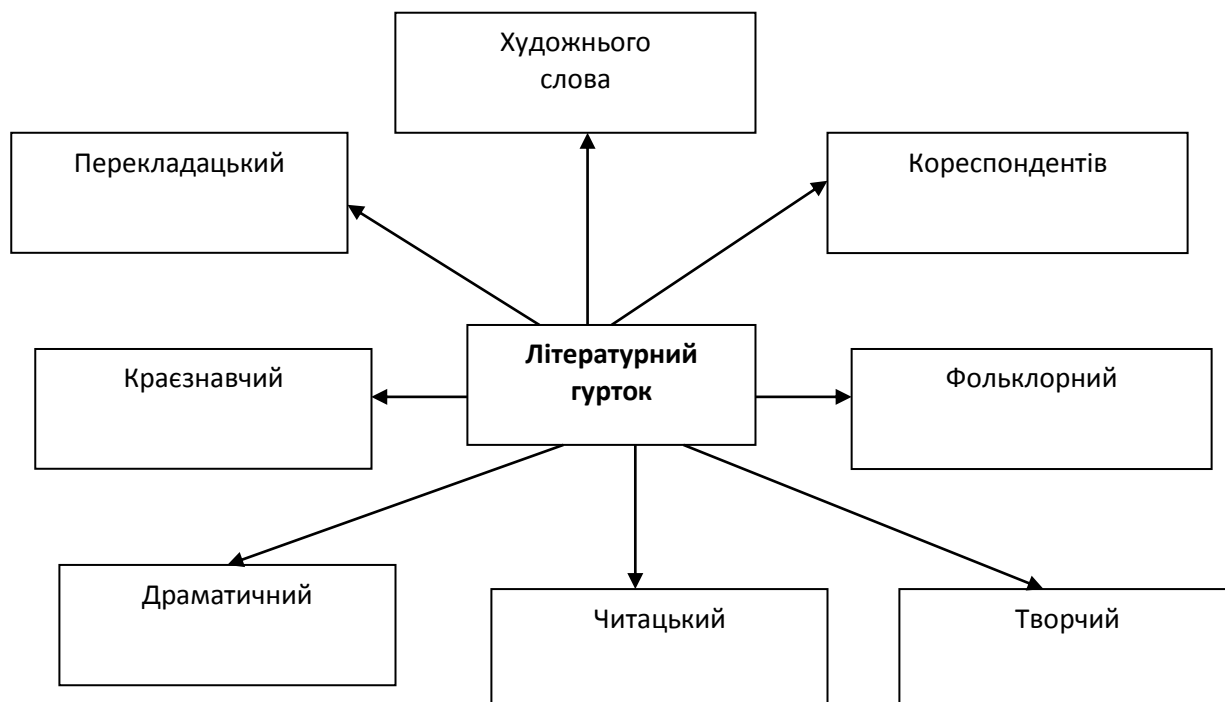
Літературні вечори. У позакласній роботі практикують проведення літературних вечорів. Такий вечір може підводити підсумки роботи гуртка. Тоді основна роль в організації його на лежить гуртківцям, які виступають на вечорі з найцікавішими повідомленнями, підготовленими і прослуханими на гуртку, а тепер тематично об'єднаними і відповідно скомпонованими. Найчастіше літературний вечір проводиться як самостійний вид позакласної роботи, присвячується важливим літературним проблемам або приурочується до знаменних дат. Тоді до участі в ньому залучають учнів відповідних класів, учителів-словесників; зал святково оформляють; учні готують спеціальний номер стінгазети, виставку наочності, виготовленої гуртківцями, демонструють кращі учнівські зошити з творчими роботами, альбоми тощо.

Літературні конференції проводять один або два рази на рік; їхня мета – популяризувати важливі матеріали з літератури перед широкою учнівською аудиторією. Тематика конференцій зумовлюється інтересами та запитамі учнів. Закінчується конференція читанням уривків кращих перекладів, зроблених учнями з творів видатних письменників. Учасники діляться досвідом використання словників, розповідають про їх значення для піднесення культури мовлення. Проведення літературних вечорів, конференцій вимагає від учнів самостійності, пошуку, творчості, активізує їх інтелектуальні можливості, розвиває організаційні здібності.

Тематичні вечори, вечори запитань і відповідей, читацькі конференції, диспути присвячують різноманітним аспектам внутрішнього і міжнародного політичного життя, науки, техніки, культури, спорту, явищ природи тощо. На таких вечорах виступають запрошені гості, демонструють кінофільми та ін. У підготовці й проведенні беруть участь самі учні. Особливо корисним і необхідним буде систематичне проведення індивідуальних консультацій. Щоб створити на занятті ситуацію дискусії, необхідно добре підготувати опонента, доповідача, допомогти відібрати аргументи і контраргументи. Учитель має змогу в

індивідуальній бесіді з'ясувати можливості, інтереси кожного учня, щоб повніше реалізувати його творчі здібності.

Діяльність гуртків

В.А.Сухомлинський писав: "Для того щоб людина могла сприймати красу, вона повинна сама навчитися її творити". Процес сприймання краси, на думку відомого педагога, має декілька рівнів: початковий – вміння бачити, відчувати, сприймати прекрасне; середній – творити красу; вищий – вдосконалювати себе відповідно до законів краси. Вважаю, що участь дитини у діяльності шкільного театру – запорука того, що вона вчитиметься відчувати і сприймати прекрасне, творитиме його, а згодом – вдосконалюватиме себе за законами краси.

Як допомагає шкільний театр у підготовці учнів до майбутньої професійної діяльності, які життєві компетенції формує? По-перше, театральна вистава – це копітка багатоденна праця із заучуванням тексту великого об'єму напам'ять. По-друге, у підготовці до вистави учні вчать передавати характер персонажа за допомогою міміки, жестів, постави, голосу. Нарешті, це досвід виступу перед великою аудиторією, вміння імпровізувати, діяти за непередбачуваних обставин, працювати на спільний результат (створення декорацій, костюмів, сценаріїв).

11

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Білецький Д.М. Позакласна і позашкільна робота з літератури. – К.: Рад. шк., 1962. – 127 с.
2. Глухова Г.К. Позакласна робота як засіб підвищення ефективності уроку. – К.: Рад. шк., 1980. – 128 с.
3. Мірошніченко Л.Ф. Методика викладання світової літератури в середніх навчальних закладах: Підручник. – К.: Вища шк., 2007. – 415 с.
4. Пасічник Є.А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах. – К.: Ленвіт, 2000. – 316 с.

РОЗДІЛ 3. ВСТУП ДО СПЕЦІАЛЬНОСТІ

Педагогіку майбутнього не слід уявляти собі як зовсім нову систему, що не має коріння в минулому. Вона має бути синтезом того кращого, що є в теорії вільного виховання і в авторитарній педагогіці

Григорій Ващенко

3.1. Сучасні тенденції розвитку системи загальної середньої освіти

Навчальний тренінг (III курс)

Мета заняття: формування професійних компетенцій педагогічних працівників для реалізації сучасних підходів до навчання учнів, насамперед компетентнісно орієнтованого, особистісно орієнтованого на основі застосування інноваційних методів і прийомів навчання.

Завдання заняття:

- систематизувати знання щодо основних тенденцій розвитку середньої загальної освіти відповідно до потреб суспільства; основних компетенцій, якими повинен володіти випускник загальноосвітнього навчального закладу в умовах розвитку сучасного суспільства; сучасних підходів щодо організації навчально-виховного процесу;
- сформувати вміння (навички) здійснювати аналіз основних тенденцій розвитку середньої загальної освіти та враховувати їх у професійній діяльності;
- організувати процес навчання відповідно до сучасних потреб (запитів) суспільства;

- розвинути налаштування до інноваційності, технологічності, співпраці, рефлексії.

План заняття

1. Цивілізаційні виклики XXI століття. Методологія та завдання системи загальної середньої освіти в контексті сучасних потреб суспільства.
2. Поняття про компетенції, компетентність особистості. Компетенції, якими повинен володіти випускник ЗНЗ.
3. Сучасні підходи до організації навчально-виховного процесу в ЗНЗ.
4. Характеристики сучасного педагога.

Ключові поняття теми: цивілізаційні виклики; провідні тенденції розвитку системи середньої загальної освіти; концепції, цілі сучасної освіти; головні завдання сучасної освіти; компетенції; ключові компетенції; предметні компетенції; компетентність особистості; очікування; компетентісно орієнтований підхід; особистісно орієнтований підхід; кооперативне навчання; індивідуальна освітня траєкторія.

а. Цивілізаційні виклики XXI століття. Завдання системи середньої загальної освіти в контексті сучасних потреб суспільства.

Метод навчання: "Читаємо і запитуємо". Матеріал для засвоєння – додаток 1 "Цивілізаційні виклики XXI століття".

Не навчайте дітей так, як навчали вас – вони народилися в інші часи.

Єврейське прислів'я

Основні тенденції розвитку системи середньої загальної освіти

"Сталий розвиток і соціальна взаємозалежність залежать значним чином від компетентностей усіх громадян – компетентностей, які містять знання, навички, ставлення і цінності".

(За матеріалами Міністерства освіти OECD)

У новому Державному стандарті базової та повної середньої освіти визначено, що філософією документа та освіти є таке: в системі загальної середньої освіти необхідно сформувати **людину**, підготовлену до життя в сучасному суспільстві людина, здатну навчатися впродовж життя, оперувати й управляти інформацією, приймати виважені рішення, ефективно взаємодіяти з іншими, усвідомлювати свою роль у державі й світі, адекватно реагувати на проблеми й виклики часу, нести відповідальність за власні вчинки, досягати творчої самореалізації, підтримувати на належному рівні своє здоров'я...

Тому Державний стандарт ґрунтується на засадах особистісно зорієнтованого, компетентісного і діяльнісного підходів, що реалізовані в освітніх галузях і відображені в результативних складових змісту базової і повної загальної середньої освіти та мають бути реалізовані в організації навчально-виховного процесу в ЗНЗ.

Відповідно, **концепцією та цілі сучасної** визначають такі основні концептуальні поняття:

- *спілкування*. Ключове поняття у навчанні учнів літературним вмінням (читанню, письму, вміння говорити, слухати), візуальним видам мистецтва, математиці;
- *турбота*. Поняття, яке широко використовується у процесі вивчення наукових дисциплін, особливо природничих наук. Забезпечує внутрішній поштовх до вивчення природничих наук і до розвитку особистості;
- *спільнота*. Допомогає учням зрозуміти глибинні взаємозв'язки між історією, географією та суспільними процесами;
- *зв'язки*. Дає можливість учням усвідомити взаємозв'язок усього у житті, допомагає їм висувати нові концепції, виходячи з відомого, формує у школярів турботливе ставлення до навколишнього світу.

Використання цих концептуальних понять має на меті досягнення **чотирьох головних завдань сучасної освіти:**

- *формування особистості, яка буде навчатися протягом всього життя;*

- створення навчального середовища, що базується на взаємній повазі і принципах демократії;
- забезпечення безперервності процесу інтелектуального розвитку особистості і формування відповідних умінь (забезпечення зв'язку теорії і практики);
- оволодіння кожним учнем академічними, художніми, етичними та практичними вміннями для успішної участі у демократичному суспільстві.

(За матеріалами навчальної програми "Крок за кроком", 2005)

Чому такою важливою є компетентність особистості?

Процеси глобалізації і модернізації світової цивілізації ведуть до зростання процесів взаємозалежності і різноманітності у сучасному світі. У контексті швидких змін люди, для прикладу, повинні вміти оволодівати швидкоплинними технологіями, працювати з великою кількістю інформації, постійно працювати в нових умовах тощо. Люди також мають справу з колективними проблемами суспільств – утримання балансу між економічним розвитком і сталим розвитком навколишнього середовища, зростанням добробуту і подоланням бідності, досягненням соціальної рівності. У цьому контексті зростає потреба у розвитку компетентності особистості, що вимагає більшого, ніж володіння знаннями і вміннями.

(За матеріалами навчальної програми "Рівний доступ до якісної освіти в Україні")

Очікування:

Учитель: в аспекті компетентнісного підходу вчитель повинен по-новому розуміти і вибудовувати свою діяльність. У сьогоднішні педагог в основному **працює не з учнем, а з предметом**, і як **головне завдання** намагається вирішити завдання *навчити свого предмета*. Необхідна зміна такої позиції вчителя *на позицію "педагогічної підтримки" учня*.

Педагог повинен перейти від лозунгу "Знання – сила" до розвитку культури самостійного пізнання, розвитку творчої особистості.

Учень:

- обмірковувати свої дії;
- вирішувати проблеми;
- формулювати і виражати власні ідеї;
- планувати власне навчання;
- бути відповідальним за власне рішення;
- співпрацювати;
- довіряти і піклуватися про інших.

(За матеріалами навчальної програми "Рівний доступ до якісної освіти в Україні")

б. Поняття про компетенції, компетентність особистості. Компетенції, якими повинен володіти випускник ЗНЗ.

Метод навчання: міні-лекція.

Латинське слово *competens* дослівно означає "той, що підходить", "відповідний", "узгоджений", а *competentia* – "узгодженість частин", "сумірність".

Компетенції – соціально закріплений освітній результат (*Матеріали проекту "Рівний доступ до якісної освіти в Україні"*).

Компетенції – узагальнене поняття, комплекс різних компонентів: знань, умінь, навичок, установок, цінностей, ставлень, властивостей, рис, – які дають змогу особистості ефективно виконувати певні функції відповідно до встановлених стандартів.

Компетенція – поєднання знань, навичок та відношень у процесі професійної діяльності, визначених вимогами посади, конкретної ситуації.

Компетентність – спроможність кваліфіковано провадити діяльність, виконувати роботу або завдання.

Компетентність – це здатність успішно задовольняти особисті чи суспільні вимоги і потреби або виконувати завдання та проводити діяльність. (*Проект Організації економічного співробітництва і розвитку*).

Компетентність – інтегральна характеристика особистості, яка визначає її здатність вирішувати проблеми і типові завдання, що виникають у реальних життєвих ситуаціях, у різних сферах діяльності на основі використання знань, навчального досвіду відповідно до засвоєної системи цінностей.

Бути компетентним – значить уміти проявити в конкретній ситуації здобуті знання, набутий досвід. Про компетентність варто говорити лише тоді, коли вона проявляється в якій-небудь ситуації. (М.Рижаків)

Ключові компетентності – це компетентності, які є важливими для багатьох сфер життя, вони є складовою успішного життя особистості і добре функціонуючого суспільства. Вибір та визначення ключових компетентностей залежать від суспільних цінностей. (Матеріали "Проекту Європейської комісії з освіти").

Ключові компетентності включають такі здатності: визначати, оцінювати, захищати власні права та інтереси; створювати і реалізовувати проекти, розвивати стратегії, індивідуально і колективно; аналізувати ситуації і відносини; спільно діяти, поділяти лідерство; створювати і керувати демократичними організаціями; вирішувати конфлікти; розуміти, створювати і використовувати правила. (І.Єрмаков)

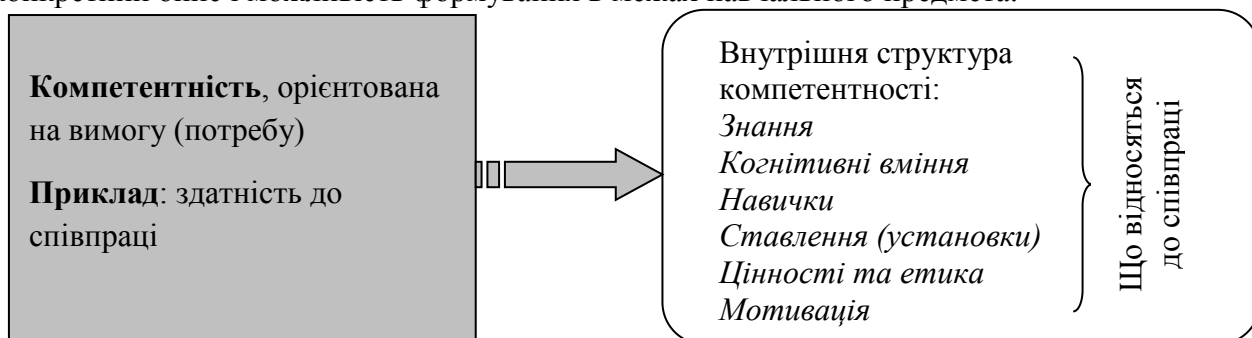
Ключові компетентності – *багатофункціональні, пов'язані з усіма сферами життєдіяльності людини.*

Налаштування – ставлення або підхід особистості до роботи або завдання, яке вона виконує.

Освітня компетенція – сукупність смислових орієнтацій, знань, умінь і досвіду діяльності учня щодо певного кола об'єктів реальної дійсності, необхідних для здійснення особистісно і суспільно значущої продуктивної навчальної діяльності. (А.Хуторський)

Загальнопредметні компетенції відносяться до загального змісту освіти.

Предметні компетенції – часткові щодо ключових і загально предметних, що мають конкретний опис і можливість формування в межах навчального предмета.

Внутрішня структура компетентності

Метод навчання: "Коло ідей".

Завдання для виконання:

Опис завдання:

1. Визначте основні компетенції, якими повинен, на Вашу думку, володіти сучасний випускник ЗНЗ.
2. Правила роботи:
  - усі висловлені пропозиції записуються;
  - пропозиції обговорюються та узагальнюються.

Завдання. Порівняння одержаного результату з видами базових компетентностей, визначених у документах Ради Європи, у проекті Європейської комісії з освіти, з якостями і властивостями, якими повинен володіти "ідеальний європеєць"; їх обговорення.

Ключові компетентності, визначені у проекті Європейської комісії з освіти, якими повинен володіти учень:

- спілкування рідною мовою;
- спілкування іноземною мовою;

- володіння інформаційно-комп'ютерними технологіями;
- здатність до кількісного мислення та компетентності до математики, природничих наук і технологій;
- підприємництво;
- міжособистісні та громадянські компетентності;
- вміння вчитися (навчання тому, як вчитися);
- володіння загальною культурою на необхідному рівні.

(За матеріалами проекту "Справедливе оцінювання...")

Відповідно до результатів роботи країн-учасників Організації економічного співробітництва та розвитку, міжнародних експертів і організацій, **компетентності особистості** можуть бути **об'єднані у три категорії**:

1) інтерактивне використання засобів: люди повинні вміти використовувати цілий спектр засобів інтерактивної взаємодії з навколишнім середовищем: як фізичними (наприклад, інформаційні технології), так і соціокультурними (мова).

Компетентності:

інтерактивне використання мови, символів, текстів;

інтерактивне використання знань та інформації;

інтерактивне використання технологій.

2) взаємодія в гетерогенних групах: у світі, в якому постійно зростає взаємозалежність, люди мають вміти взаємодіяти з іншими людьми, які можуть мати різні культурні, соціальні, фізичні та інші особливості.

Компетентності:

– позитивна взаємодія з іншими;

– співпраця, робота в команді;

– управління і вирішення конфліктів.

3) автономність: люди повинні відповідати за власне життя, позиціонувати його у ширшому соціальному контексті і вміти діяти самостійно. Автономність не означає функціонувати в ізольованому середовищі. Навпаки, вона вимагає усвідомлення навколишнього середовища і соціальної динаміки. Ця компетентність спонукає індивідуумів керувати власним життям у значущий і відповідальний спосіб.

Компетентності:

– здатність діяти у межах великої картини;

– здатність розробляти і впроваджувати життєві плани і персональні проекти;

– здатність відстоювати права, інтереси, обмеження і потреби.

– Зазначені компетентності мають

– привносити внесок до результатів, що є цінними для відповідних суспільств та індивідуумів;

– допомагати особистості відповідати на важливі потреби у різноманітних контекстах;

– бути важливими не лише для фахівців, але і для всіх людей.

Види ключових (стрижневих для XXI століття) компетенцій,

визначених у документах Ради Європи:

- політичні і соціальні, такі, як здатність брати на себе відповідальність, брати участь у спільному прийнятті рішень, регулювати конфлікти ненасильницьким способом, брати участь у функціонуванні і вдосконаленні демократичних інститутів;
- щодо життя в багатокультурному суспільстві: усвідомлення відмінностей, повага, толерантність, здатність жити з людьми інших культур, мов, релігій;
- компетенції щодо володіння усним і писемним мовленням – найрізноманітніші комунікативні компетенції;
- компетенції, пов'язані з життям в інформаційному суспільстві;
- здатність учитися протягом усього життя як основа неперервної професійної підготовки, а також особистісного і громадського зростання.

(За матеріалами проекту "Рівний доступ до якісної освіти в Україні", праці І.Г.Єрмакова та ін. "Життєва компетентність особистості")

3. Нові підходи до організації навчально-виховного процесу в ЗНЗ.

Сучасні потреби суспільства, виклики століття передбачають, що навчально-виховний процес у системі загальної середньої освіти здійснюватиметься насамперед на основі особистісно орієнтованого і компетентісно орієнтованого, діяльнісного і проблемного підходів до навчання на основі застосування інтерактивних методів і прийомів кооперативного навчання, методів і прийомів навчання технології розвитку критичного мислення, проблемного навчання, методу проектів тощо в поєднанні з традиційними методами і прийомами навчання. Розглянемо сутність зазначеного.

Метод навчання: "Ажурна пилка".

Пропоную за допомогою інтерактивного методу кооперативного навчання

"Ажурна пилка" познайомитися з основами сучасних підходів до організації навчально-виховного процесу в ЗНЗ.

Опис завдання:

1. В "експертних" групах індивідуально ознайомтесь з матеріалом, який одержали від викладача.
2. Обговоріть прочитаний матеріал усередині групи, задайте запитання за його змістом.
3. Розробіть відповідну стратегію навчання вивченого матеріалу учасників "домашніх" груп.
4. Проведіть навчання учасників ваших "домашніх" груп відповідно до розробленої стратегії.

Після завершення роботи над завданням проведіть обговорення завдання у групах.

Метою компетентісно спрямованої освіти є формування і розвиток ключових і предметних компетенцій учня, його компетентності, тобто здатності мобілізувати знання, виявити вміння в реальній життєвій ситуації, становлення людини як суб'єкта і проектувальника життя, усвідомлення юною особистістю свого життєвого шляху.

Компетентісно орієнтований підхід здійснюється насамперед на основі інтерактивних методів і прийомів **кооперативного навчання** як навчання у співробітництві, у малих групах для створення умов для активної спільної навчальної діяльності у різних навчальних ситуаціях і роботи в команді: практично це навчання у спілкуванні – учня зі своїми ровесниками, учня і вчителя. **Основними його принципами є такі:**

- *позитивна взаємозалежність* (ситуація, коли успіх кожного члена групи залежить від інших її учасників);
- *особистісна взаємодія* (діалог здійснюється так, що сприяє успіху. При цьому учні пояснюють, сперечаються, доводять, обґрунтовують і пов'язують новий матеріал із засвоєним раніше);
- *особистісна відповідальність* виявляється на основі оцінювання кожного іншими членами групи;
- *соціальні навички*: учні вчать лідерству, спілкуванню, у них формується довіра до ближнього, вміння уникнення і вирішення конфліктів тощо, тобто низка налаштувань;
- *групове опрацювання (оброблення) результатів* – обговорення членами кооперативних груп питання ефективності функціонування групи для розв'язання навчальних завдань.

Метою кооперативного навчання є зростання впевненості кожного учня.

Індивідуальна відповідальність є ключем, що забезпечує зростання впевненості кожного на основі спільного навчання.

Порівняння традиційного та компетентісного підходів до викладання

<i>Традиційний підхід</i>	<i>Інноваційний підхід</i>
Основна увага приділяється змісту навчання	Основна увага приділяється учасникам навчального процесу, їх діяльності
Педагог має домінуючу роль	Усі учасники відіграють активну роль у процесі навчання на основі партнерства

Знати <i>що</i>	Знати <i>як і коли</i>
Передавання знань педагогом	Спільне формування знань
Статистичність	Гнучкість, динамічність
Цілі навчання визначаються педагогом, "спускаються зверху"	Цілі навчання є предметом узгодження між учасниками
Помилки розглядаються як невдача	Помилки слугують для здобуття досвіду
Теоретичність, знання	Практичність, проблеми

Особистісно зорієнтоване навчання – це таке навчання, центром якого є особистість дитини, її самобутність, самоцінність: суб'єктивний досвід кожного спочатку розкривається, а потім узгоджується зі змістом освіти (І.С.Якиманська). Технології особистісно зорієнтованого навчання базуються на таких положеннях:

- освітній процес надає кожному учневі, ураховуючи його здібності, інтереси, ціннісні орієнтації і суб'єктивний досвід, можливість реалізувати себе в пізнанні, навчальній діяльності тощо;
- навчальний матеріал забезпечує виявлення суб'єктивного досвіду учня;
- в освітньому процесі відбувається "зустріч" суспільно-історичного досвіду, що задається навчанням, та суб'єктивного досвіду кожного учня;
- освітній процес повинен забезпечувати побудову, реалізацію, рефлексію, оцінку учіння як суб'єктивної діяльності.

Індивідуальна освітня траєкторія – це персональний шлях реалізації особистісного потенціалу кожного учня.

Порівняння традиційної моделі навчання з особистісно орієнтованою

<i>Традиційна модель</i>	<i>Особистісно орієнтована модель</i>
Учитель дає вказівку учням виконувати діяльність одного виду одночасно	Учитель визнає, що кожна дитина розвивається у власному темпі і має індивідуальні особливості
Учитель постійно зайнятий, спрямовуючи, розповідаючи, наставляючи	Учитель діє насамперед як помічник (фасилітатор), а лише потім як викладач
Учні більшість часу працюють над поставленими завданнями	Навчання здійснюється головним чином у різних центрах навчання
Матеріалам, з якими працюють учні, приділяється мало уваги	Матеріали, що використовуються для навчання, є важливою його складовою
Значення має результат навчання	Навчання – це постійний процес
Увага приділяється засвоєнню конкретних розділів змісту предмета, розвитку вузько пізнавальних умінь	Розділи змісту групуються за можливістю навколо головних концепцій, розвиток умінь і навичок відбувається у контексті, значущому для учнів
Увага приділяється засвоєнню конкретних розділів змісту предмета, розвитку вузько пізнавальних умінь	Розділи змісту групуються за можливістю навколо головних концепцій, розвиток умінь і навичок відбувається у контексті, значущому для учнів
Рішення щодо виконання навчальної програми приймається вчителем, який керується відповідними рекомендаціями	Рішення щодо виконання навчальної програми базується не лише на відповідних рекомендаціях, а й на результатах спостережень вчителя за дітьми
Усі рішення у класі приймаються педагогом	Учні залучаються до процесу прийняття рішень і до вибору
Учитель в основному слідкує за процесом управління і контролю	Учитель сприяє розвитку самоуправління і спілкуванню дітей, розуміючи, що це – довготривалий процес
Протягом навчання у класі панує тиша	Учитель цінує, коли учні використовують мову для спілкування у навчанні

Відповідно, нові завдання сучасної освіти вимагають від педагога виконання багатьох різних ролей:

- *розробник навчальних програм.* Педагог повинен вміти визначати очікувані навчальні результати, навчальні завдання, які приведуть до досягнення цих результатів, способи перевірки (оцінювання), необхідні ресурси і час;
- *фасилітатор.* Роль фасилітатора – *допомогти учням досягнути очікуваних результатів навчання.* Тому педагог-фасилітатор радше задає запитання, сприяє, щоб звучали різні думки, точки зору у групі. На відміну від презентатора, який є певним чином експертом в інформації, що презентується, фасилітатор пропонує процес, який допомагає учасникам засвоїти знання. Тому візуальні засоби, які використовує фасилітатор, такі, як фліпчарт, призначені для запису ідей учасників, на відміну від засобів, які використовуються під час презентацій. Фасилітування – *це також процес, який забезпечує лідерство без нав'язування конкретних результатів.* Цей процес включає розуміння як вербальних, так і невербальних послань; уточнення разом з учасниками їхніх намірів, відслідковування та документування інформації, напрацьованої групою;
- *презентатор.* Під час проведення презентацій педагог інформує, мотивує, описує. Презентація здебільшого – це одностороння комунікація, яка передбачає передавання інформації від педагога аудиторії і підкріплюється візуальними засобами;
- *тренер.* Допомогає іншим в оволодінні новими знаннями, навичками, ставленнями;
- *наставник.* Допомогає учням переносити здобуті знання у практику. Заохочує практику рефлексії;
- *менеджер.* Планує, оцінює, вносить зміни до навчального процесу для досягненнями учнями очікуваних навчальних результатів. Забезпечує необхідними ресурсами;
- *консультант.* Ділиться знаннями, навичками, розвиває спроможності учнів, привносить вклад в успіх кожного;
- *дослідник.* Роль учителя як дослідника вимагає від учнів нового розуміння процесу навчання, зміщуючи акцент від "зовнішнього до внутрішнього джерела" (Lytle&Cochran-Smith, 1993). Окрім того, учитель-дослідник активно творчо вибудовує процес навчання, створює власну методику викладання предмета, бере участь у проектах і створює власні, апробує нове тощо;
- *агент змін.* Заохочує та проводить постійний аналіз та рефлексію. Ініціює різноманітні альтернативи існуючій практиці. Сприяє процесу змін і розвитку класу/школи.

Серед психолого-педагогічних умов, які забезпечують оптимальне формування та розвиток творчої діяльності учнів, їхньої компетентності як один із важливих факторів виділено педагогічний компонент. Наприклад, учений В.Ф.Моргун зазначає, що "розвиток творчих здібностей можливий лише за умови високого рівня творчої активності та творчого потенціалу вчительського колективу". На цю закономірність – залежність творчого повноцінного становлення школяра від особистості учителя – вказано також у класичній педагогіці. К.Д.Ушинський стверджував, що "тільки особистість може впливати на розвиток і становлення особистості... Ніякі статuti і програми, ніякий штучний організм закладу... не зможе замінити особистості у справі виховання".

В сучасних умовах НВП в ЗНЗ для того, щоб сформувані ключові і предметні компетенції в учнів, педагог, за висловом Юнга, "*приречений*" бути компетентною особистістю.

Поведінкові компетенції вчителя, їх індикатори:

- адаптивність;
- аналітичність;
- винахідливість: відкритий до нових ідей; знаходить різні способи вирішення завдань; інтуїтивно відчуває зв'язки; використовує нестандартні підходи;
- витримка: контролює емоції, мову, стиль поведінки; працює інтенсивно довгий час без зниження ефективності;

- гумор: вмiє жартувати; сприймає жарти; відчуває "межі" гумору (кiлькiсть, тематика, доцiльнiсть);
- iнновацiйнiсть;
- комунiкативнiсть: виражає свої погляди i думки вiльно та впевнено; використовує приклади, метафори та аргументи для донесення своєї думки; пристосовує своє мовлення до аудиторiї; ставить запитання на розумiння; пiдтримує двостороннє спiлкування; слухає уважно;
- лiдерство;
- логiчне мислення (логiчнiсть);
- наполегливiсть: доводить до завершення розпочате; багато працює для реалiзацiї задуманого;
- оптимальнiсть: знаходить i приймає оптимальнє рiшення; "не кидається" у крайнощi;
- позитивний iнтерес до людей: спiлкується доброзичливо; проявляє симпатiю до людей; цiкавиться людьми; викликає симпатiю у людей;
- проактивнiсть;
- самовдосконалення;
- творчiсть / креативнiсть:
- цiлеспрямованiсть: визначає цiль; наполегливо рухається до цiлi; доводить до логiчного завершення розпочате;
- реагування: адекватно реагує на ситуацiю; оперативно реагує на змiни; своєчасно здiйснює вiдповiднi дiї.

Чому компетентiсно-орiєнтований i особистiсно-орiєнтований пiдхiд до навчання? Дiти навчаються краще, якщо...

- задовольняються їхнi фiзiологiчнi потреби i якщо вони почувають себе у повнiй фiзичнiй i психологiчнiй безпецi;
- вони самi будують свої знання i хочуть наповнити змiстом свій свiт;
- i природнiше у рiзних соцiальних контекстах. Навчання – це соцiальний процес. Рiзнорiднiсть сприяє навчанню i краще вiдображає свiт, який успадковують наші дiти;
- вони починають оцiнювати, i певною мiрою, керують своєю власною роботою.
- i набувають знання i досвiд у рiзних областях з рiзною швидкiстю. Навчання веде за собою розвиток, який у дiтей вiдбувається з неоднаковою швидкiстю;
- навчальна програма є всеохоплюючою i якщо всi сфери розвитку дитини (фiзична, соцiальна, емоцiйна, моральна, пiзнавальна) задiянi у процесi навчання.

Методи i способи компетентiсно-орiєнтованого навчання:

<i>Призначення</i>	<i>Метод (прийом)</i>
Передавання iнформацiї, введення нових понять, ознайомлення з тенденцiями	Мiнi-лекцiя; проблемний виклад навчального матерiалу; самостiйна робота; "Навчаючи – вчуся "; семiнар; "Ажурна пилка "
Обговорення; з'ясування позицiй, поглядiв; вироблення спiльної позицiї	Дискусiя; ситуативна вправа; "Займи позицiю "; "Снiгова куля "; "Мiкрофон"; "Продовжте речення"
Формування вмiнь, розвиток i вдосконалення вмiнь	Практичне завдання (iндивiдуальне, групове); дiловi iгри,
Засвоєння знань про процеси	Розроблення алгоритму схеми; плану дiяльностi; "Карта-панорама процесу"
Корекцiя поведiнки	Рольова гра
Розв'язання проблеми	"Мозковий штурм"; " Килимок"

4. Характеристики i способи реалiзацiї принципiв дiяльностi успiшного педагога на практицi.

Характеристики успішного педагога

Педагог, який:

- забезпечує ситуацію успіху для кожного учня;
- створює позитивну навчальну атмосферу;
- реалізує індивідуальний підхід у навчанні;
- заохочує кооперативне навчання, за якого учні навчаються на засадах співпраці і співробітництва;
- пов'язує життєвий досвід учнів з процесом навчання;
- створює навчальне середовище, в основі якого цінності і принципи демократії.

Метод навчання: "Карусель" (або "Графіті").

Опис навчального завдання:

1. У групах познайомтесь із завданням, яке одержали від тренера (на окремому аркуші паперу).
2. Обговоріть проблему всередині групи, знайдіть її рішення.
3. Протягом короткого часу запишіть остаточно сформульовані відповіді на запитання (використовуючи фломастер одного певного кольору) на листку паперу та передайте його іншій групі.
4. Кожна група повинна попрацювати над новою проблемою, додаючи власне, ще не записане бачення її вирішення, та передати іншій групі. Усі групи працюють до того часу, поки до них не повернуться їхній аркуш.
5. Групи знайомляться із доповненнями, обговорюють їх і роблять висновки. Один учасник від кожної групи презентує результати роботи своєї групи. Результати роботи групи аналізуються, обговорюються (запитання – відповіді) та оцінюються іншими учасниками навчання.

Запитання для вирішення у групах: способи реалізації

- забезпечення ситуації успіху для кожного учня;
- створення позитивної навчальної атмосфери;
- заохочення кооперативного навчання;
- поєднання життєвого досвіду учнів з процесом навчання;
- створення демократичного навчального середовища.

Способи реалізації принципів діяльності успішного педагога на практиці:

- 1). *Педагог забезпечує ситуацію успіху для кожного учня:*
  - Стримує "надто активних" і заохочує "надто тихих";
  - Має дбайливе ставлення до кожного учня;
  - Ставиться до учнів справедливо і розглядає їх як унікальні особистості;
  - Готовий допомогти учням і поза межами класної кімнати;
  - Забезпечує можливості досягнення успіху;
  - Має терпіння;
  - Визнає як великі, так і малі цілі та досягнення;
  - Заохочує особистісне зростання;
  - Ділиться власними успіхами й поразками;
  - Відповідає на різноманітні навчальні потреби учнів.
- 2). *Педагог створює позитивну навчальну атмосферу.*
  - Заохочує командну роботу і співпрацю;
  - Дає чіткі вказівки;
  - Забезпечує бачення успіху;
  - Уникає захисної поведінки;
  - Ставиться до учнів з гідністю і повагою;
  - Визнає окремі здібності кожного учня;
  - Ефективно використовує час;
  - Забезпечує "додаткову вартість" для часу, проведеного на занятті;
  - Демонструє етичну поведінку;

- Показує чесність;
  - Має почуття гумору.
- 3). *Педагог використовує індивідуальний підхід у навчанні*
- Знає індивідуальні особливості своїх учнів, такі як: темперамент, сімейна культура, особливості розвитку тощо;
  - Визнає, що кожен учень розвивається у власному темпі, і має індивідуальні особливості;
  - Використовує знання індивідуальних особливостей учнів для планування навчальних завдань, очікуваних навчальних результатів;
  - Організовує навчальне середовище, яке відображає індивідуальні особливості учнів у класі;
  - Планує навчальні цілі, враховуючи зону найближчого розвитку для кожного учня;
  - Використовує різні форми навчання (робота в малих групах, робота в парах тощо) для застосування індивідуального підходу;
  - Рішення стосовно навчальних завдань базуються не лише на рекомендаціях державних навчальних програм, а й на спостереженнях вчителя за дітьми та їх оцінці;
  - Володіє та використовує навички спостереження для відслідковування індивідуального прогресу кожного учня;
- 4). *Педагог заохочує кооперативне навчання, де учні навчаються на засадах співпраці та самоуправління.*
- Забезпечує можливість кооперативного навчання; Заохочує оцінку учнів їхніми однолітками; Забезпечує конструктивний зворотний зв'язок; Надає учням рекомендації щодо групової роботи;
  - Допомогає учням при створенні плану роботи;
  - Заохочує учнів спільно визначати цілі навчання;
  - Сприяє розвитку самоуправління і спілкуванню учнів, розуміючи, що це тривалий і поступовий процес;
  - Моделює та заохочує активну участь кожного у роботі групи.
- 5). *Педагог пов'язує життєвий досвід учнів з навчальним процесом.*
- Включає досвід учнів до планів занять;
  - Заохочує учнів ділитися власним досвідом у контексті навчальних завдань;
  - Розвиток навичок відбувається в контексті, значимому для учнів;
  - Учням пропонуються конкретні навчальні завдання з відомим багажем досвіду;
  - Вважає, що будь-який досвід є навчальним і приділяє час, щоб допомогти учням засвоїти і застосувати набуті навички;
  - Використовує досвід учнів для забезпечення мотивації навчання.
- 6). *Педагог створює навчальне середовище, в основі якого - цінності та принципи демократії.*
- Забезпечує право вибору учнів у щоденному житті класу;
  - Моделює та заохочує повагу та врахування вкладу кожного учня;
  - Моделює та заохочує способи прийняття рішень "виграв-виграв";
  - Заохочує визнання розмаїтості у класі (diversity);
  - Уникає практики "позитивної дискримінації".

Рефлексія.

Метод навчання: "Займи позицію".

Завдання для виконання:

Опис завдання:

Визначте, який підхід (підходи) до навчання учнів предмета Ви будете реалізувати у подальшій власній педагогічній діяльності? Оберіть одне із запропонованих тверджень, обґрунтуйте його.

Порядок проведення:

- викладач пропонує твердження і подає пропозицію висловити своє бачення питання, що розглядається;

- слухачам потрібно стати біля запису, який відповідає їхній позиції ("Так", "Ні", "Інша думка", "Не визначився");
- наступний етап – обґрунтування кожним власної позиції та уважне вислуховування позиції і аргументів інших;
- якщо після обговорення хтось міняє точку зору, він може перейти до іншого із наявних тверджень і пояснити причину зміни думки, навести найбільш переконливі аргументи.

Пропозиція-твердження: "Подальшу педагогічну діяльність з викладання свого навчального предмета я буду організовувати на основі компетентнісно-орієнтованого і особистісно-орієнтованого підходів до навчання".

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. – К., Ірпінь: Перун, 2001. – 1440 с.
2. Власова О.І. Педагогічна психологія: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2005.– 400 с.
3. Волкова Н.П. Педагогіка: Посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Академія, 2003. – 576 с.
4. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
5. Єрмаков І.Г., Пузіков Д.О. Проектне бачення компетентнісно спрямованої освіти 12-річної середньої школи. – Запоріжжя, ВХНРЦ, 2005. – 112 с.
6. Життєва компетентність особистості: від теорії до практики: Науково-методичний посібник / За ред. І.Г.Єрмакова. – Запоріжжя: Центріон, 2005.– 640 с.
7. Загальна психологія: Підручник. – 2-ге вид., переробл. і доповн. / За заг. ред. С.Д. Максименка. – Вінниця: Нова Книга, 2004. – 704 с.
8. Калашнікова С.А. Навчання дорослих на основі компетентнісно-орієнтованого підходу. – К.: Проект "Рівний доступ до якісної освіти", 2007. – 57 с.
9. Калашнікова С.А. Підготовка і проведення тренінгів на основі компетентнісно-орієнтованого підходу. – К.: Проект "Рівний доступ до якісної освіти", 2007. – 55 с.
10. Касьяненко М.Д. Педагогіка співробітництва: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1993. – 208 с.
11. Ковальчук В.І., Сергєєва Л.М. та ін. Як стати майстерним педагогом: Навчально-методичний посібник / За заг. ред. Л.І. Даниленко. – К.: Плеяда, 2007. –271 с.
12. Концепція загальної середньої освіти (12-ти річна школа) // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2000. – №2. – С. 3-22.
13. Кроуфорд А. та ін. Технології розвитку критичного мислення учнів / Наук. ред., передм. О.І.Пометун. – К.: Плеяда, 2006. – 220 с.
14. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка: Підручник. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Знання-Прес, 2004. – 445 с.
15. Лозова В.І., Троцько Г.В. Теоретичні основи виховання і навчання: Навчальний посібник. – 2-ге вид., випр.і доп. – Харків: "ОВС", 2002. – 400 с.
16. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка: Навчальний посібник. – 2-е вид. – К., 1999. – 350 с.
17. Софій Н.З. Інноваційні методи навчання та викладання: теоретичне підґрунтя та методика використання. . – К.: Проект "Рівний доступ до якісної освіти", 2007. – 61с.
18. Фіцула М.М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів педагогічних закладів освіти. – К.: Академія, 2000. – 544 с.
19. Фрейде Пауло. Формування критичної свідомості. Олександр Дем'янчук (пер.). – К.: Юніверс, 2003. – 276 с.

Додаток 1

Цивілізаційні виклики XXI століття, що детермінують потребу життєвої компетентності особистості в суспільному житті, освіті, економіці, політиці, культурі, соціальних відносинах, є насамперед такими:

- **духовні** виклики – проблема духовності, моралі й моральності особистості сьогодні є пріоритетною. Можна стверджувати, що в добу атомної енергетики, ядерної, хімічної та бактеріологічної зброї, можливості передавання будь-якої інформації через мережу

Інтернет, доля людства, його майбутнє залежать від порядності, доброти та відповідальності кожної окремої людини; _____

- **інформаційні** виклики – виражаються у зростанні обсягу інформації, яку людині необхідно осмислити для успішної життєдіяльності, ускладненні опрацювання інформації, необхідної для прийняття важливих життєвих виборів;
- **екологічні** виклики – людські потреби зростають у геометричній прогресії; природні ресурси, необхідні для їх задоволення, – в арифметичній і вичерпуються. Людство повинне змінити своє ставлення до природи, інакше воно не виживе; _____
- **етнокультурні** виклики – позитивний розвиток людства можливий лише за умови діалогу культур, за наявності розвиненої етнокультурної компетентності представників різних етносів, релігій, культур. Глобалізація наближує різні етноси та культури; уникнути зіткнення допоможуть лише толерантність, плюралізм, компетентне ставлення до власної та інших культур;
- **освітні** виклики – ХХІ століття є добою неперервної освіти, а точніше самоосвіти. Успішною буде життєдіяльність лише тієї особистості, яка буде вчитися та самовдосконалюватися все своє свідоме життя. Щасливою зможе бути та людина, яка знаходитиме в цьому задоволення; _____
- **соціальні** виклики – як і раніше, світ поділяється на багатих і бідних, успішних та невдах, привілейованих та паріїв. Можливим способом здійснення соціальної справедливості для окремої людини є соціальна мобільність. Людина відповідальна за своє просування соціальними щаблями: на ній лежить моральна та соціальна відповідальність за її активність у здобутті привабливіших соціальних статусів. Фактично, для багатьох життєво некомпетентних людей соціальна мобільність стає недосяжною спокусою, а даремні намагання скористатися нею – зайвими життєвими проблемами. (За І.Єрмаковим, Д.Пузіним)

Додаток 2

Приклад поведінкових компетенцій та їх індикаторів

Адаптивність – здатність змінювати методи роботи та стиль поведінки відповідно до вимог ситуації, що змінюється.

- **Позитивні індикатори:**
  - швидко змінює свою поведінку відповідно до вимог ситуації;
  - швидко переключається з виконання одного завдання на інше без втрати якості;
  - відмовляється від звичних підходів на користь нових, якщо оцінює їх як більш ефективні;
  - допомагає іншим адаптуватися до змін, слугує прикладом.

Проактивність.

- *Позитивні індикатори:*
  - ініціює завдання;
  - пропонує способи вирішення завдань;
  - розподіляє завдання;
  - бере на себе відповідальність.

3.2. Урок як основна форма організації навчальної діяльності. Типи уроків.

Матеріали до занять для слухачів III курсу

Урок – то дзеркало загальної і педагогічної культури вчителя, мірило його інтелектуального багатства, показник його кругозору й ерудиції

Василь Сухомлинський

Ознайомлення з планом заняття(слайд 3).

Майстерність вчителя, його творчість проявляється саме у виборі форм організації навчання. Правильний вибір і володіння вчителем формами дає йому можливість забезпечити доступність навчання та розвиток в учнів пізнавальних інтересів (слайд 4).

Форма організації навчання – це спосіб організації навчальної діяльності, який регулюється певним, наперед визначеним розпорядком, тобто зовнішнє вираження узгодженої діяльності вчителя та учнів, що здійснюється у визначеному порядку і в певному режимі. Філософська наука під формою (від "forma") розуміє спосіб існування і вираження змісту, а також внутрішню організацію змісту (слайд 5).

Поняття "організаційна форма" володіє певними ознаками, зокрема: характер спілкування, кількісний і якісний склад учнів; розподіл навчально-організаційних функцій (хто і що повинен робити?); відбір і послідовність ланок навчальної роботи (коли робити?); режим – часовий і просторовий (час, місце і тривалість) (слайд 6).

Існують різноманітні форми організації навчальної діяльності (слайд 7). Необхідно зазначити, що поняття "урок" у цій системі з'явилося порівняно пізно.

На ранніх етапах організації навчання перевага надавалась індивідуальній формі роботи з учнями (слайд 8). Школа давнього світу (найстаріша форма) – це форма індивідуального навчання. Учитель спілкується з учнем "сам на сам" у будинку вчителя або у будинку учня.

Найбільшого ж визнання набула класно-урочна система навчання. Це така організація навчального процесу, при якій учні групуються в класи і основною формою навчання є урок (слайд 9). Творцем класно-урочної системи справедливо вважають чеського педагога Яна Амоса Коменського, який перевіряв, удосконалив і використав її основні принципи в організації шкіл у Чехії і Польщі (слайд 10). У "Великій дидактиці" і в "Законах упорядкованої школи" він узагальнив величезний досвід, оформив контури класно-урочної системи, яка вже понад 350 років панує як форма організації навчально-виховного процесу в школах усього світу.

Класно-урочна система є найважливішим винаходом у дидактиці. Вона здолала довгий і складний шлях, прийшовши на зміну індивідуальному навчанню, яке широко застосовувалося в школах стародавнього світу і середньовіччя (слайд 11).

Деякі риси класно-урочної системи мали місце в середні віки в монастирських школах (класи, парти, кафедра вчителя, дзвінки перед початком і наприкінці занять). В епоху Відродження з'явився поділ дітей на класи за знаннями, стали вводитися навчальні плани, урізноманітнювалися методи і прийоми навчання. Класно-урочна система була прийнята також в єзуїтських школах і колегіумах.

У XVI ст. на території Правобережної України і Білорусії почався розвиток братських шкіл, де індивідуальна форма навчання замінювалася поступово класно-урочною системою навчання. У США, Японії, у багатьох європейських країнах класно-урочна система зберігається лише в молодших (1-6) класах, а далі навчання організовується добровільно у

факультативних групах. Класно-урочна система, як і будь-яка інша, має свої переваги і недоліки. Серед переваг виділяють: (слайд 12)

- можливість використання фронтальних форм роботи з усім класом;
- мланомірне засвоєння нового матеріалу в невеликих обсягах;
- забезпечення єдності навчання в масштабах країни;
- виховання колективізму в учнів.

Звичайно існують і певні недоліки, серед яких:

- орієнтування у процесі навчання на середнього учня;
- в можливостей індивідуального підходу до учнів дострокового освоєння програми.

Класно-урочна система має в школах України такі організаційні ознаки: (слайд 13)

1. Комплектування класів у межах єдиного віку та чисельності.
2. Основною формою організації навчального процесу є урок.
3. Навчальний рік починається 1 вересня і закінчується не пізніше 1 липня наступного року.
4. Відвідування уроків школярами є обов'язковим.
5. Навчальний рік поділяється на чверті і семестри, між якими є канікули різної тривалості.
6. Тривалість канікул протягом навчального року не може бути меншою 30 календарних днів.

Ці організаційні ознаки потрібно сприймати як фундамент організації всієї діяльності школи, а класно-урочну систему як одну із започаткованих людством ознак культури не тільки в освіті, а й в науці.

Отже, успішність та ефективність роботи вчителя залежить від того, наскільки він свідомо розуміє особливості кожної форми організації навчання і володіє ними. І саме урок є основною формою організації навчання (слайд 14).

Урок як основна форма освітньої діяльності має виконувати такі функції: (слайд 16)

- *Організаційну*: забезпечувати організацію вихованців на пізнавальну діяльність у складі конкретного первинного колективу.
- *Освітню*: сприяти отриманню системи знань стосовно вимог загальної освіти.
- *Дидактичну*: сприяти створенню оптимальних умов для оволодіння вихованцями методами і прийомами самостійної пізнавальної діяльності.
- *Розвивальну*: забезпечувати умови для розвитку інтелектуальних можливостей особистості.
- *Виховну*: створювати оптимальні умови для розв'язання на уроці мікрозавдань розумового, морального, трудового, фізичного й естетичного виховання.
- *Перспективну*: вибудовувати систему перспективних ліній з метою формування позитивних мотивів навчання й життєдіяльності особистості.

Усі названі функції уроку певною мірою взаємозумовлені і реалізуються шляхом узгодженої діяльності вчителя й учнів.

Кожний урок вирішує свої конкретні завдання і є самостійною частиною навчально-виховного процесу. Водночас урок є складовою, яка логічно пов'язана з попередніми та наступними уроками.

До будь-якого уроку можна визначити спільні вимоги, що витікають із дидактичних принципів навчання:

- 1) чітка спрямованість щодо визначення мети уроку; вона триєдина – пізнавальна, розвиваюча, виховна;
- 2) конкретно поставлені завдання на уроці, які визначають обсяг знань, умінь і навичок учнів, а також розвиток їхнього наукового світогляду;
- 3) доступність навчального матеріалу, викладання його змісту з урахуванням вікових особливостей учнів;
- 4) генералізація навчального матеріалу (виділення головного у змісті) та його зв'язок з попередньо отриманими знаннями;

- 5) науковість змісту уроку, тобто навчальний матеріал не повинен суперечити сучасному рівню знань і, разом з тим, має викладатися на доступному учням рівні з посиланням на чинники та приклади, які діти можуть спостерігати у навколишньому середовищі;
- 6) кожен урок має спонукати учнів до самостійної творчої діяльності, активізувати процес пізнання. При цьому на кожному уроці педагог навчає дітей методам і прийомам роботи з різними джерелами знань;
- 7) поєднання фронтальної, групової та індивідуальної роботи учнів, диференціація навчання. Це передбачає використання у навчально-виховному процесі усіх компонентів навчально-методичного комплексу (дидактичних матеріалів, робочих зошитів тощо);
- 8) стовідсоткова зайнятість учнів упродовж усього уроку. Тобто не можна допускати відволікань учнів на уроці від навчального процесу. Для цього існує ціла низка педагогічних та психологічних прийомів; кожен учитель повинен їх використовувати залежно від особливостей класного колективу;
- 9) основний навчальний матеріал має бути засвоєний більшістю учнів за час, відведений на вивчення теми уроку. Це можливо лише за умови, що вчитель поєднує вивчення нового матеріалу з багаторазовим його повторенням, використовуючи різні методи, прийоми, засоби навчання, систематично корегує та контролює знання на даному та наступних уроках;
- 10) урок повинен бути логічно взаємопов'язаний в усіх своїх частинах, а також входити за своїм змістом як складова частина (разом з попередніми та наступними уроками, що пов'язані єдиною метою та завданнями) до великої теми чи розділу.

Готуючись до проведення уроку, вчитель повинен:

- Здійснити відбір змісту навчального матеріалу з урахуванням мети і завдань даного уроку;
- Виділити труднощі, що можуть виникнути у процесі вивчення нового матеріалу;
- Визначити систему найефективніших методів та прийомів навчання;
- Спланувати взаємодію з учнями на різних етапах навчального пізнання в межах уроку;
- Підібрати необхідну наочність до даного уроку.

Кінцевим результатом підготовчої роботи вчителя до уроку є поурочний план.

Типології уроків присвячено багато наукових робіт, проте питання залишається дискусійним у сучасній дидактиці. Відомо кілька підходів до класифікації уроків, кожний з яких відрізняється певною ознакою. Уроки класифікують на основі: (слайд 17)

- Дидактичної мети (В.Онищук);
- Мети організації занять, змісту і способів проведення уроку (М.Махмутов);
- Основних етапів навчального процесу (С.Іванов);
- Методів навчання (І.Борисов).

Можливі й інші підходи, але універсальної класифікації типів уроку поки що в педагогічній науці не запропоновано. Тому на практиці з існуючих вибирають найдоцільнішу в конкретних умовах. Приймавши як базову, її доповнюють й іншими, що дає змогу повніше охопити визначальні характеристики уроку.

Розглянемо класифікацію типів уроків за дидактичною метою. Виділяються : *вступні уроки, комбіновані уроки, уроки вивчення нового матеріалу, уроки розширення та поглиблення знань, уроки застосування набутих знань на практиці, уроки корекції і контролю (слайд 18).*

Ці типи уроків відрізняються за структурою. Структура уроку – це сукупність, послідовність та логічний зв'язок елементів, які становлять його модель (слайд 19).

Структура уроку зумовлена його навчально-виховною метою. В моделі уроку виділяють макроструктуру (етапи конкретного уроку) і мікроструктуру (методичні компоненти кожного етапу).

Уроки вивчення нового матеріалу (слайд 20) виключають таку структурну частину, як перевірка домашнього завдання. Такі уроки практикуються під час вивчення теми великими смисловими блоками. Вони покликані формувати в учнів уміння і навички самостійної творчої діяльності. На них бажано використовувати графічні схеми (листи опорних сигналів, опорно-інформаційні, структурно-логічні схеми тощо), які є для учнів алгоритмами засвоєння навчального матеріалу. Не варто проводити такі уроки у вигляді лекцій, оскільки учні спроможні запам'ятати при цьому тільки 15 % нового матеріалу.

Основну структурну частину таких уроків бажано поділити за змістом на кілька основних смислових блоків, кожен з яких має такі складові: стисла (генералізована) розповідь або бесіда вчителя; розробка спільно з учнями графічної схеми змісту уроку, виділення основних понять; повторення нового матеріалу декілька разів; узагальнення вивченого. Після вивчення окремих смислових блоків уроку проводиться узагальнення всієї теми уроку з допомогою графічних схем; визначаються основні поняття та питання теми, що вивчається. Проаналізувавши рівень засвоєння навчального матеріалу окремими групами учнів, учитель починає пояснення домашнього завдання. Домашнє завдання пропонується не тільки за змістом підручника, але й за графічною схемою робочого зошита.

Уроки розширення та поглиблення знань будуються, як і попередні (слайд 21). Ці уроки розширюють, поглиблюють зміст та обсяг навчального матеріалу на основі самостійної творчої діяльності учнів на уроках і в позаурочний час. За своєю суттю це уроки нестандартних активних форм навчання, що дає змогу проводити їх у вигляді рольових ігор, конференцій, прес-конференцій, заочних мандрівок, диспутів тощо.

Роль учителя як організатора на цьому уроці особлива. Від нього залежить психологічне сприйняття учнями навчального матеріалу, формування на уроці взаємовідносин у класі. Такі уроки дуже різноманітні за своєю структурою.

Уроки застосування набутих знань на практиці називають ще уроками закріплення та формування вмінь і навичок учнів (слайди 22, 23). Переважно це практичні роботи з курсу, їх не слід перетворювати в самостійні або контрольні роботи, які відносяться до уроків корекції та контролю. Вчителю необхідно знати, що практична робота є засобом формування вмінь і навичок учнів у технології виконання завдань з картами атласів, контурними картами, статистичними матеріалами, довідниками.

Деякі практичні роботи є узагальненням одержаних знань на практиці, використанням цих знань у практичній діяльності. Такі практичні роботи виконуються на окремих уроках протягом 45 хвилин. Практична робота включає такі структурні елементи, як повторення теоретичних знань, на яких ґрунтується завдання, пояснення алгоритму виконання і безпосереднє виконання роботи. Одним з важливих недоліків такої схеми проведення практичної роботи є неможливість повного засвоєння учнями алгоритмів її виконання.

Комбіновані уроки найбільш поширені у практичній діяльності вчителів загальноосвітніх навчальних закладів (слайд 24). Основна мета цих уроків – вивчення нового матеріалу, закріплення пройденого. За структурою комбіновані уроки можна розбити на такі частини: вступна, де повідомляється тема та завдання уроку, перевіряється готовність школярів до засвоєння нових знань, дається мотивація уроку; перевірка домашнього завдання, що включає встановлення зв'язків між попереднім та наступним навчальним матеріалом. У кожному з них можна виділити три частини:

- ознайомлення (вивчення);
- закріплення (повторення);
- засвоєння.

У кінці останньої частини уроку обов'язково робиться узагальнення навчального матеріалу та його генералізація. Домашні завдання та пояснення щодо їх виконання повинні бути чітко диференційовані відповідно до можливостей та зацікавленості різних груп учнів у класному колективі. Запропонована структура комбінованого уроку не є стійкою. Вона може змінюватися вчителем залежно від теми, що вивчається, або взаємозв'язків між наступною та попередньою темами уроків. Тому структурні частини уроку можна міняти місцями,

встановлювати різні терміни їх проведення тощо. Комбіновані уроки доцільно проводити під час вивчення невеликих тем або коли зміст попереднього уроку тісно пов'язаний з поточним і повторення його змісту логічно переходить у вивчення нового матеріалу. В процесі викладання бажано проводити уроки різних типів, використовуючи комбінований урок лише як один із них.

Уроки корекції та контролю включають уроки перевірки та обліку знань, узагальнення знань, заліки, самостійні та контрольні роботи тощо. Спільною рисою всіх цих уроків є те, що вони проводяться наприкінці вивчення великої теми або розділу (*слайди 25, 26*). Готуючись до цього уроку, вчитель повинен враховувати можливості класного колективу. Методи та методичні прийоми проведення цих уроків різноманітні, їх використання цілком залежить від досвіду і творчих можливостей вчителя.

Вступні уроки проводяться на початку навчального року. Вони є вступом до вивчення одного з курсів предмета або початком вивчення великого розділу курсу. Вступні уроки служать формуванню в дітей мотивації на подальше засвоєння навчального матеріалу, викликають зацікавленість, показують значення курсу у практичній діяльності людини та суспільства. В ході таких уроків вчитель використовує вербально-ілюстративний метод навчання у вигляді лекції чи бесіди.

До структурних компонентів уроку відносять: організаційний момент, мотиваційний блок, актуалізацію опорних знань, первинне сприйняття навчального матеріалу (вивчення нового), узагальнення та систематизацію знань (повторення нового матеріалу), підведення підсумків уроку (виділення головного), пояснення домашнього завдання (*слайд 27*).

Організаційний момент – початковий елемент кожного уроку, незалежно від його типу. Вчитель психологічно та організаційно готує учнів до виконання відповідної роботи: перевіряє присутність учнів, їх підготовку до уроку (наявність підручників, посібників, приладів тощо). За часом організація уроку не повинна перевищувати хвилини. Велике значення має дисциплінованість самого вчителя. Урок повинен починатися разом із дзвоником. Запізнення вчителя розхолоджує учнів і негативно впливає на їхню готовність до початку уроку.

Мотивація навчання починається з короткої вступної розповіді або бесіди вчителя про практичне значення тих знань, що будуть вивчатися. Досвідчені вчителі використовують для цього велику кількість різноманітних наочних посібників, в тому числі нетрадиційних, що стає несподіванкою для учнів, особливо, коли знайомі предмети стають "відкриттям". Ефективність навчально-виховного процесу підвищується. Практично, протягом усього уроку вчитель повинен бути не ретранслятором знань, а артистом, який впливає на емоції учнів, заохочує до свідомого та зацікавленого сприйняття навчального матеріалу.

Актуалізація опорних знань, або перевірка знань, умінь та навичок учнів, які вони отримали на попередніх уроках, може здійснюватися різними методами, формами та засобами. Досвідчені вчителі комбінують різні форми перевірки знань, досягаючи максимальної ефективності цієї частини уроку. Орієнтовний термін її проведення – 10-15 хвилин. Оцінювання учнів відбувається відразу після відповіді. У деяких випадках учитель може оголосити оцінки в кінці уроку.

Вивчення нового матеріалу, його закріплення та повторення. Ці структурні компоненти уроку займають його основну частину і невід'ємні один від одного. Подання нового матеріалу здійснюють окремими смисловими блоками, кожен з яких є логічною основою для наступного та продовженням попереднього. Ознайомлення зі змістом кожного смислового блоку бажано супроводжувати його закріпленням, аналізом та багаторазовим повторенням, використовуючи різні методи, форми й засоби навчання та педагогічні прийоми. Вивчення кожного блоку спирається на вже знайомі поняття, процеси, факти.

Підведення підсумків уроку – обов'язковий компонент уроку, без якого неможливо вивчати новий матеріал. У співбесіді з учнями вчитель виділяє основні питання, поняття, терміни, назви, які учні мали засвоїти на уроці. Без підведення підсумків урок не можна

назвати закінченим. Ця частина уроку формує в учнів уміння узагальнювати вивчений матеріал, відбирати головне, готує їх до виконання домашнього завдання.

Домашнє завдання дається учням на переважній більшості уроків. Учитель повинен пояснити особливості його виконання, врахувати обсяг, можливості його засвоєння окремими групами учнів, використання додаткової літератури тощо. В деяких випадках учитель дає індивідуальні завдання окремим учням. Особливо важлива диференціація домашніх завдань з підготовки до проведення уроків поглиблення знань, самостійних та контрольних робіт. Домашні завдання повинні сприяти розвитку самостійної творчої роботи учнів.

Проектування уроку – це одна з найважливіших функцій педагога, яка займає значну часову і змістовну частину педагогічної діяльності (слайд 28). Завершуємо заняття словами видатного педагога Василя Сухомлинського, який писав: "Творчість, майстерність, досконалість – це, насамперед, наполеглива праця" (слайд 29).

3.3. Методика розроблення навчального тренінгу

Навчальне заняття (III курс)

*Їм вручено чудову посаду, вище за яку нічого не може бути під цим сонцем.
Вічним законом нехай буде: вчити і вчитися всьому через приклади, повчання і застосування на ділі.*

Ян Амос Коменський

Очікувані результати

Знати

- Основні етапи роботи над структурою навчального тренінгу
- Вимоги до складання тренінгу

Вміти

- Організувати роботу з підготовки тренінгу
- Оформити тренінг у письмовому вигляді
- Реалізувати тренінг

План

1. Сутність поняття "тренінг".
2. Структура тренінгу.
3. Зміст тренінгу.
4. Переваги й недоліки навчального тренінгу.

Ключові поняття: "тренінг", "структура тренінгу",

Опорно-логічний конспект

1. **Поняття "тренінг"** (англ. to train) означає навчати, тренувати. Тренінг дозволяє водночас ефективно опановувати знання, розширити досвід, відпрацювати різноманітні навички, дізнатись багато цікавого, поспілкуватись.

Перші заняття у формі тренінгу були організовані учнями К.Левіна в середині ХХ століття. Вчений стверджував, що більшість змін у поведінці, настановах людей відбувається в групах. Щоб виробити нові форми поведінки, людина повинна навчитися бачити себе очима інших [4]. Усі учасники можуть відразу використати на практиці отриману нову інформацію та відпрацювати нові навички.

В наш час поняття "тренінг" трактується набагато ширше. Так, С.І. Макшановим запропоноване поняття: "Тренінг – це багатofункціональний метод цілеспрямованих змін психологічних феноменів людини, групи або організації з метою гармонізації професійного та особистісного буття людини" [6, 4]. Тренінг – це спеціальна форма організації навчальної діяльності, що переслідує конкретні й прогнозовані цілі, які можуть бути досягнуті у відносно короткий термін [4]. Тренінг — це форма групової роботи, яка забезпечує активну участь і творчу взаємодію учасників між собою і з учителем [3].

Для тренінгу характерні такі риси:

- у групі чітко визначена кількість учасників (зазвичай 10-15);
- вся робота відбувається й обговорюється тут і тепер, тобто виконання вправ базується на досвіді учасників і тренера;
- переважно використовуються активні форми навчання, особистий досвід учасників;
- атмосфера розкнутості й свободи спілкування між учасниками, клімат психологічної безпеки;
- вербалізована рефлексія з приводу почуттів, виконання вправ;
- певна просторова організація (учасники сидять у колі).

Залежно від цілей тренінг може використовувати в навчанні в різних варіантах. *Тренінг як тренування*, в результаті якого відбувається формування та відпрацювання вмінь та навичок, ефективної поведінки. *Тренінг як форма активного навчання*, метою якого є передусім передання знань, а також розвиток деяких умінь і навичок. *Тренінг як метод створення ситуацій* для саморозкриття учасників і самостійного пошуку ними способів вирішення власних психологічних проблем [3].

2. Структура тренінгу

Тренінг має чітку структуру. Вона складається з 3 частин. У *вступній частині* тренер повідомляє тему тренінгу, його мету, відбувається обговорення й прийняття правил, виявлення очікувань учасників, за потреби оцінка рівня засвоєного матеріалу попереднього тренінгу. В цій частині потрібно встановити позитивну, доброзичливу і продуктивну атмосферу. З цією метою використовують різноманітні вправи під загальною назвою "Знайомство".

В *основній частині* проводяться всі основні вправи: тематичні завдання у поєднанні з правами на знання мязевого і психологічного напруження. В цій частині доречно інформаційне повідомлення проводити у формі міні-лекції, використати презентації, для виконання вправ об'єднати учасників у двійки, трійки, малі групи тощо в залежності від мети.

У *заклучній частині* тренер підводить підсумки, отримує зворотній зв'язок щодо емоційного стану учасників, чи здійснилися їхні очікування. У цій частині доречно використати вправи на релаксацію, ритуал завершення тренінгу [3].

3. Зміст тренінгу

Якість тренінгу залежить від підготовки: підібраних вправ, методів, правильної організації простору, підготовлених матеріалів. Адже тренінг дає не лише специфічні знання та навички з окресленої проблематики, а й допомагає змінити неконструктивне ставлення до них людей на більш ефективну модель співробітництва. Для успішної роботи потрібно визначитись із віковою групою учасників тренінгу, чітко сформулювати мету й завдання, що дозволяє уникнути помилок. Рекомендуємо всі вправи розмістити у певний алгоритм, в якому подається назва, час виконання, ресурсне забезпечення тощо. Наприклад:

Структура тренінгового заняття

№ з/п	Види роботи	Орієнтовна тривалість	Ресурсне забезпечення
-------	-------------	-----------------------	-----------------------

Зазначення орієнтованого часу допомагає скоригувати кількість вправ, визначити, коли саме потрібно зробити перерву, розподілити руханки й інші вправи.

Вступну частину ще називають "Розминка-розігрів". Ця символічна назва відображає одну із задач частини тренінгу [1, 28]. Учасники мають можливість познайомитись один з одним, презентувати себе. Ім'я учасники обирають за бажанням, воно може бути справжнім, придуманим, улюбленим прізвиськом (як називають друзі). Форма презентації може бути різною: вправи на асоціацію, характеристика за категоріями (кольори, пори року), невербальними тощо. Під час цієї частини тренер може діагностувати емоційний стан кожного учасника, деякі особливості самопрезентації, що дозволить за потреби скоригувати хід самого тренінгу.

Найкраще розташування учасників – це по колу, тому що це дає можливість усім учасникам бути в рівних умовах, бачити й спостерігати за будь-ким з них. Стільці підбираються відповідно до вікової категорії, однакові за кольором. Для тренінгу використовують саме стільці, тому що вони дозволяють комфортно сидіти, швидко переорганізовувати простір у відповідності з метою вправ, не знижують рівень уваги.

Одяг тренера повинен відповідати таким вимогам:

- бути адекватним ситуації;
- бути зручним і комфортним, не сковувати рухи;
- якщо вправи передбачають зміну зовнішності, то багаточасовим і функціональним.

Навчаючи учасників ефективному спілкуванню і впевненості в собі, тренер повинен пам'ятати, що, спостерігаючи за ним, вони можуть переймати стиль поведінки як еталонний. Навіть те, що йому самому не подобається. У розробці структури тренінгу слід враховувати "Золоті правила".

"Золоті правила" тренінгу

I. Перед проведенням вправи в групі потрібно їх виконати самому. *Це дозволяє уникнути неефективності виконання вправи, правильно підібрати вправи відповідно до мети, вікової групи тощо.*

II. Всі інструкції до виконання вправ потрібно знати напам'ять. *Коли ведучий читає текст, він не може повністю від слідкувати реакцію учасників, вчасно внести зміни.*

III. В будь-який момент потрібно відслідковувати реакцію групи на ту чи іншу вправу. *Під час виконання вправ деякі учасники можуть відмовлятися їх виконувати. Потрібно дізнатись чому, адже це впливає на атмосферу в групі, порушується ігрова взаємодія між учасниками. Можливо, потрібно змінити презентацію вправ. Цьому сприяє виконання наступного правила.*

IV. Пропонувати вправи потрібно із слів та жестів, які спонукають до дії. *Ведучий своєю поставою повинен "транслявати" готовність виконання вправи. Голос повинен бути бадьорим. Можливо, почати виконання вправи з себе, що дозволить зорієнтуватись всім учасникам [1, 61-63].*

4. Переваги й недоліки навчального тренінгу.

До переваг тренінгу відносять:

- отримання нових знань;
- набуття нових навичок і моделей поведінки;
- підвищення власної самооцінку;
- підвищення мотивації;
- під час тренінгу можна дізнатись багато нового про інших людей;
- можна почути думку інших на запитання, яке хвилювало;
- можна поділитись власним досвідом;
- "завести" друзів.

Разом з цим тренінгу має недоліки:

- важко презентувати себе, тому дехто відмовляється від виконання вправ;
- не завжди хочеться розповідати про свої труднощі;
- страх, що ту інформацію, яку повідомляють, можуть обговорювати за межами групи [9].

Список рекомендованої та використаної літератури

1. Горбушина О. Психологический тренинг. Секреты проведения / Ольга Горбушина. – СПб. : Питер, 2008. – 176с.
2. Гошовська Г. Портфоліо викладача гуманітарних дисциплін [Електронний ресурс] / Галина Гошовська. – Режим доступу: http://gala34.blogspot.com/p/blog-page_5488.html
3. Курасова С.Н. Структура тренінга. Тренінгові вправи [Електронний ресурс] : класна оцінка освітнього порталу / Светлана Николаевна Курасова. – Режим доступу: <http://klasnaocinka.com.ua/ru/user/kurasova-s-10/>
4. Методика проведення тренінгів [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
5. http://www.c2n.info/registration/sections/page.php?page_id=29024&categ_id=11363

6. Мілютіна К. Л. Теорія та практика психологічного тренінгу : навч. посіб / К.Л. Мілютіна. – К. : МАУП, 2004. – 192с.
7. Сидоренко Е. В. Технологии создания тренинга. От замысла к результату / Е.В. Сидоренко. – СПб : Речь, 2007. – с. 142-144.
8. Тренінгові заняття для студентів та технологія їх проведення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sspu.sumy.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=378&
9. Фил Рэйс Ф. 500 Лучших советов тренеру [Электронный ресурс] / Фил Рэйс, Бренда Смит /. – Режим доступа: <http://biznes-online.com/>

РОЗДІЛ 4. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ УНІВЕРСИТЕТУ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Насамперед добре вивчіть своїх вихованців; бо ви, без сумніву, зовсім не знаєте їх...

Ж.–Ж. Руссо

4.1. Профілактика емоційного вигорання молодого вчителя

Навчальний тренінг для слухачів III курсу

"Alis inserviando consumor" (лат.) – **Освітлюючи інших – згораю сам**

Мета: ознайомити молодих вчителів з поняттям емоційного вигорання, його характеристиками, шляхами профілактики та подолання стресових ситуацій; навчати способам саморегуляції і конструктивної поведінки в стресових ситуаціях, розвивати навички подолання негативних емоційних станів, формувати позитивне ставлення до дійсності через рефлексію.

Завдання: визначити власні джерела негативних переживань на роботі; підвищувати адаптаційні можливості особистості; формувати позитивне ставлення по відношенню до оточуючих і своєї професії;

розвивати особистісну рефлексію; ознайомитися з природними способами регуляції організму; навчитися керувати своїм психоемоційним станом за допомогою слів, образів, управління м'язовою напругою і диханням.

Обладнання: папір, фломастери, ручки, стікери.

Час: 2 години.

Структура заняття

№ п/п	Види роботи	Орієнтовна тривалість, хв	Ресурсне забезпечення
1.	Вступ. Тренер оголошує тему мету, завдання заняття. Актуальність проблеми	5 хв	Мультимедійна презентація
2	Згуртування групи, зняття емоційного напруження, формування позитивного настрою. Вправа "Мені у житті щастить..."	5 хв	–
3.	Очікування учасників	5 хв	Липкий папір, фломастери, ватман
4.	Прийняття правил роботи групи	5 хв	Папір, фломастери
5.	Вправа "Баланс реальний і бажаний"	10 хв	Папір, фломастери

6.	Робота в групах " Що заважає вам одержувати задоволення від професійної діяльності?"	10 хв	Папір, фломастери
7.	Інтерактивна міні-лекція "Синдром емоційного вигорання вчителя "	20 хв	Мультимедійна презентація
8.	Самодіагностика ознак вигорання. Тест на самооцінку стресостійкості особистості	10 хв	Бланки тесту
9.	Мозковий штурм "Емоційна регуляція"	10 хв	Ватман, маркери
10.	Інформаційне повідомлення. Саморегуляція	5 хв	Мультимедійна презентація
11.	Способи саморегуляції емоційного стану: 11.1. Вправи на зняття напруження м'язів 11.2. Дихальні вправи 11.3. Вправи на візуалізацію 11.4. Вправи на зміну світогляду	25 хв	Текст вправ на візуалізацію, текст притчі
12.	Підсумок Рефлексія заняття " Мені сьогодні..."	5 хв	—

Хід заняття

- 1. Вступне слово (5хв).** Тренер оголошує тему, мету, завдання заняття, показує актуальність проблеми емоційного вигорання педагогічних працівників. Інформує про те, що за діяльність буде здійснюватись на занятті.
- 2. Згуртування групи,** формування довіри, зняття емоційного напруження, формування позитивного настрою.
Вправа "Мені у житті щастить..." (5 хв)
Мета: розвиток позитивного мислення, налаштування на успіх.
Усі сидять в колі. Тренер пропонує розповісти про ті моменти їхнього життя, коли їм пощастило. Почати розповідь треба вловами: "Мені у житті щастить...".
Тренер пропонує учасникам заплющити очі і вишикуватися в шеренгу за зростом.
- 3. Очікування учасників тренінгу (5 хв)**
Учасникам роздаються липкі аркуші паперу, на яких вони пишуть свої очікування від заняття. Потім ці очікування висловлюються вголос.
Це дасть можливість подивитися чи вдалося виконати очікування учасників і наскільки продуктивною була праця протягом заняття.
- 4. Прийняття правил роботи групи (5 хв)**
Для того, щоб спілкування було ефективним, а робота на занятті була продуктивною щодо вирішення поставлених завдань та здійснення очікувань учасників тренінгу необхідно прийняти правила роботи в групі. Є декілька принципів групової роботи.
Кожний учасник тренінгу висловлює те правило, яке він вважає необхідним для ефективної роботи групи. Тренер ці правила записує на великому ватмані. На наступних заняттях правила можна змінювати. До цих правил можна додавати нові або видаляти ті, які вже не актуальні для роботи групи.
- 5. Налаштування на сприйняття теми заняття**
5.1. Вправа "Баланс реальний і бажаний" (10 хв.)
Тренер пропонує кожному учаснику намалювати коло і в ньому, орієнтуючись на внутрішні психологічні відчуття, секторами відмітити, у якому співвідношенні на даний час знаходяться робота, професійна діяльність, домашні обов'язки й особисте життя (подорожі, відпочинок, захоплення). В іншому колі – їх ідеальне співвідношення.

- Чи є відмінності? В чому вони заключаються? Чому так вийшло? – Що можна зробити, щоб наблизити одне до одного? За рахунок чого? – Від кого чи чого це залежить? [4]

5.2. Робота в групах " Що заважає одержувати задоволення від професійної діяльності?" (10 хв)

Об'єднатися в групи по 3-5 осіб. Скласти перелік бар'єрів, що перешкоджають одержанню задоволення від професійної діяльності. Презентувати їх, розділяючи на організаційні та індивідуальні. – Як ви вважаєте, організаційні чи індивідуальні фактори є основними причинами виникнення емоційного вигорання? - Чому?

6. Інтерактивна міні-лекція (10 хв)

Синдром емоційного вигорання вчителя

Симптоми, стадії, фактори, що впливають на професійне вигорання

Мета: ознайомити молодих педагогів з поняттям емоційного вигорання, його характеристиками, надати інформацію про прояв ознак (симптомів) професійного вигорання.

Синдром емоційного вигорання (англ. Burnout) – поняття, введене в психологію американським психіатром Фрейденбергом в 1974 році. Синдром емоційного вигорання розвивається на тлі неперервного впливу на людину стресових ситуацій і призводить до інтелектуальної, душевної та фізичної перевтоми. Симптоми, з яких складається синдром професійного вигорання, умовно можна поділити на три основні групи: психофізичні, соціально-психологічні і поведінкові. Ознаки психофізичних симптомів :

- почуття постійної втоми не тільки по вечорах, але і зранку, відразу ж після сну (симптом хронічної втоми);
- відчуття емоційного і фізичного виснаження;
- зниження сприйнятливості і реактивності на зміни зовнішнього середовища (відсутність реакції цікавості та страху);
- загальна астенизація (слабкість, зниження активності і енергії, погіршення біохімії крові і гормональних показників);
- часті безпричинні головні болі, постійні розлади шлунково-кишкового тракту;
- різка втрата чи різке збільшення ваги;
- повне чи часткове безсоння (швидке засипання і відсутність сну раннім ранком, починаючи з 4 год., або ж навпаки, нездатність заснути до 2-3 год. ночі і "важке" пробудження вранці, коли потрібно вставати на роботу);
- постійний загальмований, сонливий стан і бажання спати протягом усього дня;
- задишка або порушення дихання при фізичному чи емоційному навантаженні;
- помітне зниження зовнішньої і внутрішньої сенсорної чутливості: погіршення зору, слуху, нюху і дотику, втрата внутрішніх, тілесних відчуттів.

Ознаки соціально-психологічних симптомів:

- байдужість, нудьга, пасивність і депресія (знижений емоційний тонус, почуття пригніченості);
- підвищена дратівливість на незначні, дрібні події – часті нервові "зриви" (вибухи невмотивованого гніву чи відмова від спілкування, "відхід у себе");
- постійне переживання негативних емоцій, для яких у зовнішній ситуації причин немає (почуття провини, невпевненості, образи, підозри, сорому);
- почуття неусвідомленого занепокоєння і підвищеної тривожності (відчуття, що "щось не так, як треба");
- почуття гіпервідповідальності і постійний страх, що щось "не вийде" чи з чимось не вдасться впоратися;
- загальна негативна установка на життєві і професійні перспективи (типу "Як не намагайтеся, все одно нічого не вийде").

Ознаки поведінкових симптомів:

- відчуття, що робота стає все важчою і важчою, а виконувати її – все складніше і складніше;

- співробітник помітно змінює свій робочий режим дня (рано приходить на роботу і пізно йде або, навпаки, пізно приходить на роботу і рано йде);
- незалежно від об'єктивної необхідності, працівник постійно бере роботу додому, але вдома її не робить;
- керівник відмовляється від прийняття рішень, формулюючи різні причини для пояснень собі й іншим;
- відчуття, що все марно, зневіра, зниження ентузіазму стосовно роботи, байдужість до результатів;
- невиконання важливих, пріоритетних завдань і "застрягання" на дрібних деталях, витрата більшої частини робочого часу на погано усвідомлюване чи неусвідомлюване виконання автоматичних і елементарних дій;
- дистанціювання від співробітників і клієнтів, підвищення неадекватної критичності;
- зловживання алкоголем, різке зростання викурених за день цигарок, вживання наркотиків.

Стадії професійного вигорання

Синдром професійного вигорання розвивається поступово. Він проходить три стадії (К. Маслач, 1982). *Перша стадія.* Всі ознаки та симптоми проявляються в легкій формі через турботу про себе, наприклад, шляхом організації частіших перерв у роботі. Починається забування якихось робочих моментів (наприклад, невнесення потрібного запису в документацію). Зазвичай на ці першочергові симптоми мало хто звертає увагу. В залежності від характеру діяльності, сили нервово-психологічних навантажень і особистісних характеристик спеціаліста, перша стадія може тривати три – п'ять років. *Друга стадія.* Спостерігається зниження інтересу до роботи, потреби в спілкуванні (в тому числі, і з близькими): "не хочеться бачити" тих, з ким спеціаліст працює, "в четвер відчуття, що вже п'ятниця", "тиждень триває нескінченно", прогресування апатії до кінця тижня, поява стійких негативних симптомів (немає сил, енергії, особливо вкінці тижня, головні болі по вечорах, "мертвий сон, без сновидінь", збільшення кількості простудних захворювань, підвищена дратівливість, людина "заводиться", як кажуть, з півоберта, хоча раніше подібного вона за собою не помічала. Симптоми проявляються регулярно, мають затяжний характер і важко піддаються корекції. Людина може почувати себе виснаженою після гарного сну і навіть після вихідних. Тривалість даної стадії, в середньому, від п'яти до п'ятнадцяти років. *Третя стадія.* Ознаки та симптоми третьої стадії вигорання є хронічними. Можуть розвиватися фізичні і психологічні проблеми типу виразки шлунку і депресій. Людина може почати сумніватись в цінності своєї роботи, професії та самого життя. Характерна повна втрата інтересу до роботи і життя взагалі, емоційна байдужість, отупіння, відчуття постійної відсутності сил. Спостерігаються порушення пам'яті та уваги, порушення сну, особистісні зміни. Людина прагне до усамітнення. На цій стадії приємнішими є контакти з тваринами і природою, ніж з людьми. Заключна стадія – повне згорання, яке часто переростає в повну відразу до всього на світі. Стадія може тривати від десяти до двадцяти років.

Фактори, що впливають на вигорання

Не існує однозначної відповіді на запитання про те, що ж є головним у виникненні професійного вигорання, що є основною причиною – особистісні характеристики людини чи організаційні. До професійного вигорання більш схильні працівники, які змушені в силу своєї роботи багато і інтенсивно спілкуватись з різними людьми, знайомими і незнайомими. Тому цілком закономірно, що швидше "вигорають" люди, які мають інтровертований характер, індивідуально-психологічні особливості яких не поєднуються з професійними вимогами комунікативних професій. Вони не мають надлишку життєвої енергії, характеризуються скромністю і сором'язливістю, схильні до замкнутості і концентрації на предметі професійної діяльності. Саме вони здатні накопичувати емоційний дискомфорт без "скидання" негативних переживань у зовнішнє середовище. Також існує взаємозв'язок між вигоранням і тривожністю, емоційною чутливістю, темпераментом. Ще одна, найбільш

вразлива категорія "вигораючих", – це люди, що з головою занурюються в роботу, зневажають і відсувають на другий план свої потреби. Вони схильні таким чином втікати від проблем, що виникають в особистому житті. У своєму прагненні до ідеалу такі люди стають надміру захопленими роботою. Вони відчувають сильну потребу бути необхідними і значимими. Звичайно, такі люди дуже залежать від зовнішніх оцінок, особливо схвалення. Більшість позитивних емоцій "вигораючі" знаходять у своїй професійній діяльності. Через це вони часто втрачають зв'язок із своїми родичами і знайомими. У багатьох немає нікого, крім дружини чи чоловіка, з ким можна було є поговорити відверто. Також до синдрому професійного вигорання більш схильні люди, що відчувають постійний внутрішній особистісний конфлікт, пов'язаний із роботою (наприклад, жінки, в яких існує внутрішнє протиріччя між роботою і сім'єю).

Результати досліджень показують, що найбільш чутливими до вигорання, є молоді люди (19-25 р.), які при зіткненні з реальною дійсністю, що не відповідає їх очікуванню, отримують емоційний шок, та люди старшого віку (40-50 р.). Досить часто можна спостерігати як у чоловіків, так і у жінок, професійне вигорання у віці 30 р. можливою причиною є криза 30 років, яку психологи часто називають "проблемою сенсу життя". Оглядаючись на пройдений шлях, людина бачить, як при сформованому і зовні благополучному житті все-таки недосконала її особистість. Багато фахівців говорять про те, що критично переглядають своє життя. Відбувається переоцінка цінностей і буває так, що кар'єрні досягнення в цьому віці втрачають сенс. Існують дослідження, які свідчать про взаємозв'язок сімейного стану і вигорання. Більш висока схильність до вигорання є у неодружених осіб (особливо чоловічої статі). Причому, холостяки в більшій мірі схильні до вигорання навіть у порівнянні з розведеними чоловіками. Доведено, що чоловіки більш схильні до деперсоналізації, а жінки – до емоційного виснаження. Чоловіки виявилися більш чутливими до впливу таких стресових ситуацій, які вимагали від них демонстрації чисто чоловічої якості (сили, відваги). Жінки виявилися більш чутливими до стресових ситуацій, які вимагали від них співпереживання, вихователки навичок, покори. Жінка, що працює, отримує більш високі робочі перенавантаження (в порівнянні з чоловіками) через додаткові домашні та сімейні обов'язки. Існують дані про позитивний зв'язок між рівнем освіти і вигоранням. Приводом до цього можуть бути завищені вимоги людей з більш високим рівнем освіти, неможливість реалізації (людина займає не ту посаду, на яку вона могла б претендувати, або не ту, на яку вчилася). Тісний зв'язок існує між вигоранням і задоволенням працею.

Стресостійкість особистості щільно пов'язана із внутрішніми чинниками, до котрих можуть бути віднесені: індивідуально-психологічні особливості людини, тип вищої нервової діяльності, тип темпераменту, характерологічні риси, зокрема, акцентуації характеру, рівень реактивної та особистісної тривожності. З чотирьох класичних типів темпераменту, за основними психологічними характеристиками, найменшу стійкість до стресів, також, як і низький рівень соціальної адаптації, виявляють особи із меланхолічним типом темпераменту. У цих же осіб, частіше за усе, виявляється підвищений рівень тривожності. Підвищення рівню тривожності само по собі вже порушує здатність людини до адекватної концентрації уваги, адекватного реагування на зовнішні подразники і таким шляхом – псує її самопочуття.

Отже, рівень емоційного вигорання педагога характеризує не тільки його особистість, а й ефективність навчально-виховного процесу у цілому. Саме тому, своєчасна профілактика зазначеного явища має велике значення як для самого педагога так і навчального закладу у цілому.

7. Самодіагностика ознак вигорання (10 хв)

Тест на самооцінку рівня стресостійкості особистості (Додаток 2)

8. Мозковий штурм " Емоційна регуляція" (10 хв)

Кожен з нас має певний спосіб, що найкраще допомагає знизити свій рівень стресу, доставити собі радість, відновити емоційний баланс організму. Тренер пропонує учасникам тренінгу поділитися власним способом самовідновлення. Після створення переліку тренер

просить об'єднати способи відновлення організму у 2 групи : природні способи регуляції та саморегуляція.

9. Інформаційне повідомлення. Саморегуляція (10 хв)

Під саморегуляцією ми розуміємо здатність особистості до відновлення та підтримки психоемоційного балансу і адекватних адаптаційних механізмів у складних ситуаціях, знаходження точки рівноваги, що відображається також й у соматичному стані людини. На думку представників гуманістичного напрямку психології, кожна людина має величезний потенціал розвитку, творчості та самовідновлення; а у психосоматичному напрямку проводяться паралелі між здатністю до саморегуляції, стійкістю людини до стресів та станом її соматичного здоров'я. Організм людини придатний здатний до саморегулювання. Однак для цього потрібно створити відповідні психофізіологічні умови. Важко переоцінити вміння педагога до саморегуляції у складних професійних ситуаціях. Тому, стійкість до стресів є найважливішою умовою успішної діяльності і психолога, і педагога. Це стає все більш актуальним у наш час, коли в умовах реформування системи освіти відбувається зближення шляхів психологічної і суто педагогічної діяльності.

10. Способи саморегуляції емоційного стану. Вправи та техніки для зняття емоційного напруження (25 хв)

10.1. Вправи на зміну міміки, напруження м'язів

В момент дії стресових факторів, при зростанні емоційного напруження, необхідно запустити питання самоконтролю: "Як виглядає моє обличчя? Чи стиснуті мої зуби? Як я сиджу? Як я дихаю?". Якщо виявлені ознаки напруження, необхідно довільно розслабити м'язи, для розслаблення м'язів використовуйте наступні формули: м'язи обличчя розслаблені; брови вільно розведені; лоб розгладжений; розслаблені м'язи щелепи; розслаблені м'язи рота; розслаблений язик, крила носа; все обличчя спокійне і розслаблене.

• Вправа "Посмішка"

Мета: дати можливість усвідомити і запам'ятати відчуття розслаблених м'язів.

Сядьте зручно, закрийте очі, намагайтесь ні про що не думати. При цьому на вашому обличчі обов'язково повинна бути посмішка. Якщо вам вдасться утримати її 10 – 15 хвилин, ви зразу відчуєте, що заспокоїлись, а ваш настрій покращився. Під час посмішки м'язи обличчя створюють імпульси, що позитивно впливають на нервову систему.

Навіть, якщо ви здатні на вимучену посмішку, вам від неї все рівно стане краще. Посміхаючись, ми змінюємо тонус м'язів усього обличчя, а це, в свою чергу, змінює хід думок і емоцій, спрямовуючи їх в потрібне русло.

• Вправа "Розмова незнайомою мовою"

Мета: зняття напруження з артикуляційного апарату, очищення свідомості

Говоріть, не задумуючись, будь-які, що спадуть на думку, беззмістовні звукосполучення, які імітують мову.

Під час вправи "виливається" багато того, що турбує, прихованого в підсвідомості.

10.2. Дихальні вправи.

Відомо, що диханням керує нервова система, а за кількістю вдихів та видихів можна визначити силу нервової системи. Люди зі слабкою нервовою системою дихають на 12 % частіше, ніж люди з сильною нервовою системою. Логічно, якщо людина займається довільною регуляцією дихання, що спрямована па зниження його частоти, то її нервова система стає міцнішою. Важливим резервом в стабілізації свого емоційного стану є вдосконалення дихання. Як не дивно, не всі люди уміють правильно дихати. Зосередивши свою увагу, неважко відмітити, як міняється дихання людини в різних ситуаціях: по-різному дихають сплячий, такий, що працює, розгніваний, такий, що розвеселився, засумував або злякався. Як видно, порушення дихання залежать від внутрішнього стану людини, а тому і довільне впорядковане дихання повинне надавати зворотну дію на цей стан. Навчившись впливати на своє дихання, можна придбати ще один спосіб емоційної саморегуляції. Сенс дихальних вправ полягає в свідомому контролі за ритмом, частотою, глибиною дихання. Різні типи ритмічного дихання включають затримки дихання різної тривалості і варіювання

вдиху і видиху. По всій довжині дихальні шляхи рясно забезпечені закінченнями вегетативної нервової системи. Встановлено, що фаза вдиху порушує закінчення симпатичного нерва, активізуючи його діяльність внутрішніх органів, а фаза видиху – блукаючого нерва, як правило, що робить гальмуючий вплив.

- **Вправа "Заспокійливе дихання"**

Мета: навчитися знімати хвилювання перед певною діяльністю.

Заспокійливе дихання характеризується поступовим подовженням видиху до тих пір, поки він не стане вдвічі довшим за вдих

Повільно глибоко вдихніть через ніс і на межі вдиху затримайте дихання, потім повільно видихніть через ніс. Знову вдих, затримка дихання, видих – довше на 1 – 2 секунди. Фаза видиху весь час збільшується.

Уявляйте собі, що з кожним видихом ви позбавляєтесь стресового напруження.

Перша цифра – вдих, друга – видих, в дужках – затримка дихання: 4 – 4(2), 4 – 5(2), 4 – 6(2), 4 – 7(2), 4 – 8(2), 4 – 8(2), 5 – 8(2), 6 – 8(3), 7 – 8(3), 8 – 8(4), 8 – 8(4), 7 – 8(3), 6 – 7(3), 5 – 6(2), 4 – 5(2).

(Вдих – 1 – 2с – видих _____)

- **Вправа "Повітряна кулька"**

Мета: навчитися свідомо контролювати за ритмом, частотою, глибиною дихання.

Уявіть собі, що у ваших грудях знаходиться повітряна кулька. Вдихніть через ніс і повністю заповніть легені повітрям. Видихніть його ротом і відчуйте, як воно виходить з легень. Повторюйте, не поспішаючи. Дихайте та уявляйте, як кулька наповнюється повітрям і стає все більшою та більшою. Повільно видихніть ротом, ніби повітря тихенько виходить з кульки. Зробіть паузу і порахуйте до десяти. Знову вдихніть і наповніть легені повітрям. Затримайте його, порахуйте до 3-х, уявляйте при цьому, що кожна легеня – це надута кулька. Видихніть. Відчуйте, як тепле повітря проходить через легені, горло, рот. Повторіть 3 рази, вдихаючи та видихаючи повітря. Зупиніться та відчуйте, що ви сповнені енергії, а все напруження зникло.

10.3. Вправи на візуалізацію

Ефективній емоційній саморегуляції сприяє також використання прийомів уяви або візуалізації. Візуалізація – це створення внутрішніх образів в свідомості людини, тобто активізація уяви за допомогою слухових, зорових, смакових, нюхових, дотикових відчуттів, а також їх комбінацій. Візуалізація допомагає людині активізувати його емоційну пам'ять, відтворити ті відчуття, які він випробував колись. Відтворивши в свідомості образи зовнішнього світу, можна швидко відвернутися від напруженої ситуації, відновити емоційну рівновагу. Чим приємнішим є образ, що викликається, тим більший позитивний стан він створює. Психологами виявлений так званий ефект Пігмаліона: людина поводить себе так чи інакше, якою вона себе уявляє. Згідно із давньогрецькою легендою, Пігмаліон був скульптором, царем Кіпру, який зумів створити таку гарну скульптуру, що сам закохався в неї і переконав богів оживити її. У 1966 році американський психолог Розенталь назвав "ефектом Пігмаліона" явище, коли сформовані очікування змушують особу або групу осіб чинити так, щоб ці очікування, врешті-решт, перетворилися на дійсність. Уявляє людина себе спокійною, впевненою, повною сил і енергії. Людина поводиться так, як вона себе уявляє.

- **Вправа "Поплавець в океані" (Додаток 3)**

10.4. Ціннісно-смысловий рівень регуляції психофізичного стану (вплив на думки, зміна світогляду)

- **Вправа "Заміна негативних думок на позитивні"**

Мета: формування позитивного мислення, вміння знаходити конструктивні рішення в критичних ситуаціях.

Пригадайте, коли у вас були невдачі, які і зараз мають вплив на ваше здоров'я, життя, поведінку та самопочуття. Напишіть 3- 5 таких речень, а потім спробуйте замінити негативні думки про себе на позитивні.

Негативне запитання "за що?" бажано перетворювати на позитивне "для чого?". Можна також використовувати протиставні сполучники але, однак, проте, зате.

Рефлексія: якщо маєте бажання, можете поділитися з групою своїми враженнями від справи.

Притча про двох мандрівників

Відома притча про двох мандрівників, яких мучила спрага і, нарешті, діставшись до поселення, вони отримали по півсклянки води. Один з подорожніх сприйняв склянку напівповною, з вдячністю прийняв ці півсклянки води і був задоволений. Інший же сприйняв склянку напівпорожньою і лишився невдоволеним, що йому не налили повну склянку.

11. Підсумок

Рефлексія заняття: " Мені сьогодні..." (5 хв)

Використана література

1. Емоційне вигорання / упоряд. В. Дудяк. – К. : Главник, 2007. – 128 с. – (серія "Психологічний інструментарій").
2. Марусенко О. А., Походько Л. В. Психоемоційний стан педагогічних працівників та психологічне саморегулювання у професійній психолого-педагогічній діяльності.
3. Профілактика професійного вигорання працівників соціальної сфери : методичні рекомендації для працівників соціальної сфери та фахівців центрів професійної реабілітації / за заг. ред. М.Л. Авраменка : Всеукраїнський центр професійної реабілітації інвалідів, 2008. – 53 с.
4. Пухальська Ю. О. Синдром емоційного вигорання у педагогів : інтерактивна профілактична програма [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kласnaocinka.com.ua/ru/article/sindrom-emotsiinogo-vigorannya-u-pedagogiv.html>

Додаток 1

Притча про двох мандрівників

Йшов якимось дорогою мандрівник, який подорожував від селища до селища. Незабаром він помітив ченця, що обробляв ділянку землі на узбіччі дороги. Чернець привітав мандрівника, і той кивнув йому у відповідь.

Зупинившись, мандрівник звернувся до ченця і запитав:

- Вибач, не міг би ти відповісти на одне запитання?
- Відповім, якщо зможу, – сказав чернець.
- Я побував у гірському селищі, а тепер направляюся в те селище, що розкинулася в долині, і мені цікаво, чи не знаєш ти, що за люди живуть у цій долині?
- Скажи мені, – попросив чернець, – як зустріли тебе жителі гірського селища?
- Жахливо, – відповів мандрівник. – Щиро кажучи, я радий був швидше забратися звідти. Люди там украй непривітні. Вони зустріли мене дуже прохолодно. Я почувався ніяково, але ніхто з них не виявив до мене приязні. Жителі того селища дуже замкнуті люди; видимо, вони не люблять чужинців. Тому, скажи мені, будь ласка, що чекає мене в долині?
- На жаль, мені доведеться засмутити тебе, – сказав чернець, – я думаю, що в долині тобі влаштують точно такий самий прийом. І подорожній похмуро побрів далі.

Минуло кілька місяців. Інший мандрівник проходив тією самою дорогою, і він також звернувся до ченця.

- Добрий день, – сказав мандрівник.
- Добрий день, – відповів чернець.
- Як живеться тобі? – поцікавився подорожній.
- Так, живу потихеньку, – відповів чернець. – Чи далеко ти шлях тримаєш?
- Я йду в те селище, що лежить у долині, – відповів мандрівник. – Ти знайомий з його жителями?
- Знайомий, – відповів чернець. – Але спочатку розкажи мені, звідкіля ти йдеш.
- Я побував у гірському селищі. – І як тебе там зустріли?

- О, там живуть дивні люди. Із задоволенням залишився б у них, якби вирішив закінчити свою подорож. Вони прийняли мене як рідного. Старі дали мені багато добрих порад, діти веселилися і грали зі мною; загалом, там живуть добрі і щедрі люди. Мені було дуже шкода розлучатися з ними. Я завжди буду з радістю згадувати той час, що провів з ними. – Що ж ти можеш сказати мені про жителів долини? – знову запитав він.
- Я думаю, що тобі влаштують такий самий прийом, – відповів чернець. – Йди з Богом.
- Ну що ж, бажаю тобі удачі і спасибі на добромудому слові, – з усмішкою відповів мандрівник і пішов далі.

Додаток 2

Тест на самооцінку рівня стресостійкості особистості

Інструкція: Вам пропонується тест, який дозволить дати самооцінку стресостійкості. Дайте відповіді на подані нижче твердження залежно від того, наскільки вони відповідають Вашим переживанням, та обведіть кружком відповідну цифру. Чим більш щирими будуть Ваші відповіді, тим більш об'єктивним буде отриманий результат.

Запитання тесту	Рідко	Іноді	Часто
1. Я думаю, що мене недооцінюють в колективі	1	2	3
2. Я намагаюся працювати, навіть якщо буваю не зовсім здоровий	1	2	3
3. Я постійно переживаю за якість своєї роботи	1	2	3
4. Я буваю налаштований агресивно	1	2	3
5. Я не терплю критики на свою адресу	1	2	3
6. Я буваю дратівливим	1	2	3
7. Я намагаюся бути лідером там, де це можливо	1	2	3
8. Мене вважають людиною наполегливою і напористою	1	2	3
9. Я страждаю безсонням	1	2	3
10. Своїм недругам я можу дати відсіч	1	2	3
11. Я емоційно і хворобливо переживаю неприємності	1	2	3
12. У мене не вистачає часу на відпочинок	1	2	3
13. У мене виникають конфліктні ситуації	1	2	3
14. Мені не вистачає влади, щоб реалізувати себе	1	2	3
15. У мене не вистачає часу, щоб зайнятися улюбленою справою	1	2	3
16. Я все роблю швидко	1	2	3
17. Я відчуваю страх, що втрачу роботу	1	2	3
18. Я зопалу дію, а потім переживаю за свої справи і вчинки	1	2	3

Підрахуйте загальну кількість балів, що ви набрали, і визначте рівень вашої стресостійкості.

Загальна кількість балів	Рівень вашої стресостійкості
51- 54	1 – дуже низький
53- 50	2 – низький
49- 46	3 – нижчий середнього
45- 42	4 – трохи нижчий середнього
41- 38	5 – середній
37- 34	6 – трохи вищий середнього
33- 30	7 – вищий середнього
29- 26	8 – високий
18- 22	9 – дуже високий

Додаток 3

Вправа "Поплавець в океані"

Мета: розвивати емоційну сферу, формувати довільну регуляцію, емоційне самовираження, швидко зняти втому, відновити працездатність.

Сядьте зручно. Дихання спокійне та рівне. Закрийте очі і розслабтеся. Уявіть, що ви маленький поплавець в океані. У вас немає мети, компасу, карти, керма, весел. Ви рухаєтеся туди, куди несе вас вітер і океанські хвилі. Велика хвиля може на якийсь час накрити вас, але ви знову виринаєте на поверхню... Спробуйте відчутти ці поштовхи і виринання... Відчуйте рухи хвиль, тепло сонця, краплі дощу... пружність товщі моря під вами, яка підтримує вас. Прислухайтесь до свого тіла.

Що за відчуття виникають у вас, коли ви уявляєте себе маленьким поплавцем у великому океані?

Вправа "Висока енергія"

Мета: заряд короткотривалої енергії і її оптимальне використання.

Необхідний час: 3 хв

Уявіть собі яскраве нічне зоряне небо. Виберіть собі найяскравішу зірку. А тепер проковтніть її... Вона вибухає в вас, наповнюючи весь організм енергією. Енергія проникає в усі клітини вашого організму, наповнюючи його бажанням щось зробити, змінити, виправити.

*Збагачений свідомістю могутності законів природи і генія наукової думки людини, зупиняюся перед невідомим: дитина
Януш Корчак*

4.2. Реалізація стилів педагогічної діяльності в навчально-виховному процесі: соціонічний аспект

У попередніх статтях нами розглядалося питання визначення соціотипу особистості учня й урахування його психічних особливостей у навчально-виховному процесі. Проте вчитель також є представником одного із 16 соціотипів і реалізує в педагогічній творчості набір психічних функцій, притаманних саме представникам його типу інформаційного метаболізму.

Нагадаємо, що, відповідно до соціонічної концепції, психіка різних людей може бути представлена у вигляді шістнадцяти комбінацій сприйняття, обробки, трансформації інформації з подальшим прийняттям рішень та організації життя людини. Тобто кожна людина – індивідуальність, особистість, але одночасно вона є представником одного із шістнадцяти типів інформаційного метаболізму, носієм конкретного соціотипу.

Діагностика соціотипу включає в себе досить широкий спектр процедур, починаючи від ретельного спостереження і закінчуючи тестуванням за різними методиками, опитуванням, інтерв'юванням, подальшим аналізом та інтерпретацією отриманих результатів. Для швидкості визначення соціотипу зручно скористатися тестом І.Вайсбанда. (Додаток 1)

Знання власного соціонічного типу дозволяє людині успішно реалізувати себе у трудовій діяльності, обрати професію за покликанням. Прийнято розглядати чотири основні сфери діяльності: *виробничо-управлінську, соціальну, гуманітарну й науково-дослідницьку*. Професія вчителя належить до *гуманітарної сфери*.

Відповідно до теоретичних положень соціоніки найбільших успіхів на освітянській ниві досягають люди, в яких сильними є функції *етики й інтуїції* – *етико-інтуїтивні та інтуїтивно-етичні типи*, до яких належать *Наставник, Лірик, Натхненник, Гуманіст*.

Представники цих типів найбільш вдало налагоджують контакти з людьми, виявляють емоційність, гуманність, уміння співпереживати іншим, переконувати, відчувати приховані потреби людей, зокрема дітей [7]. У той же час їх характеризує послідовність, надійність, стабільність. Серед представників інших типів їх вирізняє здатність працювати з образами та емоціями, без яких стають неможливими поняття Добра й Зла, Краси, Істини, Правди та

Кохання. У першу чергу, їх цікавлять вищі, духовні потреби, які виражаються у мистецтві, релігії, філософії, психології.

Постійним об'єктом вивчення для них є всі галузі знань про людину, суспільство та шляхи їх розвитку й удосконалення. У центрі уваги – стосунки й почуття, питання виховання, розвитку здібностей кожної дитини, реалізації її потреб, інтересів, уподобань. Духовний світ людини, її моральні цінності у взаємозв'язку із ідеями нових напрямів суспільного та культурного розвитку складають основу їхніх спостережень та досліджень. Представників зазначених типів приваблює література, мистецтво, театр, незалежно від дисципліни, яку вони викладають в школі. Таким педагогам іноді важко підтримувати дисципліну й порядок на уроках, контролювати виконання домашніх завдань і оцінювати навчальні досягнення школярів. Вони схильні до компромісів у практичній діяльності, проте, безкомпромісні у питаннях ідей і переконань. Їх мало турбують матеріальні стимули заохочення, контроль якості, покращення умов праці і навіть власний комфорт. Як показують спостереження, саме таких педагогів найбільше люблять і поважають учні в школі [3].

Але в школу приходять не лише інтуїти й етики. Представники багатьох інших соціотипів успішно виконують свою роботу, досягаючи високої результативності, поваги й визнання від дітей, батьків, педагогічного колективу та адміністрації.

Так, практика показує, що учні школи першого ступеня у великій мірі орієнтовані на сенсоріку. Навчання здійснюється через діяльність, діти максимально залучені до пізнавального процесу – вони постійно "щось роблять" – виходять до дошки, пишуть, коментуючи свої дії, читають, переказують засвоєний матеріал, ліплять, малюють, вишивають. То ж педагогічні представники, сильною функцією яких є сенсорика, успішно справляються із виконанням поставлених завдань. В основній школі навчання тяжіє до посилення теоретичного аспекту, в старшій школі ця тенденція зростає, а у вищих навчальних закладах сягає свого максимуму. Як свідчать дослідження, дві третини педагогів, які працюють у школі I ступеня – сенсоріки, серед учителів основної школи – приблизно 50% сенсориків і стільки ж інтуїтів, тоді як 70% викладачів вишів складають інтуїти.

Кожен педагогічний працівник має певні психічні особливості, які в певній мірі впливають на вибір методик, технологій, способів і форм організації навчально-пізнавальної діяльності, які реалізуються ним на практиці. Кожен педагог вирізняється своїм, індивідуальним стилем діяльності. У широкому розумінні І.В. Страхов, Н.Д. Левітов, В.С. Мерлін Є.А. Клімов розглядають стиль діяльності як сталу систему способів, прийомів, яка проявляється в різних умовах її здійснення. Вона обумовлюється специфікою самої діяльності, індивідуально-психологічними особливостями суб'єкта. Власне психологічний смисл індивідуального стилю діяльності – "це обумовлена типологічними особливостями стійка система способів, яка складається у людини, яка прагне до найкращого здійснення даної діяльності,... індивідуально-своєрідна система психологічних засобів, які свідомо чи стихійно використовує людина з метою найкращого врівноваження своєї (психологічно обумовленої) індивідуальності з предметними зовнішніми умовами діяльності" [6].

Це підкреслює В.С. Мерлін, визначаючи, що стиль діяльності – це "індивідуальне своєрідне поєднання прийомів та способів, які забезпечують найкраще виконання діяльності".

А.К. Маркова виділяє змістовні, динамічні та результативні характеристики індивідуального стилю педагогічної діяльності [5]:

Характеристика індивідуального стилю педагогічної діяльності
(за А.К. Марковою)

Змістовні	<ol style="list-style-type: none"> Орієнтація вчителя на:<ul style="list-style-type: none"> – процес навчання, – результат навчання, – процес і результат навчання. Адекватність – неадекватність планування навчально-виховного процесу.
------------------	---

	3. Оперативність – консервативність у використанні засобів і способів педагогічної діяльності. 4. Рефлексивність – інтуїтивність
Динамічні	– Гнучкість – традиційність. – Імпульсивність – обережність. – Стійкість-нестійкість щодо ситуації, яка змінюється. – Стабільне емоційно-позитивне ставлення до учнів – нестійке емоційне ставлення. – Наявність особистісної тривожності – її відсутність. – Срямованість рефлексії: на себе – на обставини – на інших
Результативні	– Однорідність – неоднорідність рівня знань учнів. – Стабільність – нестійкість в учнів навичок учіння. – Високий – середній – низький рівень інтересу до предмета

Стиль педагогічної діяльності, що носить, природно, індивідуальний характер, залежить від багатьох чинників: від психічного складу людини, її цінних орієнтації, рівня освіти й загальної культури, впливу найближчого соціального оточення й авторитету людей, що супроводжували процес соціалізації педагога (особливо це характерно для молодих викладачів). Розглянемо лише один з аспектів, а саме з'ясуємо, як позначається соціотип педагога на стиль його роботи і яким чином реалізуються його змістовні характеристики.

Соціотип є константою, яка визначає спосіб організації психічної діяльності. Саме з його природи впливає орієнтація на ті чи інші форми і методи викладання та виховання, які обирає педагог, характер його спілкування з учнями.

У соціоніці виділяється чотири стилі педагогічної діяльності, кожен з них має і свої підстилі[1]. Розглянемо їх.

Стилі педагогічної діяльності (соціонічний аспект)

Стилі	Підстилі
Надихаючий	Заворожуючий
	Артистичний
	Приваблюючий
Соціалізуючий	Дипломатичний
	Абстрактно-теоретизуючий
Теоретизуючий	Теоретико-прикладний
	Розпорядчо-регулюючий
Дисциплінуючий	Розпорядчо-регулюючий
	Вольовий

Надихаючий стиль характерний для **інтуїтивно-етичних і етико-інтуїтивних типів**. Він вирізняється першочерговим прагненням педагога реалізувати у процесі навчання людський потенціал, розкрити перспективні можливості як учнів, так і свої власні. Такі вчителі орієнтовані не стільки на конкретний кінцевий результат, скільки на процес пояснення матеріалу та формування в учнів стійкого інтересу до навчального предмета.

Сильна сторона представників цього стилю – вміння тонко відчувати настрій класного колективу, розпізнавати внутрішній стан кожної дитини, будувати з нею стосунки, вести рівноправний діалог. Вчитель воліє працювати зі дібними учнями, але разом з тим володіє вмінням побачити в кожному приховані можливості, стимулювати його активність, бажання здобувати нові знання.

Педагоги з посиленими функціями етики та інтуїції відрізняються від інших не лише глибоким знанням свого предмета, а й різноманітністю методичних прийомів, способів, методів, які використовуються ними у процесі пояснення нового матеріалу. Вони прекрасно володіють словом, мовою. Схильні до імпровізації. Найбільший парадокс полягає в тому, що будучи педагогами за своїм психологічним станом, покликаним, представники етико-

інтуїтивних та інтуїтивно-етичних стилів можуть навчити лише бажаючих, свідомих учнів. Примус, вольовий тиск, постійний жорсткий контроль не співвідноситься ніяк із їхнім прагненням бачити в кожній дитині особистість, яка бажає навчати, зростати інтелектуально, духовно й творчо.

Характерна риса "**заворожуючого**" підстилю – перенесення основного акценту в роботі на нове, незвичайне саме в зміст ідосліджуваного матеріалу, на його нетрадиційність, магічну привабливість. Учитель творить, імпровізує з використанням методичних прийомів, що дозволяють йому привернути увагу учнів до обговорюваної проблеми, "зачарувати" їх.

Представникам "**артистичного**" стилю притаманна підвищена емоційність у викладі матеріалу, образність, яскравість його подачі, багатство міміки, жестів, інтонацій і тембру голосу, тобто, невербальних засобів впливу. Вчитель-актор, вчитель-митець, який грає роль, вживається в неї, імпровізує на основі відчутого і прийнятого на віру матеріалу.

Іноді, захоплений власною роллю, педагог стає неуважним до частковостей, деталей. Тому для пояснення на занятті відбирає найцікавіший матеріал, який може здивувати, захопити, привабити, а інший, хоча й важливий, залишає на самостійне опрацювання школярів. Відповідно досить часто недостатньо часу, уваги, значущості приділяється закріпленню набутих знань і повторенню вивченого матеріалу, контролю навчальних досягнень учнів. Під час опитування вчитель звертається до великої кількості учнів, в основному сильних, які його цікавлять, опитує їх у швидкому темпі, задає неформальні питання, але мало дає їм говорити, не чекаючи, поки вони сформулюють відповідь самостійно. Труднощі викликають чітке формулювання й усвідомлення мети, цілей уроку, глибокий аналіз результатів своєї діяльності, об'єктивне цінювання школярів. Йому важко дається складання планів, конспектів навчальних занять. Адміністрації, аналізуючи результати діяльності педагогічного працівника, який є представником артистичного стилю, слід проявляти максимум такту й уваги. Бажано надавати йому більше свободи для творчості, поєднуючи її з контролем, але не дріб'язковим, а м'яким, доброзичливим. Необхідно пам'ятати, що для етико-інтуїтивних і інтуїтивно-етичних типів педагогічна діяльність – це сфера, в якій найбільш повно можуть проявлятися їхні здібності і таланти. Тому такі викладачі можуть довгий час працювати на ентузіазмі, не отримуючи належної винагороди, і, навіть залишивши навчальний заклад, відчувати внутрішній дискомфорт, жалкувати про свій вчинок.

Соціалізуючий стиль характерний для етико-сенсорних і сенсорно-етичних типів. Він передбачає наявність у педагогічного працівника здатності організувати таку взаємодію з учнями, яка має яскраво виражений виховний ефект і спрямована на формування актуальних, соціально заданих якостей особистості. Метою педагогічного впливу в данному випадку є не стільки прагнення розкрити перед учнями всю глибину навчального предмета, скільки ефективно засвоєння певного обсягу знань, відпрацювання конкретних, життєво необхідних умінь і навичок.

Сильна сторона представників згаданих соціотипів – здатність чітко спроектувати навчально-пізнавальну діяльність школярів. На навчальному занятті ним організуються всі види робіт: пояснення, повторення, закріплення матеріалу, що вивчається, контроль за рівнем навченості учнів. Велика увага приділяється педагогом методичному забезпеченню своєї діяльності. Ним використовуються різноманітні, ретельно відібрані й відпрацьовані методичні прийоми та способи активізації пізнавального процесу. Зміна видів діяльності, доцільне використання ігрових, активних форм і методів роботи, вміле поєднання колективної, групової та індивідуальної форм роботи забезпечує можливість залучення до активної діяльності усіх учнів класу. У полі зору педагога постійно знаходяться і "сильні", і "слабкі" учні. Для нього вкрай важливим є зворотний зв'язок. Стежить за обстановкою на занятті, вміє зняти психологічну напругу, уважний і турботливий.

Педагоги, які мають **дипломатичний підстиль**, уміють створити на занятті доброзичливу атмосферу. Викладач прагне отримати відгук на свої емоції, але на відміну від

"артиста" діє досить стандартно. Граючи якусь роль, не вживається в неї, ретельно розраховує вплив на учнів. Девіз "дипломатичного" підстиля: "Виглядати гідно!" Педагог створює імідж, образ, частіше прогресивного, суворого, доброзичливого викладача, якого неухильно дотримується. Прагнучи до популярності серед школярів, може маніпулювати відносинами. Основні проблеми цього стилю пов'язані з особливостями мислення етико-сенсорних і сенсорно-етичних типів. Їхня слабкість – недостатньо розвинене вміння бачити перспективу, тому викладач не завжди у змозі визначити потенційні можливості учнів, майже не уявляючи, щовід них можна очікувати в майбутньому. Це створює небезпеку того, що у своїх діях педагог орієнтується переважно на "середнього" учня, не приділяючи належної уваги найбільш здатним. Тому робота з обдарованими учнями в межах уроку відсутня, та й в позаурочний час носить ситуативний характер. Ще один недолік – переважання емоційності над рефлексивністю. Це інколи призводить до необ'єктивності, емоційному тиску, підпорядкування своєму впливу. Погано розраховує час на занятті. Відчуває труднощі в плануванні. Такі вчителі у більшій мірі вихователі, ніж предметники. Саме в організації виховної роботи у повній мірі отримують змогу реалізувати свої сильні якості.

Представники **"абстрактно-теоретизуючого"** підстилю спрямовують свої зусилля на розкриття перспективних тенденцій, альтернативних сторін, глибинної суті досліджуваних явищ і процесів. Педагог загострює увагу учнів на протиріччях, що вимагають уміння міркувати на досить високому рівні абстракції. Успішно використовує в своїй роботі міжпредметні зв'язки, вдало інтегруючи матеріал різних навчальних дисциплін. Представники згаданого стилю педагогічної діяльності вимагають уважного ставлення до себе. В основу взаємодії з ними рекомендується покласти поєднання вимогливості з довірою. Не слід забувати, що ці педагоги швидше тактики, ніж стратеги.

Педагогічну діяльність **інтуїтивно-логічних і логіко-інтуїтивних типів** характеризує **"теоретизуючий стиль"**. Представники цього стилю орієнтовані головним чином на предмет, його зміст, глибину матеріалу, що вивчається. Основну мету, результат своєї діяльності вбачають не в конкретній сумі знань, а у формуванні інтересу до предмета, у розвитку здібностей учнів до самостійного, логічного мислення.

Сильна сторона – високий теоретичний рівень навчального матеріалу, нестандартний підхід до його вивчення. Щоб привернути увагу учнів, зацікавити їх, викладач застосовує проблемний підхід, використовуючи нову, дискусійну інформацію, виходить за рамки навчальної програми. У своїх діях він орієнтований переважно на сильних учнів – односторонців або опонентів. У спілкуванні з учнями уважний, доброзичливий, демократичний, виявляє повагу до чужої точки зору. Не має схильності завищувати оцінки, вважається педагогом об'єктивним, строгим, але справедливим.

Особливість представників **"теоретико-прикладного"** підстилю теоретизуючого стилю педагогічної діяльності – практико орієнтований підхід до вивчення навчальних дисциплін, спрямованість на зв'язок з реальним життям, повсякденною практичною роботою. Тому теоретичні проблеми розглядаються і розв'язуються ними у тісному зв'язку з реальною дійсністю. Формування предметних компетентностей учнів відбувається дякуючи застосуванню широкої ерудиції педагога з поєднанням хорошого знання життєвих та соціальних потреб. Рух у пізнанні від конкретного до загального, від практики до теорії з подальшим теоретичним, науково-обґрунтованим осмисленням конкретних явищ є рушійним фактором, який забезпечує високий рівень пізнавальної активності їхніх учнів. Такі педагоги люблять ставити учням каверзні питання, щоб перевірити їх здатність застосовувати отримані знання в складних, нестандартних ситуаціях на практиці.

Істотний недолік "теоретико-прикладного" стилю полягає в тому, що вчитель орієнтується здебільшого на сильних учнів, або ж тих, хто зорієнтований на вивчення предмета з певних обставин. Зосередженість на навчальному предметі, його змісті, часто призводить до того, що нівелюється методичний аспект педагогічної діяльності. В результаті ускладнюється рівень презентації матеріалу, що вивчається, втрачається доступність та

наступність викладання, зводиться на кшталт другорядних завдання відпрацювання конкретних умінь і навичок. Такий педагог найкраще реалізує свої потенційні можливості та здібності в групах з поглибленим вивченням окремих предметів, профільних класах, у процесі розроблення концепцій, нових ідей, аналізі та плануванні. Але, знову ж таки, за умови, що на нього не буде чинитися тиск і буде забезпечена свобода творчості.

Дисциплінуючий стиль педагогічної діяльності властивий **сенсорно-логічним і логіко-сенсорним типам**. Своєю діяльністю вони подібні до управлінців виробничим процесом. Їм притаманне адекватне планування навчального процесу, оптимальний відбір наповнення змісту навчальних модулів, чіткий контроль знань. Такі педагоги, плануючи та проектуючи навчальні заняття, віддають перевагу репродуктивній роботі, короткому й чіткому викладенню навчальної інформації. Лаконічно й чітко відтворити виучуваний матеріал і застосувати його у процесі виконання конкретних завдань, передбачених вимогами державного стандарту – основне завдання учня. Виявляючи консервативізм, вчителі використовують тільки апробовані методики, критично ставляться до нових, не апробованих на практиці ідей. Працюють в рамках чинних програм, узгоджуючи свої вимоги з рівнем загальноприйнятих орієнтирів. Дотримуються правил, інструкцій. Спрямовують зусилля на відпрацювання конкретних умінь і навичок. Особливої уваги надають наочності, досвіду, практиці. Такі вчителі вміють залучити до роботи всіх учнів, не тільки "сильних". Вони схильні до дисциплінарних методів впливу, жорстко реагують на лінощі, безвідповідальність. Об'єктивні при оцінці відповідей. Прекрасні організатори. Уміють підпорядкувати будь-яку дію досягненню поставленої мети. Люблять у всьому порядок, не терплять плутанини, проте можуть бути владними, спричиняти вольовий тиск, спалахнути, якщо "потрапиш під руку". У моменти емоційних зривів проявляють жорсткість, негативізм. Фактично не зважають на здібності, інтереси та уподобання конкретного учня, не знають, чого від нього можна очікувати в майбутньому, тому орієнтиром слугує лише програмна вимога.

Для представників "**розпорядчо-регулюючого**" підстилю характерними є виважений вибір технології роботи на занятті. Значна увага відводиться організаційним етапам. Поєднання високої вимогливості до рівня засвоєння навчального матеріалу забезпечує можливість відпрацювання методів раціонального вирішення поставлених завдань, більш ефективного, економного способу досягнення мети.

"Вольовий" підстиль означає вимогливість до учнів у виконанні своїх обов'язків і строгий контроль. Дисципліна підтримується на страхові покарання. Головними методами впливу такого вчителя є наказ та повчання. Педагог домагається чіткості відповіді до найменших деталей. Не любить опонентів, завжди стоїть ніби над учнем, не прагнучи його підняти до свого рівня. Справляє враження сильної особистості. Його побоюються. У порівнянні з іншими типами викладачів набагато більшу увагу приділяє контрольню-оцінюючому етапові навчальної діяльності, побоюється надавати учням можливість діяти самостійно. Орієнтується на вольові якості учнів. Проте для таких вчителів характерною є низька задоволеність професією та професійна нестійкість. Керівництву бажано використовувати прекрасні організаторські здібності представників цього стилю, їх дисциплінуючий вплив не тільки на учнів, а й на викладачів. Варто також враховувати, що до такого викладача і потрібно проявляти більше вимогливості, ніж довіри.

Зведемо сказане у єдину систему (*Додаток 2*)

Розглянуті стилі педагогічної діяльності можна дробити ще далі, розкривати ще глибше, виділивши шістнадцять їх різновидів відповідно до соціонічної типології організації людської психіки. Як ми бачимо, жоден з них не можна вважати ідеальним. Кожен з них має як сильні, так і слабкі сторони. Проте їхнє знання дозволяє адміністрації реально зважувати можливості педагогів у вирішенні тих чи інших завдань навчально-виховного процесу.

Література

1. Бескова Л.А. Уроки соционики или самое главное чему нас не учили в школе / Л.А. Бескова, Е.А. Удалова. – М.: Астрель, 2003 – 478с.
1. Васбанд И.Д. Соционика. – Знание – сила. – 1992, С.1-10.
2. Гуленко В., Тыщенко В. Соционика идет в школу. – М., 2010. – 280 с.
3. Климов Е.А. Психология профессионала. – М.: Изд-во "Институт практической психологии"; Воронеж: НПО "МОДЭК", 1996. – 400 с.
4. Маркова А.К. Психология учителя // Педагогическая творчество и мастерство: Хрестоматия / Укл. Н. В. Гузій. – К.: ІЗМН, 2000. – С. 61-65.
5. Мерлин В. С. Психология индивидуальности: Избр. псих.труды. – Ин-т практич. Психологии; Воронеж: НПО "МОДЭК", 1996. – 446 с.
6. Прокофьева Т.Н. Алгебра и геометрия человеческих взаимоотношений. – М.: Алмаз, 2005. – 108с.
7. Прокофьева Т.Н. Методика диагностики типов информационного метаболизма. // Менеджмент и кадры: психология управления, соционика и социология. – 2004. – №2.
8. Прокофьева Т.Н. Психологические типы и способности к профессии / Т.Н. Прокофьева// Абитуриент. -2003. – 4 дек. – С.8.
9. Тихонова Л., Сироткина Н. Разные социотипы – разные стили// Директор школы. – 1996. – № 5.

Додаток 1

Тест для визначення соціотипу особистості (І.Вайсбанда)

Крок 1	Крок 2	Крок 3	Крок 4	Ваш тип
Імпровізація; відсутність зобов'язань; дії в залежності від обставин, які склалися; гнучка воля; реальність, а не догми; робота в залежності від натхнення; пошук; використання наданого шансу; пристосованість до мінливого навколишнього світу; відчуття ситуації й тенденцій; імпульсивні вчинки, емоції, рішення; задоволення від починань	Абстракція; теорія; цікаві завдання; зрозуміти суть, зміст речей, перспектив; поступитися у дрібницях; увесь світ – в майбутньому	Азарт відкриття; захоплення людьми і починаннями	Надихаючі ідеї; починання й теорії	Новатор
		Інтуїція; духовність; самопізнання; час і історія	Цікаві, талановиті люди, спілкування	Натхненник
	Воля; подолання труднощів; сила й краса		Скептичне передбачення; професіоналізм	Критик
		Відчуття моменту; інтереси близьких; естетика	Емоційне передчуття, поетичність	Лірик
	Розум; холодний аналіз; логіка; об'єктивне ставлення; здоровий глузд; неупердженість; стриманість		Хто прагне – той досягне; логіка боротьби	Лідер
		Енергія; впливовість на людей, їх почуття	Політик	
Планомірне просування до мети; завчасна підготовка; системна робота; не відкладати на потім; довести розпочате до кінця; зробити й помилуватися	Правильні дії; логіка вчинків; моє право	Умови життя; умлі руки; незалежність	Майстер	
		Відчуття, природа; тепле спілкування і емоції	Посередник	
	Спокійне мислення; логіка стосунків; моє місце	Я все виконую швидко, ефективно, з користю	Експериментатор	
		Добросовісність виконання справ; надійність, якість	Управляючий	
		Рівність, справедливість; система знань	Аналітик	
		Логіка системи;	Інспектор	

результатом; рішучість; стійкість поглядів; правильні вчинки, емоції, рішення; задоволення від завершеності справи	Почуття, емоції; співпереживання з людьми; симпатії- антипатії; любов і ненависть; небайдужість, сердечність	Емоційна відкритість; пориви любові, гніву	вольове впровадження	Наставник
			Драматизм, трагедія; співпереживання	Комунікатор
		Прихований світ почуттів; добро й зло; приязнь, осуд	Віра, надія, любов; відданість близьким	Гуманіст
			Неприйняття зла; прагнення до моральної чистоти	Хранитель

*Для визначення соціотипу за тестовою методикою І. Вайсбанда на **1 кроці** потрібно обрати один з двох описів, який найбільшою мірою характеризує Вас. Потім оберіть опис на другому, третьому й четвертому кроках. Отримайте назву соціотипу, представником якого ви є.

Додаток 2

Характеристики індивідуального стилю педагогічної діяльності (соціонічний аспект)

Стиль діяльності	Змістові характеристики				Динамічні характеристики	Результативні характеристики
	Орієнтація вчителя	Адекватність планування навчально-виховного процесу	Оперативність у використанні засобів і способів педагогічної діяльності	Рефлексивність-інтуїтивність		
Надихаючий	На процес навчання, формування стійкого інтересу до предмету	Неадекватність відбору виучуваного матеріалу, розмитість та цілей навчального заняття	Висока імпровізація та оперативність у використанні різноманітних методичних прийомів	Інтуїтивність	Підвищена емоційність у викладанні предмета, орієнтація на здібних учнів, учень – рівноправний партнер	Необ'єктивність оцінювання навчальних досягнень, середня результативність або ж висока у "сильних" класах, можуть навчити лише тих, хто хоче вчитися
Соціалізуючий	На процес і результат навчання, практична спрямованість, відпрацювання життєво необхідних умінь і навичок	Чітка організація навчально-виховного процесу, орієнтація на виховний аспект	Виваженість у відборі методичних прийомів	Переважання емоцій над рефлексивністю	Орієнтація на "середнього" учня, емоційний тиск, підпорядкування своєму впливу	Середні та високі результати
Теоретизуючий	На предмет, його зміст, формування інтересу до предмета, розвиток самостійного логічного мислення	Ускладнений теоретичний рівень навчального матеріалу, нестандартний підхід до викладання	Невілювання методичного аспекту, втрата доступності й наступності	Поєднання інтуїтивності і рефлексивності	Орієнтація на сильних учнів, уважність, демократичність, доброзичливість	Об'єктивність у оцінюванні, строгість, виваженість, високі показники лише у групах з поглибленим вивченням

						предмету
Дисциплінуючий	На результат навчання, вольові якості учнів, відповідність державним стандартам	Короткий, чіткий виклад навчального матеріалу, відповідність інструкції, правилу	Консервативізм, використання лише відпрацьованих методик	Рефлексивність	Висока вимогливість до рівня засвоєння матеріалу всіма учнями, строгий контроль, дотримання дисципліни	Об'єктивність у оцінюванні, середня та висока результативність, що базується на строгому контролі

4.3. Організація профорієнтаційної роботи з учнями

Інформаційні матеріали до заняття (III курс)

Дати людині щастя улюбленої праці – означає допомогти їй знайти серед безлічі доріг ту, на якій найяскравіше розкриваються індивідуальні творчі сили і здібності її особистості

Василь Сухомлинський

В умовах реформування системи освіти в Україні особливої ваги набуває проблема, пов'язана з прагненням сучасної молоді знайти місце рівноправного партнера у суспільних процесах, які протікають швидко і вимагають від них одночасно високого рівня загальної підготовки й ґрунтовних знань в обраній сфері професійної діяльності. У сучасному суспільстві молодь не може успішно реалізувати свої соціально-професійні орієнтації без сприяння інститутів системи освіти. Такі заклади не тільки транслюють підростаючому поколінню обсяг знань і передають спеціальні вміння, а також і формують життєві орієнтації, установи та трудові навички, зокрема – вибір майбутньої професії, продовження освіти й професійну підготовку. Таким чином, одним із пріоритетних завдань сучасної системи освіти є організація роботи з учнівською молоддю щодо усвідомленого професійного самовизначення.

В основу профорієнтаційної діяльності покладено такі принципи:

- комплексний характер профорієнтаційних послуг: організація профорієнтаційної діяльності повинна здійснюватись в соціально-економічному, психолого-педагогічному, медико-фізіологічному та професійному напрямках для забезпечення різнобічної готовності молоді до вибору професії;
- узгодження інтересів особи та суспільства через ринок праці;
- діяльнісний підхід до визначення професійної придатності;
- рівні можливості отримання профорієнтаційних послуг громадянами України та громадянами іноземних держав, з якими укладено відповідні угоди, незалежно від місця роботи чи навчання, віку, статі, національності, релігійних переконань;
- доступність професійної та іншої інформації стосовно можливостей вибору чи зміни професії, форм навчання та працевлаштування;
- добровільність і безкоштовність отримання профорієнтаційних послуг усіма групами населення на гарантованому державному рівні;
- конфіденційний і рекомендований характер висновків профконсультацій і профдобору, додержання працівниками профорієнтаційних норм професійної етики;
- взаємозв'язок школи, сім'ї, виробництва і громадськості в здійсненні профорієнтаційних заходів;
- систематичність і наступність у профорієнтації.

Підходи до організації ефективної профорієнтаційної роботи:

- соціально-економічний – аналіз потреб суспільства в різних професіях, з'ясування їх перспектив у трудових ресурсах. Робота за покликанням забезпечує максимальну віддачу працівника і, відповідно, дає кращий економічний ефект;
- психофізіологічний – забезпечення вибору такої професії, яка максимально відповідає психофізіологічним характеристикам людини;
- психолого-педагогічний – виховання в учнів любові до праці, формування інтересу до майбутньої професії.

Розвиток ринку праці, зростання вимог до якості підготовки фахівця визначає необхідність якісного покращення усієї системи професійної підготовки кадрів. Одним із важливих напрямів реалізації такого завдання є розвиток і вдосконалення роботи з професійної орієнтації молоді у процесі набуття нею середньої освіти. Важливою умовою ефективності профорієнтаційної роботи є **проведення означеної діяльності з дітьми дошкільного віку та учнівською молоддю**. Система профорієнтаційних справ дозволить всебічно ознайомити учнів зі світом професій, усвідомити важливе значення кожної з них та необхідність правильного вибору.

Профорієнтаційна робота з учнями – один із головних аспектів виховної роботи, спрямованої на підготовку учнів до свідомого вибору професії, визначення свого місця у суспільстві. У закладах освіти профорієнтаційну роботу з учнями покликані проводити класні керівники, вихователі, бібліотекарі, педагоги-організатори, керівники гуртків у позакласний час. Така робота організовується з урахуванням вікових та індивідуально-психологічних особливостей учнів (вихованців), їхніх нахилів, інтересів, задатків та готовності до певних видів діяльності й рівня сформованості учнівського колективу.

Особливість позакласної виховної роботи полягає в добровільній участі у ній (учні обирають профіль занять за інтересами), суспільній спрямованості (зміст діяльності відповідає потребам суспільства, відображає досягнення науки, культури, мистецтва), ініціативності, самодіяльності учнів (врахування бажання дітей, їх пропозицій). Цікаво організовані виховні справи, добре спланована робота гуртків за інтересами особливо розвивають здібності дітей, їх творчу активність.

Враховуючи психологічні та вікові особливості учнів, профорієнтаційну роботу з учнями у позакласний час потрібно організовувати **поетапно**:

- початковий етап (1-4 класи);
- пізнавально-пошуковий етап (5-7 класи);
- базовий етап (8-9, 10-11 класи).

Початковий етап (1-4 класи). На даному етапі передбачається ознайомлення з окремими професіями, формування поваги до трудівників, позитивного ставлення до різних видів трудової діяльності, інтересу до пізнання своєї особистості (самопізнання); початкових загально-трудо-вих умінь і навичок, здатності до взаємодії з іншими людьми в процесі діяльності; створення умов для розвитку здібностей молодших школярів; виховання загальної культури праці шляхом залучення до посильних видів діяльності.

Працьовитість, пошана до людей праці всіх професій і спеціальностей, усвідомлення необхідності трудитися, уміння планувати і контролювати свою роботу, правильно організувати робоче місце, акуратність і точність в роботі, посидючість, наполегливість, уміння вибрати найбільш раціональний спосіб виконання завдання, економія матеріалів і часу – всі ці якості потрібно формувати починаючи вже з першого класу. Дітей необхідно поступово вводити у величезний світ професій, учити їх орієнтуватися в ньому. Завдання педагога – якомога раніше виявити інтереси школярів і розвинути їх відповідно до потреб суспільства, створюючи умови для всебічного гармонійного розвитку особи. Професійна просвіта учнів 1-4 класів полягає в необхідності дати їм початкові відомості про важливість будь-якої праці для життя суспільства. Учні ще не готові сприймати інформацію про умови праці, але вони можуть усвідомити, яку користь приносить людям та чи інша професія.

Пізнавально-пошуковий етап (5-7 класи). Означений етап передбачає формування ціннісних орієнтацій, мотивації самопізнання, установки на власну активність у

професійному самовизначенні та оволодінні професійною діяльністю, а також систематичне ознайомлення з професіями. Не менш важливими є формування умінь самооцінки, самоаналізу з метою усвідомлення власної професійної спрямованості, консультування щодо вибору профілю подальшої освіти, форм трудової підготовки.

В основній школі професійна просвіта школярів повинна спрямовуватись на ознайомлення учнів з існуючою типологією професій та відомостями про найбільш поширені професії кожного типу, класу, відділу і групи. Важливе місце у профорієнтаційній роботі з учнями 5-7 класів повинні зайняти питання про умови правильного вибору професії та фактори, які на нього впливають.

На цьому віковому етапі основними завданнями профорієнтації є виховання працелюбності, стимулювання до свідомого вибору праці, розвитку творчих здібностей учнів, ознайомлення з різними видами професійної діяльності, умовами праці, об'ємом спеціальних і загальних знань, умінь і навичок, якими повинен оволодіти спеціаліст даної професії, гігієнічною характеристикою, психофізіологічними вимогами професії до людини, системою підготовки та підвищення кваліфікації кадрів із даної.

У підлітків часто змінюється інтерес до професії. Іноді це відбувається в результаті впливу зовнішніх факторів, наприклад, коли учні отримують неправильне уявлення про зміст праці або недостатньо об'єктивно оцінюють свої можливості, ігноруючи психофізіологічні особливості і переоцінюють їх. Чимало учнів узагалі не цікавляться майбутньою професією. Ці аспекти необхідно враховувати у процесі організації профорієнтаційної роботи в основній школі.

Базовий етап (8-9, 10-11 класи). Організація роботи на цьому етапі полягає у вивченні наукових основ вибору професії, її класифікаційних ознак, вимог професій до людини, основних професійно важливих якостей, правил вибору професії. Старшокласники мають оволодіти методиками самопізнання, самооцінки, розвивати індивідуальні професійно важливі якості, формувати вміння зіставляти необхідні для здобуття конкретної професії вимоги з власними можливостями та кон'юнктурою ринку праці. Завданням школи є створення умов для випробування можливостей учнів у різних видах трудової діяльності (консультації щодо вибору професії та навчального закладу, професійний відбір). Про досягнення очікуваних результатів свідчать сформованість особистісно значущого сенсу вибору професії, певної професійної спрямованості, професійне самовизначення учнів, їх готовність до зміни професійної спрямованості, переорієнтації на суміжні професії, на інші види діяльності відповідно до своїх індивідуальних особливостей та результатів профвідбору.

Учні старших класів потребують розширення, поглиблення та систематизації знань про професії. У зв'язку з цим основними напрямками профорієнтаційної роботи з учнями є: професійне виховання (формування та розвиток в учнів стійких професійних інтересів до тієї чи іншої професії), професійна діагностика (вивчення характерних особливостей людини) та професійна консультація (надання індивідуально-психологічної та медичної консультації).

Особливе значення для визначення змісту профорієнтаційної роботи має рівень професійної спрямованості учнів старшої школи. Розрізняють високий, середній та низький рівні:

високий – загальні та професійні інтереси носять широкий, змістовний та стійкий характер; вироблена система значимих ціннісних орієнтацій, для яких характерне глибоке розуміння значення професії як для окремої особистості так і для всього суспільства;

середній – загальні та професійні інтереси мають стійкий характер, але не завжди поєднуються з інтересами до майбутньої професійної діяльності; інші інтереси обмежені; ціннісні орієнтації виражаються позитивним ставленням до виконання професійного обов'язку;

низький рівень – загальні та професійні інтереси чітко не виражені; відсутнє поєднання з інтересом до майбутньої професійної діяльності.

Ефективність організації профорієнтаційної діяльності полягає у використанні педагогом активних **форм та методів роботи**. Залежно від мети, завдань та змісту їх поділяють на: **інформаційно-просвітницькі**, у ході яких вихованцям розповідається про канали працевлаштування, умови прийому на роботу і навчання, надається інформація про світ професій та вимоги, які ставляться до людини; **діагностичні**, які спрямовані на вивчення особистості учня, його інтересів, нахилів, здібностей з метою виявлення їх відповідності обраній професії. Серед таких форм профорієнтаційної роботи виокремлюють: *ситуаційно-рольову гру, сюжетно-рольову гру, гру-драматизацію, інсценування, гру-бесіду, гру-експрес, гру-мандрівку, вікторину, відгадування загадок, ребусів, кросвордів, екскурсію на підприємства, віртуальну екскурсію, бесіду, розповідь, годину спілкування, калейдоскоп, усний журнал, уявну подорож, творчий конкурс, моделювання життєвих ситуацій, виставку творчих робіт, школу професійної майстерності, презентацію професій, перегляд мультфільмів, кінофільмів, документальних фільмів, відеороликів, станційну форму роботи, гру з літерами та словами, ігрову програму, місто веселих майстрів, прес-шоу, теле-ревію, свято (професійне свято), зустріч із людьми різних професій, ярмарку професій, клуб веселих та кмітливих, акцію, театральну виставу, майстер-клас, анкетування, тестування, мульти/моно проекти, конверт дружніх питань, твір-роздум, тренінг, калейдоскоп професій, професійну вітальню, колаж, диспут, брифінг, моделювання розвивально-виховних ситуацій, брейн-ринг, складання індивідуальних програм саморозвитку, агітбригаду, тематичний діалог, інтернет-подорож, інтернет-форум.*

Тематичний зміст виховної діяльності

1. **1-4 класи:** "Цінуймо працю інших", "Професії країни мистецтв", "Двоє братів – Умійко та Невмійко", "Землю сонце прикрашає, а людину – праця", "Калейдоскоп професій", "Усі професії потрібні, усі професії важливі ...", "Професії здоров'я", "Професії мужніх людей", "Професії настрою", "Цікавий світ професій", "Професії моїх батьків", "Цікаві факти про різні професії", "Я і світ професій", "Мої мрії про майбутнє", "Цінуймо працю інших", "Всі професії хороші – обирай на смак", "Підприємства нашого міста (селища)", "Подорож у світ професій", "Відгадай професію"
2. **5-7 класи:** "Професії від "А" до "Я", "Професії мого роду", "Професії роду й народу", "Місто веселих майстрів", "Багато треба знати, щоб професіоналом стати", "Усі професії важливі, обирай свою", "Професії минулого, сучасного та майбутнього", "Щоб інших учити, потрібно самому вміти", "Невідомі професії відомих людей", "Трудова біографія моєї родини", "Маловідомі професії", "Історія речей, які тебе оточують", "Профорієнтаційний щоденник школяра", "Презентація професій".
3. **8-9 класи:** "Формула вибору професії: можу + хочу + треба", "Освіта – шлях до майбутньої професії", "Таємниця майстерності", "Що я знаю про майбутню професію?", "Мої здібності. Як обрати професію", "Як не помилитися у виборі професії?", "Світ професій: праця та покликання", "Освіта і професія", "Твій вибір – життєвий успіх", "Ти і ринок праці", "Ярмарок професій", "Професії майбутнього", "Інтереси та їх роль у виборі професії", "Моя професія – моє покликання", "Орієнтир у нових професіях", "Фах, професія, спеціальність", "Здоров'я і вибір професії", "Тисяча і одна дорога", "Кроки до професії".
4. **10-11 класи:** "Сучасні мрії молодих", "Із ста доріг – одна моя", "Як обрати "свою" професію – таємниця майстерності", "Сьогодні старшокласник – завтра студент", "Від мрії до професії", "Освіта – шлях до майбутньої професії", "Сузір'я робітничих професій", "Здібності людини і професії", "Мій вибір – життєвий успіх", "Я обираю своє майбутнє", "Дороги, які ми обираємо", "Успішний вибір", "Найпопулярніші та найпрестижніші професії. Трудова міграція", "Складові успішного вибору", "Корпоративні традиції. Вміння працювати в команді", "Трудова дисципліна та трудова етика", "Формула успіху. Вміння розставляти пріоритети", "Робоче місце та сучасні технології", "Мікроклімат у команді та кар'єрні перспективи", "Резюме. Співбесіда з працевлаштування", "Я обираю своє майбутнє!", "Як бути затребуваним у своїй

професії", "Риси та якості майбутнього фахівця", "Позашкільна освіта – крок до вибору майбутньої професії", "Професії нашого часу", "Чи готовий я до вибору професії?", "Можливості, здібності, інтереси", "Як уникнути труднощів у виборі професії", "Шлях до свого майбутнього".

Словник профорієнтаційних термінів

Адаптація – пристосування людини або групи людей до соціального середовища і водночас пристосування до нього цього середовища з метою співіснування та взаємодії.

Задатки – вроджені, зумовлені іноді генним фондом, а іноді пренатальними умовами потенційні можливості розвитку більшості анатомічних, фізіологічних та деяких психічних рис людини.

Здібності – індивідуально-психологічні особливості особи, які є суб'єктивними умовами успішного виконання певного виду діяльності. Вони проявляються у швидкості, глибині, міцності, оволодінні засобами та прийомами діяльності і не зводиться до знань, вмінь, навичок.

Індивідуальність – неповторна своєрідність кожної людини, її неповторність; сукупність тільки їй властивих особливостей психіки, свідомості і самосвідомості, що визначають її суб'єктивну позицію у власному розвитку і її місце в системі суспільних відносин.

Інтелект – відносно стійка структура розумових здібностей індивіда; система розумова операція, стиль і стратегія вирішення життєвих проблем.

Кваліфікація – рівень підготовленості, майстерності, ступінь готовності до виконання праці за визначеною спеціальністю чи посадою, що визначається розрядом, класом чи іншими атестаційними категоріями.

Компетентність – психолого-педагогічна якість, що означає силу і впевненість, джерелом яких є відчуття власної успішності та корисності.

Посада – службовий обов'язок, коло дій, покладених на конкретну людину і безумовних виконань.

Професійна інформація – дає змогу учням ознайомитися з різними професіями, з вимогами, які ці професії висувають до людини, а також де ними можна оволодіти.

Професійна консультація – науково організована система взаємодії психолога – профконсультанта та особи, яка потребує допомоги у виборі або зміні професії чи виду діяльності, на основі вивчення індивідуально-психологічних характеристик, особливостей життєвої ситуації, професійних інтересів, нахилів, стану здоров'я особи з урахуванням потреб ринку праці.

Професійна орієнтація – заходи, спрямовані на ознайомлення людини з її здібностями й можливостями для того, щоб запропонувати їй вибрати одну з найбільш підхожих для неї професій з врахуванням потреб виробництва.

Професійна придатність – це сукупність психічних і психофізіологічних особливостей людини, необхідних і достатніх для досягнення прийнятної ефективності праці в тій або іншій професії

Професійне самовизначення – це багатокомпонентний процес, що здійснюється упродовж досить тривалого періоду життя особистості і спрямовується внутрішніми чинниками.

Професіографія – одна із важливих галузей професіології, яка вивчає професійну діяльність людей.

Професіологія – галузь науки, завданнями якої є опис професій чи спеціальностей, основних вимог, які вони висувають до людини, її психофізіологічних і фізичних якостей.

Професія – це рід трудової діяльності, який вимагає визначеної підготовки і являється зазвичай джерелом існування.

Профорієнтаційна адаптація – здійснюється тоді, коли учень вже обрав собі професію і перебуває на стадії оволодіння нею.

Профорієнтаційна діагностика – система психологічного вивчення особистості з метою виявлення її професійно значущих властивостей і якостей.

Профорієнтаційна консультація – надання особистості на основі її вивчення науково-обґрунтованої допомоги щодо найбільш оптимальних для неї напрямів і засобів професійного самовизначення.

Профорієнтаційний вибір – система роботи, спрямована на надання допомоги учневі у визначенні й виборі конкретної професії на основі виявлення й оцінки його загальних і спеціальних здібностей, здатностей, інтересів, потреб і об'єктивних умов професійної підготовки і працевлаштування.

Резюме – це вид документа, в якому подаються короткі відомості про навчання, трудову діяльність та професійні успіхи й досягнення особи, яка його складає. Основна вимога до такого документа — вичерпність потрібних відомостей і лаконічність викладу.

Самореалізація – зовнішній вияв життєвої активності індивіда; процес реалізації життєвих домагань особистості в окремих видах предметної діяльності.

Спеціальність – це вид занять в рамках однієї професії.

Темперамент – характеристика індивіда з боку його динамічних особливостей, інтенсивності, швидкості темпу, ритму психічних процесів, станів.

Уміння – засвоєння суб'єктом способів виконання дії, що забезпечується сукупністю набутих знань і навичок.

РОЗДІЛ 5. ТВОРЧИСТЬ ВИКЛАДАЧІВ ТА СЛУХАЧІВ УНІВЕРСИТЕТУ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Творчість вчителя, думка, втілена в художнє слово, є іскринкою, що запалює вогник дитячої творчості

Василь Сухомлинський

Учитель – це вічний двигун людської душі, а вчительська праця – це щоденна творчість і мистецтво

В.О.Сухомлинський

5.1. Свято Вчителя

Учитель – це мудрість, терпіння, турбота.

Вчити – найкраща й найтяжча робота.

Натружені дні та недоспані ночі,

Зошити наші і втомлені очі.

Вчителько рідна, вчителько мила,

Скільки дітей доброти ти навчила,

Брала ти нас всіх маленьких за руку

Й шлях відкривала у світ, у науку.

Є в нашому місті школа найкраща,

Її не забуду ніколи й нізащо,

Всі її знають – дорослі й малі,

Працюють найкращі у нас вчителі!

За те, що ви в працю вкладаєте душу,

Я щиро подякувати, рідні, вам мушу.

За вашу любов вам віддячимо ми

І справді достойними станем людьми!

5.2.

Матусі-вчительці

Ніжно мамою називаю
Найчарівнішу жінку планети.
Кожен подих її відчуваю,
Їй складаю прекрасні сонети.

Не шкодую я слів крилатих –
Для матусі пісні мої ллються.
Хай добром в неї повниться хата,
Завжди очі у неї сміються.

І, здається, тепліші за сонце
Ті долоні, які я тримаю.
І немає щирішого серця
За матусине, добре знаю.

Учителі – мов ті гірські вершини

Учителі – мов ті гірські вершини,
Піднесені у високість шпилі.
І сходження до них не всім під силу –
Тільки творцям із даром на крилі.

Тим даром володіють лиш обранці.
Щасливі ті, у кого дар той є.
З планети вічності вони посланці,
Призначення у них завжди одне.

Їх місія – гармонію творити,
Розгадувати таїну буття,
Довершеністю шлях до мети мостити,
Духовність вносити у плин життя.

* * *

Все, що побачила, відчула,
У слово рідне переллю,
Щоб серцем, дивовижно чулим,
Сказати трепетно: люблю.

5.3. Твір-роздум "Слово про першого вчителя"

Ось і настало перше вересня... Цей день я довго чекала. Мені здавалось, що саме цього дня відбудеться щось нове для мене, загадкове, щось, що змінить моє життя. Мама взяла мене за руку, святково вдягнула, з красивими великими бантиками у волоссі і квітами та портфелем у руках і відвела до порогу тепер уже рідної школи... Біля школи мене зустріла невисока, із модною зачіскою, у святковому костюмі й на підборах жінка. "Це твоя перша вчителька, Галина Володимирівна", – сказала мама. Я не поспішала йти, але, побачивши її добрі очі, справжню щирю посмішку, від якої теплішало на душі, я неквапливо підійшла і сказала: "Добрий день,... моя перша вчителько...". Тепло і щирість в її очах потім зігрівали мене всі роки навчання в школі. Тоді Галина Володимирівна усміхнулась і у відповідь також тихенько промовила: "Доброго дня, Іринко!"

Саме з того моменту ми почали називати її нашою Галиною Володимирівною, а ми були її класом, "її дітьми".

В.Б Сліньський казав: "Виховання – велика справа: воно вирішує долю людини". Перша вчителька вже тоді почала допомагати нам шукати свою дорогу в житті. Вона вчила нас писати, читати, рахувати. Вона розвивала нашу увагу, пам'ять, уяву. А головне – своїм прикладом і своїми словами вчила найважчої на світі науки – бути людьми.

Професія вчителя схожа на професію хлібороба, будівельника. Адже вона спочатку сіє зерна добра та справедливості, а потім вирощує з них душу людини, вона цеглинкою за цеглинкою будує наш розум.

Перша вчителька веде нас за собою крізь усі роки дитинства, здійснюючи часом непомітний подвиг, віддає нам свої знання, вкладає в кожного з нас частиночку свого серця.

Перша вчителька є найближчою і найдорожчою людиною після батьків. Для нас Галина Володимирівна була, є і буде товаришем, наставником, адже ми біжимо завжди до неї зі своїми radoщами, сумом, ділимося з нею планами, відкриваємо свої мрії. Саме вона нам пояснила, що таке обов'язок, необхідність, почуття відповідальності.

Але ще й зараз у мене є питання. У Галини Володимирівни є родина, а вона до вечора сиділа з нами в класі, якщо залишались невіршені шкільні питання. Чому? Чому вона так

віддана школі? Чому заради нас жертвувала часом, який могла б присвятити своїй родині? Я не знаю. Але, мабуть, у ній було щось незвичайне... Напевно, те, що відрізняє Вчителів з великої літери від усіх інших.

Учитель – це горде і славне звання. А образ першої вчительки залишається в пам'яті на все життя. Я згодна з В. Сосюрою:

*Твій добрий зір в моїй уяві лине...
Чи сніг летів, чи квітнув теплий май,
Ти вчив любити подвиги людини,
Красу труда й безсмертний рідний край!*

5.4.

Директору

Волохатиться вечір під вікнами школи,
Розкошує між партами тиша несміла,
І давно вже не чути дзвінкового соло...
Лиш в одному вікні світла смужечка біла.

То працює директор в яснім безгомінні,
Біле поле паперу розорує ручка.
Під очима утома вирізьблює тіні,
Та брунькують думки безупинно і рвучко.

Ой, болюча стерня освітянської ниви,
Коли серцем відкритим по ній простувати.
Як зробити, щоб став кожен учень щасливим?
Як зробити, щоб був кожен вчитель крилатим?

Як дитячу наснагу наповнити змістом,
В суєті сьогодення прийдешне відчути,
Не потрапить в полон заgrimованих істин,
Бутафорських ідей і бюджетної скрути?

Час для рішень достиглих і планів роздолля,
Знов рука сторінки фоліантів гортає...
Все директорське щастя, Голгофа і доля –
У шкільному вікні, що зорею сіяє.

***

Я – між дітей на цій землі одвічній.
Думки, мови дужий натяг тятиви...
Вік 21-ий дивиться у вічі:
Які ви? Хто ви? Задля чого ви?

Нова доба. Нові тривоги й болі.
Нової праці непочатий край.
Ген сонце устає на видноколі,
В серцях брунькує доброти розмай.

Не втримаю я мрії на припоні –
Що там, за гранню двох тисячоліть?..
В дітей замерзли душі і долоні.
Іду в майбутнє з ними, щоб зігріть.

Щастя

Заберіть від мене
всю мою радість світлу,
Заберіть від мене

всі тривоги і всі невдачі.
Залишіть мені клас —
сорок пар оченят привітних.
Залишіть мені клас -
і я нічого не втрачу.
Нетерплячий ранок
тупцяє жваво до вікон,
А мене так пізно
відпустили диктанти спать...
Тільки, мабуть, не буде
на білому світі довіку
Ще мудрішого діла,
ніж правді й добру навчать.
Знову день почнеться
неспокійним дзвінком знайомим,
Знову клас і тиша.
Знову радість і прикрість поруч.
Буде важко до сліз,
буде відчай снувати втома,
А допитливі очі
ловитимуть кожен порух.
Можна враз і зректися
оцих нескінченних клопотів,
І натруджені нерви
спочинуть тоді одразу.
Тільки як же мені
без моїх неслухняних хлопчиків?
Тільки як же мені
без мого галасливого класу?
І тому щоранку
йду на дзвінкове соло.
Хай комусь, можливо,
це нерозсудним здасться.
Заберіть від мене
мою невгамовну школу –
І назавжди втрачу
своє неспокійне щастя!

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Бачинська Євгенія Миколаївна, в. о. ректора Київського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів, кандидат педагогічних наук, доцент.

Вишнякова Влада, випускниця Бориспільського міського університету майбутнього вчителя.

Гутник Віра Дмитрівна, директор БДЮТ "Соняшник" м. Білої Церкви, викладач Білоцерківського міського університету майбутнього вчителя.

Зленко Людмила, слухачка Миронівського районного університету майбутнього вчителя.

Коваленко Марина Анатоліївна, викладач Таращанського районного університету майбутнього вчителя, методист районного методичного кабінету відділу освіти і науки Таращанської районної державної адміністрації.

Коваль Ірина, випускниця Поліського районного університету майбутнього вчителя.

Ковалик Інна Михайлівна, викладач Бучанського міського університету майбутнього вчителя.

Коришунова Л.П., викладач районного університету майбутнього вчителя, заступник директора з навчально-виховної роботи, вчитель української мови та літератури Немішаївської ЗОШ № 2.

Майборода Зінаїда Яківна, декан факультету підвищення кваліфікації Київського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів.

Микитюк Людмила Володимирівна, методист навчально-методичного кабінету виховної роботи Київського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів.

Омельченко Валентина Євтихіївна, керівник Бородянського районного університету майбутнього вчителя.

Плівачук Катерина Володимирівна, доцент кафедри педагогіки і психології Київського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів, кандидат педагогічних наук, викладач Сквирського районного університету майбутнього вчителя.

Ревуцька Наталія Миколаївна, методист кабінету моніторингу освіти Київського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів.

Сироїд Людмила Анатоліївна, викладач Бородянського районного університету майбутнього вчителя.

Стадніченко Галина Михайлівна, методист кабінету координації роботи з методичними кабінетами Київського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів.

Татаринцева Тетяна Валеріївна, методист кабінету моніторингу освіти Київського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів.

Чуловська Ольга, слухачка III курсу Бориспільського міського університету майбутнього вчителя, переможець обласного етапу Всеукраїнської учнівської олімпіади з педагогіки і психології (III місце).